

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

1878-1908 YILLARI ARASINDA AVUSTURYA-MACARİSTAN
İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA EĞİTİM POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Dajana BARUSIC

Ankara-2022

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

1878-1908 YILLARI ARASINDA AVUSTURYA-MACARİSTAN
İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA EĞİTİM POLİTİKASI

Yüksek Lisans Tezi

Dajana BARUSİC

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN

ANKARA-2022

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

1878-1908 YILLARI ARASINDA AVUSTURYA-MACARİSTAN
İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA EĞİTİM POLİTİKASI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Erkan TURAL

.....

Prof. Dr. Hatice ORUÇ

.....

Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN

.....

Tez Sınav Tarihi:

03.10.2022

ANKARA-2022

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (11.09.2022)

Dajana BARUSİC

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgal döneminde uyguladığı eğitim politikası ve bu alanda gerçekleştirdiği yeniliklerdir. "1878-1908 Yılları Arasında Avusturya-Macaristan'ın Bosna Eğitim Politikası" başlıklı tezimizde ağırlıklı olarak Boşnakça, Sırpça ve Türkçe araştırma eserlerine, birincil kaynak olarak Almanca arşiv belgelerine ve yerli süreli yayınlara dayanarak bu süre zarfında meydana gelen eğitimdeki yenilikler ve onu takip eden Boşnak Dili ve Boşnak Milleti'nin oluşum süreci ele alınmıştır.

1878 Berlin Kongresi'nde alınan karar doğrultusunda Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i işgal etti. Bu olay, Avrupa'daki büyük devletlerin Balkan politikasının bir neticesiydi. Milliyetçi hareketlerin canlanmaya başladığı Hırvatistan ve Sırbistan için de önemli bir gelişmeydi.

1882 yılında Avusturya-Macaristan'ın ortak Maliye Bakanı Benjamin von Kállay Bosna-Hersek'i yönetmek ve orada yeni hükümetin otoritesini güçlendirmek üzere görevlendirildi. Kállay, Monarşiye bağlı kalarak Bosna-Hersek'i Hırvat ve Sırp milliyetçiliği etkisinden korumak amacıyla eğitim, ulus ve dil alanında politikalar geliştirdi.

Eğitim politikası sadece toplumun bilincinin dönüştürülmesi için değil, Bosna-Hersek'in maden ve ekonomik potansiyelini de değerlendirebilmek ve ülkeyi sanayi alanında kalkındırmak için önemliydi. Bundan dolayı bu süreç içerisinde açılan okullarda doğa bilimleri, yabancı dil ve teknik derslere önem verilmiştir.

Oldukça geniş bir konu olmasından dolayı yukarıda bahsedilen gelişmelere burada kısaca bilgi verdik ve açılan okulların en önemli özelliklerinden bahsetmekle yetindik.

Bu süreçte tezimin danışmanlığını yürüten, bana metodoloji, kaynak ve diğer konularda desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Tülay ERCOŞKUN'a teşekkür ediyorum. Ayrıca, tez yazmamın ilk aşamasında bana yol gösteren Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ'e ve düzeltmelerde bulunup gelişmesine katkıda bulunan Prof. Dr. Necmettin ALKAN'a da şükranlarımı sunuyorum. Almanca arşiv belgelerine ulaşma ve çevirisi konusunda bana yardım eden tarihçi ve yazar Mišo EŠIĆ'e ve nihayetinde daima yanımda olan sevgili aileme büyük teşekkür borçluyum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
KISALTMALAR	v
TABLolar LİSTESİ	vi
GİRİŞ.....	1
LİTERATÜR TARAMASI	3
AMAÇ ve ÖNEM.....	6
SINIRLILIKLAR	6
ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
XIX. YÜZYILDA BOSNA-HERSEK'İN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN SOSYAL VE SİYASİ KOŞULLAR.....	8
1.1. Berlin Kongresi (1878) ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hâkimiyeti Altına Girmesi	12
1.2. İşgalin İlk Dönemi ve Yeni Yönetimin Karşılaştığı Sorunlar	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
AVUSTURYA MACARİSTAN HÜKÜMETİNİN REJİMİ.....	17
2.1. Benjamin von Kállay'ın Politikasının Başlıca Özellikleri.....	17
2.2.Boşnak Dili Ve Boşnaklık.....	21
2.3. Bosna Ulusunun Oluşumundaki Bir Aracı Olarak Rejimin Dil Politikası.....	24
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	30
AVUSTURYA MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA EĞİTİM POLİTİKASI	30
3.1. Eğitimin Sosyal ve Siyasî Önemi	30
3.2. Avusturya-Macaristan'ın Gelişinden Önce Bosna-Hersek'te Mevcut Okullar (1878 Öncesi)	33
3.2.1. Sırp Okulları	35
3.2.1.2. Liseler	35
3.2.1.3. Sırp Özel Kadın Okulu	36
3.2.1.4. Hazırlık Ruhani Okulu	36

3.2.1.5. Küçük Sırp Lisesi	36
3.2.1.6. Bosna-Banja Luka İlahiyat Okulu	36
3.2.1.7. Bayan Irby Enstitüsü	36
3.2.2. Katolik Okulları.....	37
3.2.2.1. Liseler	37
3.2.3. Müslüman Okulları.....	37
3.2.3.1. Sıbyan mektebi (Çocuk Okulları).....	37
3.2.3.2. Medrese	38
3.2.3.3. Rüşdiyye	38
3.2.3.4. Dar'ül-mualimin	39
3.2.3.5. Askerî Hazırlık Okulları (Mekteb-i İdadiye).....	39
3.2.3.6. Halk Atölyesi (Islahhane/Darüşşafaka)	40
3.2.3.7. Upraviteljska Skola/ Idare Okulu (Mekteb-i Hukuk).....	40
3.2.4. Yahudi Okulları	40
3.3. Avusturya-Macaristan Hâkimiyetindeki Dönemin Eğitim Politikası	40
3.3.1. Müfredat ve Ders Kitapları	41
3.3.2. Öğretmenler.....	42
3.3.3. Müslümanların Eğitimi ve Ortaya Çıkan Sorunlar	43
3.3.4. Hükümetin Sırp Okullarına Karşı Tutumu	44
3.4. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgali Döneminde Okullar (1878-1908)	45
3.4.1. Halk Okulları (Volksschulen/Narodne osnovne skole).....	47
3.4.2. Liseler	48
3.4.3. Öğretmen Okulları (die Lehrer und Lehrerinnen-bildungsanstalten/ uciteljske skole)	49
3.4.4. Gymnasium (die Gymnasien/Gimnazije)	51
3.4.5. Realschule'ler (die Realschulen/Realke).....	53
3.4.6. Özel (Konfesyonel) Liseler	53
3.4.7. Saraybosna Avusturya-Macaristan Askerî Erkek Yatılı Okulu (das Militarknabepensionat/Vojni djecacki pansionat)	53
3.4.8. Teknik Ortaokullar (die technische Mittelschule/ Tehnicka srednja skola) .	54
3.4.9. Ticaret Okulları (die Handelsschulen/Trgovacke skole).....	55
3.4.9. Yüksek Kız Okulları (die höheren Madchenschulen/ Vise djevojacke skole): Devlet Kız Liseleri ve Özel Kız Liseleri	57
3.4.10. Özel Kız Liseleri.....	58
3.4.11. Sanayi / Zanaatkarlık Okulları (die Handwerkerschulen/ Zanatlijske skole)	58
3.4.12. Ruhbani ve Şeriat Okulları	59
3.4.13. Reljevo Sırp-Ortodoks Teoloji Okulu (das orthodoxe Pristerseminer/Srpsko pravoslavna bogoslovija u Reljevu)	59

3.4.14. Sarajevo Roma-Katolik Papaz Okulu (Römisch-katholisches Priesterseminar in Sarajevo – Isusovacka Rimo-katolicko svećenicko sjemeniste u Sarajevu).....	60
3.4.15. Şeriat Hakimleri Okulu–Mekteb-i Nüvvab (Şeriat-Richtersschule/ Şerijatska sudačka škola).....	61
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA	68
EKLER	80
ÖZET	91
ABSTRACT	92

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı Geçen Eser
a.g.m.:	Adı Geçen Makale
a.g.t.:	Adı Geçen Tez
a.g.y.:	Adı Geçen Yer
C.:	Cilt
Çev.:	Çeviren
e.t:	Erişim Tarihi
Haz.:	Hazırlayan
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAE:	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
vb.:	Ve Benzeri
vd.:	Ve Diğer
vs.:	Vesaire
Lat.:	Latince
y.y.:	Yüzyıl

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: 1884-1890 Yılları Arasında Bosna-Hersek'te Açılan Devlet İlköğretim Okullarının Temel Ders Programı.....	42
TABLO 2: Saraybosna'da 1886'da Açılan Öğretmen Okulu	51
TABLO 3: 1893'te Saraybosna'da Açılan Dar'ül-mualimin.....	52
TABLO 4: 1879'da Saraybosna'da Açılan Gymnasium	53
TABLO 5: 1889'da Saraybosna'da Açılan Teknik Orta Okul.....	55
TABLO 6: 1884'te Tuzla'da Açılan Ticaret Okulundaki Ders Programı.....	57
TABLO 7: 1883'te Saraybosna'da Açılan Devlet Kız Lisesindeki Ders Programı.....	59
TABLO 8: 1887'de Saraybosna'da Açılan Mekteb-i Nüvvab'ın Haftalık Ders Çizelgesi.....	63

GİRİŞ

Bir coğrafyada değişen siyasî-sosyal ilişkiler ve koşullar, öznel tutumlara ve görüşlere çok müsait olduğu için yeniden araştırılmaya, analiz edilmeye ve akademiye yeni yaklaşımlar katma açısından değerlidir. Resmî hükümet kararları, resmî iletişim mektupları vb. gibi birinci elden kaynaklar olmasına rağmen belirli bir konu dönemin gazete, araştırma makaleleri yerleşik anlatı tarafından manipüle edilebilmektedir. Osmanlı yönetimi sırasında Bosna-Hersek toplumu, bir arada yaşamaya alışmış olmasına rağmen, olumsuz dış etkilere açıktı. Ayrıca iç karışıklık çıkma tehlikesi ve Bosna-Hersek'in başşehirden uzak bölge olması, Osmanlı rejimi için son derece hassas bir durumdu. XIX. yüzyılın ortalarında Hersek'te patlak veren ayaklanmalar, hem vilayetteki milletler arasında hem de onların başşehir İstanbul ile arasındaki güvensizlik duygusunu derinleştirdi. Bu durum Avusturya-Macaristan monarşisine Balkan politikasını uygulamak için bir fırsat teşkil etti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek topraklarından "de facto" çekilmesi ekonomik, sosyolojik ve kültürel olarak yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu süreç öok uzun sürmese de sonuçları itibariyle yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür.

Bosna-Hersek'te bugüne kadar 1878-1914 dönemi çeşitli araştırmalara ve yorumlamalara konu olmuştur. Türk akademik camiasında ise, özellikle eğitim, kültür ve sosyal unsurlar gibi somut olmayan değişimler alanında ele alınmıştır. Bu bölgede özellikle XX. yüzyılın sonunda yaşanan 1878-1914 yılları arasındaki süreç, çok ilgi toplamıştır. 36 yıllık bu süreç günümüzün kimlik, hakikat manipülasyonu ve tarihi gerçeklerini anlama noktasında çok önemli olduğu ve tez konumuzun bağlamının dışında olmadığı görüşündeyiz. 1878-1908 yılları arasında Bosna-Hersek'teki Avusturya-Macaristan eğitim politikası, aynı yöne bakabilecek işlevsel bir toplum yaratmayı mı, yoksa sadece yeni alanda gücünü 'böl ve yönet' yöntemiyle pekiştirmeyi mi hedefliyordu? Bu politikanın Bosna-Hersek halkları üzerinde ne gibi sonuçları oldu ve Bosna ulusu ve Boşnak dili kavramları doğru zaman ve sosyal şartlar altında yerleştirilmeye çalışıldı mı?

Elinizdeki araştırma, uluslararası ilişkiler bağlamında sadece diplomasi, çatışma ve barış anlaşmaları açısından değil, sosyopolitik yapı ve özellikle sonuçları itibariyle dinamiklerle dolu bir dönemi ele almaktadır. Berlin Kongresi (1878), kendi kaderi hakkında karar veremeyenlerin kaderinin belirlendiği diplomatik bir toplantı olması nedeniyle, XIX. yüzyılın en önemli olaylarından biridir. Bu kongre Avrupa toprakları konusunda Batılılar arasında bir

hesaplaşma ve “barışı sona erdiren barış” yeri idi. Bir başka deyişle, Bosna-Hersek ya da o zamanki adıyla Bosna Vilayeti, uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti’ne son vermeye çalışan Avrupa ülkelerinin, başta Avusturya-Macaristan Monarşisinin Boğaz’ın Hasta Adamı’yla bir “hesaplaşma” alanıydı.

Çalışmamızda Avusturya-Macaristan Monarşisinin Bosna-Hersek’e olan olumlu katkısına dikkat çekmeye çalıştık. Osmanlı döneminde Bosna-Hersek toplumu ile bölgede yaşayan diğer halklar arasındaki toplumsal eşitsizlik meselesi, Türk akademisinde halen tüm boyutlarıyla değerlendirilmiş değildir. 1860’lı yıllardaki Hersek ayaklanmaları sırasında başlayan Bosnalı Müslümanların millî uyanışı da bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Akabinde gelişen Avusturya-Macaristan Monarşisinin tek bir millet kurma planında eğitim faktörünün büyük etkisi olmuştur. Bosnalı Müslümanların dayatılan eğitim politikasına karşı isteksizlikleri, mevcut okulların kendi modernleştirme, kendi entelektüel kadrolarını yaratma, kendi dillerinin farkındalığı ve nihayetinde toplumsal zihniyetin dönüşümü süreciyle sonuçlandı. Avusturya Milli Kütüphanesi’nin, çoğu Almancanın yanı sıra Hırvatça verilen arşiv belgeleri, öğretimin organizasyonu ve dönemin süresi ve verimliliğiyle ilgili Bosna-Hersek Eyaletinin hükümetine gönderilen emirler ve yasalar ile doludur. Bunun yanı sıra, söz konusu yazılı emirler, açılan okullar için öğretim elemanı seçimi ve derslerde kullanılması gereken metodoloji ile de ilgilidir. O dönemin gazetelerine gelince, bunlar birincil kaynak olarak değil, yalnızca yeni hükümetin kendisini ve çalışmalarını nasıl sunduğuna dair bir perspektif sağlamak için sınırlı sayıda kullanılmıştır.

Tezimizde olayları kronolojik sırasından ziyade tematik olarak ele aldık ve bölümlerimizi de bu plana göre ayırdık. Birinci bölüm, Avusturya-Macaristan Monarşisinin gelişinden ve yeni işgal edilen topraklardaki ilk döneminden önceki siyasî durum ve koşullarına dair bir tabloyu vermektedir. İkinci bölüm bizi Monarşinin ortak maliye bakanı, seçkin bir diplomat ve tarihçi, Bosna-Hersek ve tüm Avusturya-Macaristan Monarşisi için önemli bir tarihi şahsiyeti olan Benjamin von Kállay ile tanıştırmaktadır. Ayrıca, kendi döneminin önemli bir özelliği olan Boşnak ulusu ve Boşnak dili oluşma sürecine de değinilmiştir. Ortaya koymuş olduğu fikirler, Osmanlı döneminin son yıllarında Topal Osman Paşa tarafından da dile getirildiği için onun kişiliği ve icraatları hakkında kısa bilgi verilmiştir. Üçüncü bölüm, Avusturya yönetimi döneminde, öncelikle Osmanlı eğitim kurumlarının mevcut durumu ve tablosunu ve ardından yeni açılan okulları ekleyerek, Bosna-Hersek’in eğitim sistemini ele almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu çalışmada kullanılan birinci el kaynaklar Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan yönetimi döneminde çıkarılan öğretmen eğitimi, sınıfların organizasyonu ve öğretim metodolojisi, ders planlarının onaylanması ve öğretim yılının süresi ile ilgili kanunlar ve emirler ve 1894 yılında yayımlanan yerli dergi *Školski Vjesnik*'tir. Bahsi geçen emirler ve kanunlar *Devlet Hukuk Gazetesi Bosna-Hersek 1878-1918* adıyla yayımlandı ve Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde (Österreichische Nationalbibliothek) bu kaynaklara ulaşmak mümkün. Devamında bu çalışmaya yön veren araştırma eserlerinden bahsedilecektir.

Avusturya-Macaristan'ın hâkimiyeti altındaki Bosna-Hersek'te eğitim sistemi Türk akademisinde yakın zamanda önem kazanan bir konu olmaya başlamıştır. Şimdiye kadar en kapsamlı çalışmalar Ayşe Zişan Furat tarafından yapılmıştır. Boşnakça, Almanca ve Türkçe kaynaklara dayanarak hazırladığı *Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918* (2021) adlı kitabında işgal sürecinde Eyalet Hükümetinin bulunduğu Saraybosna şehrin eğitim değişimi ve dönüşümünü ele almaktadır. Avusturya-Macaristan'ın idarî politikasına ve yeri geldiğinde mevcut olan okullara değinerek yeni açılan okulların özellikleri ve uygulamalarına vurgu yapmaktadır. *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi* (2013) eseri de aynı şekilde önem teşkil etmektedir fakat isminden de anlaşıldığı üzere diğer kitabından farklı, Avusturya-Macaristan'ın dayattığı eğitim sistemi içerisinde Müslüman öğrencilerin alışma süreci ve karşılaştığı sorunlara dikkat çekmek gayretidir.

1972 yılında Mitar Papić tarafından kaleme alan *Školstvo u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske (1878-1918)* (Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda 1878-1918 döneminde Bosna-Hersek'te Eğitim) eseri ulaştığım çoğu çalışmalarda mutlaka başvurulmuş eserlerin başına gelmektedir. Eserinde Osmanlı dönemindeki eğitim sistemine de değinerek 1878 yılından itibaren eğitim sistemine dair detaylı bilgileri sunmaktadır. Okulların açıldığı şehirleri sayarak, buldukları fizikî şartları, finansmanı, öğretilen dersleri, kullanılan kitapları, kız ve erkek, ayrıca milletlere göre ayırım yaparak eğitime katılan öğrencilerin istatistik bilgileri, bazı bölümlerde öğretmenlerin isimlerinden de bahsederek Bosna-Hersek'te şimdiye kadar yapılan en kapsamlı araştırmalarından birini kaleme aldığımı söyleyebiliriz. Çalışması Bosna-Hersek Ulusal Müzesi Arşivi (ARBiH ZM) belgeleri ve dönemin *Školski Vjesnik* ve *Školski Glasnik* yerli dergilerine dayanmaktadır.

Bu konuda Türk akademisine katkıda bulunan bir diğer araştırma da Emel Topçu ve Yunus Dilber'in, "*Modernization of Education System in Bosnia and Herzegovina (1486-1914)*" (2022) başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmada, Bosna eğitim sistemi, eğitimle ilgili yasalar, yatırım bütçeleri, öğrenci sayıları ve yeni kurulan okullar ışığında Osmanlı İmparatorluğu dönemi (1463-1878) ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemi (1878-1914) karşılaştırılmaktadır. Edina Solak'ın "Ahmet Cevdet Paşa'nın Raporlarına Göre Bosna'da Eğitim" (2018) ve Muttalip Şimşek'in "*Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim (1866-1891)*" (2017) adlı makalelerinde birinci el kaynak olarak salnameler ön plana çıkmaktadır. Özellikle Tanzimattan sonraki eğitim reformunun getirdiği yeniliklere vurgu yaparak, Osmanlı eğitim sistemine dair olumlu bir çok husus ele alınmaktadır.

Ulusal Tez Merkezinde yer alan Türkiye'de Bosna eğitimi konusunda yapılmış tezlere bakıldığında Dahiye Karagülle'nin *Bosna-Hersek'te Eğitim (1751-1905)* başlıklı (2019) yüksek lisans tezi karşımıza çıkmaktadır. Bu tezde ele alınan zaman dilimi oldukça geniş olduğu için Avusturya-Macaristan eğitim politikasının özelliklerine, nedenlerine ve neticelerine değinilmemiştir. 1878'den sonraki dönemde Osmanlı Devleti'nin eğitim politikası devam ettirildiği görüşü hâkimdir ve Avusturya-Macaristan'ın yapmış olduğu önemli farklılıklardan (ders programlarından ve müfredatından) bahsedilmemiştir. Tez, bu açıdan bahsettiğim dönemin eğitime dair eksik bir perspektif sunmaktadır. Çalışmada Başkanlık Osmanlı Arşivinin yanı sıra Osmanlı kronikleri, Türkçe ve İngilizce araştırma eserlerine başvurulmuştur. Bibliyografyada bahsedilen Türkiye'de yazılan diğer yüksek lisans ve doktora tezleri çalışmamızın tarihi arka planına ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna işgaline ve hâkimiyetine dair genel bilgiler sunarak katkıda bulunmaktadır.

Noel Malcolm'un *Bosnia: a Short History* (2011) (Bosna'nın Kısa Tarihi) adlı eser uluslararası akademide Bosna tarihi hakkında önemli bir yere sahiptir. Ortaçağ Bosna tarihinden başlayarak XX.yy. sonuna kadar en önemli dönüm noktalarına ve olaylara odaklanarak, ayrıca yerli dillerde, Almanca, İngilizce ve Fransızca kaynaklara başvurarak bir perspektif sunmaktadır. Balkan tarihçisi Kemal Karpat ve *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* eseri Balkan coğrafyasında ulus-devlet ilişkisini, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan'ın siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıları üzerine bir bakış açısı sunmaktadır. 1878 Bosna işgali ve direnişiyle ilgili Osmanlı politikasını ele alan kısım özellikle çalışmamız için değerliydi. Bosna ve Boşnak milletinin tarihini inceleyen Aydın Babuna, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar* (2000) adlı eseriyle Boşnak ulusunun köklerini arşiv belgeleri doğrultusunda, Bosna-Hersek'teki Avusturya dönemini inceleyerek ortaya koymaktadır.

Çalışmasında, Bosnalı Müslümanların ilk kez modern anlamda siyasî taleplerde buldukları Avusturya-Macaristan dönemi değerlendirilirken, önceki Osmanlı döneminin yanı sıra sonraki dönemler de göz önüne alınmıştır. Bosna-Hersek Arşivinden Almanca belgelerin yansıra yerli dillerdeki dönemin dergileri ve gazetelerini kullanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Boşnak dili konusundaki gelişmelere de kısaca değinildi ve bu bakımdan başvuru tüm eserler Bosna-Hersek'in akademik camianın görüşlerini yansıtmaktadır çünkü bu konu tek başına ve ayrıntılı Türk akademisinde yer almamaktadır (en azından literatür taraması esnasında bizim tarafımızdan rastlanmamıştır). Ancak Boşnak ulusunun oluşumu veya eğitim reformları çerçevesinde kısa yorumlanmaktadır.

Araştırma eserlerinin başında Mišo Ešić'in *Zašto je zabranjen bosanski jezik? (Boşnak Dili Neden Yasaklandı)* (2020) adlı eseri gelmektedir. Bu çalışmanın özelliği, Avusturya-Macaristan ordusuna ait orijinal arşiv belgelerinin ilk tercümesini Bosna-Hersek Akademisi'ne sunmuş olmasıdır ve bu anlamda Avusturya'nın Bosna-Hersek'teki Boşnak dili meselesine bakış açısını anlamamıza sağlamasıdır. Yazar, Boşnak dili (Bosanski jezik) adının tarihsel ve dilsel argümanlara dayanarak doğru olduğunu savunmaktadır.

Bu konu linguistik ve siyasî bir konuma Osmanlı iktidarının son yıllarında gelmiştir. Salnameler birinci el kaynağı olarak bu bakımdan büyük önem taşımaktadır. Edina Solak, *'Naziv jezika u salnamama: sistemska reforma obrazovnog sistema i sluzbena nominacija jezika u Bosni'* (Salnamelerde Dil İsmi: Eğitimin Sistemik Reformu ve Bosna'da Dilin Resmi Adlandırılması) adlı çalışmasında Bosna'daki Osmanlı eğitim sisteminin Tanzimat sonrası gelişmeleri ile yorumlayarak Boşnak dilinin salnamelerde bu isimle geçtiğini, böylece onun tarihsel varlığı ve adlandırılması ile ilgili tartışmaların siyasî olduğunu göstermektedir.

Adnan Muratovic, *'Počeci službene upotrebe bosanskog jezika'* (Boşnak Dilinin Kullanılmasının Resmi Başlangıcı) (2020) adlı eserinde Boşnak dilini Boşnakların ayrılmaz bir unsuru olarak değerlendirmektedir. Alen Kaladžija da buna katılıyor ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu konudaki politikasını sadece daha düzenli bir şekilde uygulandığı için önceki dönemlere göre daha başarılı olarak değerlendirmektedir. Tanzimat döneminde zaten gündeme getirilen bir mesele Benjamin Kállay zamanında tekrar canlandı ve siyasî şartların müsait olmasından ötürü gelişti. Her iki makalede de yerli dillerdeki araştırma eserleri kullanılmıştır.

AMAÇ ve ÖNEM

Bu çalışmanın en önemli amacı, Türk akademisinde bugüne kadar sınırlı ölçüde araştırılmış bu konuya dair ulaştığımız yerli dillerde, Türkçe ve İngilizce araştırma eserlerini bir araya getirip 1878-1908 yılları arasında Bosna-Hersek'te eğitim, dil ve ulus oluşumunun nasıl ilişkilendirildiğini göstermek; aynı zamanda ulaştığımız araştırma eserlerindeki bir takım farklılıklara dikkat çekmek ve değinilmemiş detayları ortaya koyarak bu konudaki boşlukların bir kısmını doldurmaktır.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışma, 1878-1908 olarak belirlenen zaman dilimi içerisinde Avusturya-Macaristan tarafından uygulanan eğitim politikasını açıklamayı hedeflemektedir. Bu zaman dilimi belirlemiş olmamızın en önemli nedeni Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgali (1878) ve ilhakı (1908) arasındaki süreçte eğitim, uluslaşma ve dil politikası, birbirinden bağımsız olmayan unsurlardaki gelişmeleri göstermektir. Bu 30 yıllık zaman dilimi Bosna-Hersek'in yeni iktidara alışma ve kendi içinde bir dönüşme süreci olarak değerlendirmek mümkün. Bu üç unsur, 1882-1903 yılları arasında Bosna-Hersek'i yöneten Maliye Bakanı Benjamin Kállay'ın etkisi altındaydı dolayısıyla onun iktidar dönemi de zaman sınırları belirlememizde önemli bir nedendi. Ayrıca, 1908 ilhakı ve 1907'deki Boşnak dili konusundaki olumsuz gelişmeler (isminin yasaklanması ve yerine Sırp-Hırvat Dili adı kullanılmaya başlanması) yeni bir döneme girişi teşkil etmektedir ve bunu ancak başka bir çalışmada ele almayı ve değerlendirmeyi daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Ağırlıklı olarak Türkçe dışındaki kısmen birincil kaynaklara ve araştırma inceleme eserlerine başvurulmuş ve incelenmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine başvurulmamış, çünkü bugüne yapılan ve yukarıda bahsedilen çalışmalar önemli ölçüde Osmanlıca kaynaklarına dayanmaktadır. Onun yerine sınırlı sayıda Almanca arşiv belgesi ve dönemin süreli yayınlarına başvurulmuştur.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Yapılacak araştırma tamamen yazılı kaynaklara dayanacaktır. Birinci el kaynak olarak, Österreichische Nationalbibliothek tarafından yayımlanan Almanca belgeler ve dönemin yerli dergisi incelenmiştir. Bu ana kaynaklardan sonra çeşitli araştırma eserlerine başvuruldu; İngilizce, Türkçe, Sırpça ve Boşnakça yazılmış olan kitaplar ve makaleler çalışmaya eklenerek, olaylara çok yönlü bir yaklaşım ve yorum kazandırmak hedeflenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA BOSNA-HERSEK'İN İŞGALİNİ HAZIRLAYAN SOSYAL VE SİYASİ KOŞULLAR

Bosna-Hersek'in siyasî tarihi, bir çağdan başka bir çağa; kendi iç sosyal ve kültürel gelişimin dinamiklerini taşıyan bir süreklilik olarak görmemek gerek. Bunun yerine, tarihi boyunca, dışarıdan aldığı derin siyasî ve demografik etkileri devleti şekillenmiş olarak görebiliriz.¹ Bu tabakalaşma, Bosna-Hersek'i modern bir demokrasi devleti olarak gelişmesini çok zorlaştırmaktadır. Çünkü etkisinde kaldığı siyasî geleneklerin hiçbiri, bugünün Bosnalı nüfusunun tamamında duygusal veya kimliksel hafızasına tamamen işlenmiş değildir. Bundan dolayı Bosna-Hersek'in din ile millinin karşılıklı nüfuz ve tamamlayıcılık sürecinin yanı sıra milletin kutsallaştırılması ve bölgenin millileştirilmesi süreçlerinin de yaşandığı bir ülke olduğu söylenebilir.² Bosna-Hersek'in geleceği, bin yıllık devlet olma yanılısaması üzerine değil, gerçek bilgi, kırık geçmişine ve bugününe saygı duyma ve gerçekliğine uygun bir siyasî model seçme üzerine inşa edilebilir.³

Dünya siyasetinin en çalkantılı bölgelerden biri olan Balkanlar, Avusturya-Macaristan Monarşisinin, hegemonyasını elde etmeye çalıştığı bir alandı çünkü Sırbistan'ın fazla güçlenip kendisinin de tebaası olan tüm Güney Slavların bir araya gelmesinden ve birleşmesinden korkmaktaydı.⁴ Metternich de, bu haklı korkuyu dikkate alarak ve Balkanlar'daki Rus etkisine karşı yeterince güçlü olmamasından ötürü Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olduğunca istikrarlı tutmaya çalışmıştı.⁵

XIX. ve XX. yüzyıldaki Balkan ve dolayısıyla Bosna-Hersek'teki olayları, daha geniş Avrupa ve dünya bağlamından, jeopolitik düzenden, Osmanlı'dan arındırma, Balkanlaşma ve Doğu Sorunu'ndan ayırmak yanlış olurdu.⁶ Avrupa kimliği ilkesi, Osmanlı İmparatorluğu ve

¹ Srećko Džaja, "Bosna I Hercegovina Kao Politička Kategorija Kroz Povijest", *Status Magazin Za Političku Kulturu I Društvena Pitanja*, S. 14, 2010, s. 63.

² Ivan Markešić, "Od Religijskog Do Nacionalnog Identiteta I Natrag (Na Primjeru Bosne I Hercegovine) ". *Društvena Istraživanja - Časopis Za Opća Društvena Pitanja*, S. 107, 2010, s. 525.

³ Srećko Džaja, a.g.e., s. 63.

⁴ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Kitabevi, 2004, s.154.

⁵ Hayrettin Pınar, "Mehmed Ali Paşa İsyanı Ve Metternich'in Osmanlı Siyaseti", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 162, 2011.

⁶ Safet Bandžović, "Nedovršena Prošlost U Vrtlozima Balkanizacije: Refleksije „Istočnog Pitanja“ U Historijskoj Perspektivi", *Historijski Pogledi*, C.2, 2004, s. 33

İslâm'ın Avrupa medeniyetinin bir parçası olmadığı doktrinine dayanmaktadır. Bunun kanıtı, özünde Müslümanların Avrupa'da yabancı olduğu görüşünü taşıyan Doğu Sorunu'dur. 1878 yılına kadar İslâm, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda, çerçevesine alınmaması gereken yabancı ve istenmeyen bir din olarak görülüyordu. Ancak 1878'de Monarşinin stratejik çıkarları değişti ve İslâm'a yönelik politika yeni bir anlam kazandı.⁷ 1878 yılında ve öncesinde Avrupa diplomasisinin, Balkanlar'daki nüfusun etnik dağılımı konusunda çok karışık olduğunu vurgulamak önemlidir, Berlin Kongresi'ndeki çözülmemiş meselelerin bir sonucu olan Balkan Savaşları (1912-1913) bunun en açık göstergesidir.⁸

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Monarşisi yönetiminden önceki nüfus yapısıyla ilgili veriler hakkında güvenli bilgiler edinmek zordur. Örneğin, 1879'de yapılan nüfus sayımına bakıldığında sayı 1.158.164 olarak tespit edilmiştir. Ancak bu sayım resmî olarak yapılmamıştı. Ayrıca ülkenin demografik yapısı da düzenli değildi. Bu gerçekler göz önüne alındığında, yukarıda ifade edilen sayı ancak "yaklaşık olarak" doğru kabul edilmektedir. Avusturya-Macaristan Monarşisinin işgali döneminde Bosna-Hersek halkının işgale karşı ayaklanması sırasında yaklaşık 150.000 kişinin hayatını kaybettiğini bilinmektedir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Hırvatistan'ın Dalmaçya, Lika ve Slavonya bölgesinden Katolik inancına mensup bir miktar insan Bosna-Hersek'e göç etti. Bu göç, Benjamin von Kállay rejimi döneminin politikasına önemli bir faktör olarak teşkil etmiştir.⁹ Babuna ise, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar* adlı çalışmasında 1885 yılında yapılan nüfus sayımına göre Müslümanların sayısı 492.710 (%36,88), Sırp Ortodoksların¹⁰ 571.250 (%42,75) ve Katoliklerin 265.788 (%19,89) olduğunu ifade etmektedir.¹¹ Başka bir kaynağa göre 1879 yılında Bosna Hersek nüfusunun 1.157.815 olduğudur. Bu sayı Kraljacic'in verdiği bilgiye oldukça yakındır.¹² Kaynak, nüfusun %38,74'ünün Müslüman, %42,88'inin Ortodoks Sırp, %18,09'unun da Katolikler olduğunu kaydetmiştir. Yine bu bilgiler de Babuna'nın vermiş olduğu oranlardan çok uzak değildir. 1870 yılında Bosna Vilayeti Salnamesinde verilen bilgiye göre de toplam nüfusun 1.746.399 olduğudur. Din gruplarına göre dağılıma bakıldığında da Müslümanlar'ın %49,82, Ortodokslar'ın %36,43, Katoliklerin ise %12,62 civarında olduğu

⁷ Safet Bandžović. a.g.e., s. 43

⁸ Safet Bandžović, a.g.e., s. 39

⁹ Kraljacic, a.g.e., s. 14.

¹⁰ Çalışmanın bir çok yerinde Sırp ve Ortodoks kimliği birlikte kullanılmıştır. Zira metinde de değinildiği gibi Bosnalı Ortodokslar Sırp Ortodoks Kilisesine mensuptu. Sırp ismi sadece dini kimliğinin bir parçası değil, milli kimliğinin de vazgeçilmez bir parçası olmuştu.

¹¹ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 23

¹² Zecir Ramcilovic, "Demografske promjene nakon Berlinskog Kongresa (1878) u Bosni i Hercegovini", *Historijski pogledi*, S.2, s.76., 2019.

görülmektedir.¹³ Yaklaşık 10 yıl süren Avusturya-Macaristan Monarşisinin işgali sürecindeki isyanlarda hayatını kaybeden Müslümanları ve Ortodoksları ve işgal sonrasında Hırvatistan'dan Bosna'ya göç eden Katolik nüfusunu düşünürsek 1879 nüfus sayımında ulaşılan istatistik daha anlamlı görünmektedir.

Kesin olarak söylenebilecek başka bir husus da, Bosna'nın yüksek oranda feodal nüfusa sahip, geri kalmış bir ülke olduğudur. 1879 nüfus sayımına göre, şehirlerde 135.159 nüfus ve kırsal alanlarda 1.023.005 kişi vardı; bu, kentsel nüfusun % 11.67'sini ve kırsal nüfusun % 88.33'ünü oluşturduğu anlamına gelmektedir.¹⁴ Tarımsal nüfusa gelince, serflerin büyük çoğunluğunun Hıristiyan, toprak sahiplerinin ve özgür köylülerin ise Müslüman olduğunu vurgulamak gerekir. 85.000 serf ailesinin işgalin başlangıcında, 60.000'i Ortodoks, 25.000'i Katolikti, Müslüman serflerin sayısı ise önemsenmeyecek kadar azdı. Öte yandan, yaklaşık 6-7.000 ağa ve bey ailesi ve 77.000 özgür köylü ailesi vardı.¹⁵ Nüfusun tarımsal yapısı zorunlu olarak mezhep farklılıklarını temsil ettiğinden, Monarşi bu soruna sadece sosyal değil, politik olarak da yaklaşmak zorunda kaldı.

Avusturya-Macaristan işgali öncesinde (1878 öncesinde), Bosna-Hersek'in belirli bölgeleri ve nüfusu Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan ideolojisinden güçlü baskılar hissetmeye başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sırlar ve Hırvatlar (kendi ülkelerinde) modern uluslara dönüşmeye başlamışlardır. O zamanlar Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edileceği öngörülüyordu ve bu ihtimal Hırvatlar ve Sırlar arasında Bosna topraklarını sahiplenme konusunda rekabete yol açtı. Bu duruma neden olan iki siyasî anlayıştan bahsetmek mümkün:

1. Garaşinin'in *Načertanije* eserinden (1884) beslenen ve Bosna topraklarını da sınırları içine alan Büyük Sırbistan hayali
2. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bir parçası olan Hırvatistan'ın Bosna'yı kendisine bağlama hedefi

Tarih ve dil yoluyla ulusal kimliğin yaratılmasında büyük rol, 1849'da Bosna ve Dalmaçya'daki halkın Sırp olduğunu belirlediği *Srbi svi i svuda* (Sırların Kökleri ve Yurdu)¹⁶ adlı bir eser yayınlayan Sırp entelektüel Vuk Stefanovic Karadzic tarafından oynandı.¹⁷ Sadece

¹³ Zecir Ramcilovic, a.g.e., s.77.

¹⁴ Tomislav Kraljacic, *Kalajev Režim U Bosni I Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, s. 15.

¹⁵ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 16.

¹⁶ Babuna, Geçmişten Günümüze Boşnaklar eserinde Stefanovic'in eserini 'Sırlar ve Her Yerdeler' şeklinde çevirmekte ama biz başlığının manasına odaklanarak böyle bir çeviriyi daha uygun gördük.

¹⁷ Noel Malcolm, *Bosna: Kratka povijest*, Memoriya, 2011, s. 172.

5 yıl öncesinde, Bosna'daki Sırp yanlısı duyguları teşvik etme yöntemlerini özetleyen bir muhtıra yazan İçişleri Bakanı Ilija Garašanin tarafından benzer entelektüel faaliyetler başlatılmıştı. Buna benzer ideolojiyi savunan Ante Starčević ve Eugen Kvaternik gibi birçok Hırvat entelektüel de vardı, ancak onlara göre tüm Bosnalı Müslümanlar aslında Hırvattı.¹⁸

Hırvatların ve Sırpların büyük bir kısmı farklı bölgelerde karışık yaşıyordu ve soydaşlarıyla tek bir devlet içinde birleşmeyi arzu ediyorlardı. Ilija Garašanin'in bahsi geçen *Načertanije* dışında Justin Mihajlović'in *İliryalılar ve Sırpalar* adlı eseri de Büyük Sırbistan kavramının sunulması ve Hırvatların etnik kökeninin tartışılması bakımından önemlidir.

Ayrıca yazar: "...*Peşt'ten Adriyatik Denizi'ne kadar Sırplardan başka ulus, Sırpça'dan başka dil, Kiril alfabesinden başka hiçbir alfabenin olmadığı...*" iddia etmektedir.¹⁹ Her iki milliyetçilik de (Osmanlı'nın gelişinden önceki) orta çağ devletlerinin efsanelerinden beslenmekteydi ve her iki ulusal grubun özellikleri, orta çağ krallıklarını modern devletlerle karşılaştırarak tarihlerine romantik bir yaklaşımı, ayrıca seçici hafızayı kullanarak bahsi geçen devletlerin sınırlarını dikkate alarak Bosna üzerindeki iddiaları haklı olarak göstermeye çalışıyorlardı.²⁰

XIX. yüzyılda Bosna-Hersek'te Hırvat milliyetçiliğinin daha çok Sırp'lara karşı bir tepki ve savunma mekanizması olarak geliştiğini vurgulamakta fayda var, ancak zamanla bu değişti. Bosna-Hersek'in konumu, rolü ve önemi, modern Güney Slav halklarının oluşumunun başlangıcından Yugoslavya'nın dağılmasına kadar (Hırvatistan'daki) tüm Hırvat politikacı kuşaklarının, ideologlarının, ayrıca kamuoyunun da ilgisini çekmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçası olan Hırvatistan topraklarındaki entelektüeller ve bürokratlar, 1878'de Bosna'nın işgalini coşkuyla karşıladı çünkü Bosna topraklarının kendi egemenlikleri altına gireceğine inanmaya başlamışlardı.²¹ Hırvat Baron Josip Filipović'in yeni işgal edilen bölgenin ordusunun başına geçmesi bu coşkuyu daha da pekiştirdi. Hırvat dergisi *Obzor*, Bosna'nın kurtuluşunun Hırvatistan'ın nihai birleşmesindeki ilk adım ve Macar yönetimine karşı mücadelesine büyük bir destek olacağını yazdı.²² İşgalinin ilk döneminde birçok Hırvat'ın memur, asker, aydın ve tüccar olarak Bosna'ya gönderilmiş olması, Hırvatistan'daki basınında

¹⁸ Malcolm, a.g.e., s.172.

¹⁹ Senaid Hadžić, "Koncept političkog Katolicizma i pravaško (Sve) Hrvatstvo: Primjer Bosne i Hercegovine 1878. Godine", *Arhivska Praks*, S. 20, 2017, s. 47.

²⁰ Senaid Hadžić, a.g.e., s.472.

²¹ Vera Kržišnik-Bukić, "Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja XIX. i s kraja XX. stoljeća", *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH*, S. 36, s. 32, 2007.

²² Josip Mihaljević, "Odnos Stranke prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878", *Franjevačka teologija Sarajevo*, S. 28, 2008, s.128.

iyimlerlik uyandırmış, bunun sadece ulusal, eğitimsel ve kültürel bir misyon değil, aynı zamanda her Hırvat için bir vatan görevi olduğunu vurgulanmıştır.²³ Avusturya-Macaristan ordusunun Saraybosna'ya giriş tarihi 19 Ağustos 1878, Hırvatistan'ın hemen hemen tüm şehirlerinde kutlamalarla karşılandı.²⁴

1.1. Berlin Kongresi (1878) ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Hâkimiyeti Altına Girmesi

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'nın kontrolünü büyük bir çabayla ele geçirdiği ve bunun kendisi için büyük bir stratejik hedef olduğu yönündeki yerleşik görüşün aksine Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi* eserinde Monarşinin isteksizce ve tereddütle bu adımı kabul ettiğini belirtmektedir.²⁵ Bunun en önemli sebebi yönetilmesi zor bir alan olması ve finansal olarak İmparatorluğun büyük harcamalara hazır olmamasıydı. Bir başka önemli nedeni de, ileride Bosnalı Katoliklerin, monarşi içinde uzun süredir Avusturya ve Macaristan ile eşit statü, yani dualizmden trializm sistemine geçiş arayışında olan Hırvatistan ile siyasî olarak bağlantılı olabilecekleri ihtimali idi.²⁶ Daha da kötü bir senaryo, Sırbistan'ın topraklarını genişletme girişiminde bulunup Bosna'yı kendi topraklarına katması idi. Bu nedenle 1876'da Avusturyalılar Bosna'yı işgal etme olasılığını ciddi olarak düşünmeye başladılar.²⁷

Doğu Krizi veya Doğu Sorunu (1875-1878) olarak bilinen terim, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini çözmek anlamına geliyordu. Rusya, Sırbistan ve Karadağ ile savaşta zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu, Ayastefanos'ta barış şartlarını kabul etmek zorunda kaldı. Osmanlı-Rus Savaşı ve 3 Mart 1878'de bahsi geçen Barış Anlaşmasının ardından gazetelerde bu haber, özgürlük ve kültüre dönüş ve 'tüm Slavların tarihinde ebediyen şanlı bir gün' olarak sunuldu.²⁸ Anlaşmanın maddeleri, Avrupa ülkeleri arasında gerginliğe neden oldu ve Berlin Kongresi'nde (13.06.-13.07.1878) koşulların gözden geçirilmesine karar verildi. Ermeni ayaklanması, Girit'teki ayaklanma, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki sürekli baskı, 1897 Yunan-Türk Savaşı ve Rusya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki statükoyu koruma çabaları, Bosna-Hersek'in işgalini kolaylaştıran en önemli dış faktörler idi.²⁹ Yine de

²³ Senaid Hadžić, a.g.e., s.476.

²⁴ Senaid Hadžić, a.g.e., s.473.

²⁵ Noel Malcolm, a.g.e., s.187.

²⁶ Malcolm, a.g.e., s.187.

²⁷ Malcolm, a.g.e., s. 136.

²⁸ Senaid Hadžić, a.g.e., s.473.

²⁹ Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*, Anadolu Üniversitesi, 2.Baskı, Şubat 2016, s. 64-70.

Berlin Kongresi'nde Bosna-Hersek oldukça önemsiz ve ikincil kalmış, Ayastefanos'taki Barış Anlaşmasının çok fazla Rusya'nın lehine imzalandığı düşünüldüğünden en büyük odak Bulgaristan'a verilmişti.³⁰ 28 Haziran 1878'de 25. Madde ile, Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesine (besetzt) ve yönetilmesine (verwaltet) karar verildi.³¹ Söz konusu olan madde şu şekildedir:

“Bosna ve Hersek eyaletleri Avusturya ve Macaristan Devleti tarafından idare olunacak ve eyaleteyn-i mezbureteyne devlet-i müşarunileyha asker sevk edecektir. Sırbistan ile Karadağ arasında cenub-i şarki cihetinden Mitroviça'nın öte tarafına kadar müntehi olan Yenipazar Sancağı'nın idaresini Avusturya ve Macaristan devleti deruhde etmek istemediğinden bu sancak Devlet-i Osmaniye'nin taht-ı idaresinde kalacaktır. Ancak ahval-i hazire-i siyasiyyenin ve emniyet-i turuk ve meabirin muhafazası zımında işbu sancakta Avusturya Devleti'nin karakol bulundurmağa ve mevaridat-ı askerîye ve ticariye ihdasına hakkı vardır. Bu babdaki mevadd-ı müteferria hususunda Devlet-i Osmaniye ile Avusturya ve Macaristan devleti ittifak etmek hakkını muhafaza ederler.”³²

Berlin Kongresinde, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Protokolde, işgalin her iki ilde (Bosna ve bugünkü Sırbistan ve Karadağ'ın bir kısmında yer alan Sancak bölgesinde) padişahların egemenlik haklarına zarar vermeyeceğini garanti ettiğini belirtmek önemlidir.³³ Berlin Anlaşması'nın 13.07.1878 tarihinde imzalanması büyük Doğu Krizine son vermiştir.³⁴

Avrupa'nın bütün büyük devletleri kendi çıkarlarıyla ilgili pek çok nedenden ötürü Avusturya'nın Bosna'yı işgal etmesine rıza gösterdi. Doğrudan etkilenen fakat her hangi bir söz hakkına sahip olmayan iki taraf Bosna-Hersek halkı ve mağlup Osmanlı Devletiydi. Bosna-Hersek'in uluslararası konumu, 1908'deki ilhaka kadar belirsiz kaldı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ısrarla üzerinde durduğu iki hüküm, yani geçici işgal ve padişahın egemenliği bu belirsizliği derinleştiriyordu. Bu bakımdan Bosna'nın statüsü için önemli olan 1879 Nisan Sözleşmesi'dir çünkü din özgürlüğü, Müslümanların İstanbul'daki ruhani liderle irtibatını devam ettirme hakkı, ülkenin gelirinin sadece kendi ihtiyaçları için harcanmasının garanti edilmesi gibi bir çok önemli hususu tanımlamaktaydı. Nisan Sözleşmesi'nde 'geçici

³⁰ Zekeriya Kurşun, a.g.e., s. 54.

³¹ Ayşe Zişan Furat, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 16

³² Ayşe Zişan Furat, a.g.e., s.16.

³³ Amila Kasumović, “Zemaljska Pripadnost Stanovnika Bosne I Hercegovine U Prvim Godinama Austrougarske Uprave”, *Historijska Traganja*, S. 6, 2010, s. 11.

³⁴ Senaid Hadžić, a.g.e., s. 485.

işgali' ifadesi artık yer almadı.³⁵ Daha sonra Sözleşmenin kısmen yerine getirildiği görüldü.³⁶ Padişahın egemenliği yalnızca resmi olarak tanınırken, gerçekte Bosna-Hersek'i Avusturya-Macaristan'a mümkün olduğunca yakın bir şekilde bağlamak için çaba sarf edildi. Zamanla, giderek daha fazla uluslararası yasal ilişki, devlet içişleri meselesi biçimini aldı.³⁷ Bosna-Hersek doğrudan Avusturya-Macaristan'a bağlanmadı. Fakat Habsburg İmparatoru, Avusturya ve Macaristan hükümetlerinde Monarşiyi her iki devletin yasama organlarına tabi kıldı. Ayrıca Monarşi rejimi ortak parlamento idaresi altında, '*Corpus Separatum*' adında ayrı bir idarî organ olarak kaldı³⁸. 1908 İlhak dönemine kadar Bosna Hersek'in devlet-yasal konumu oldukça karışık çünkü 1878 Berlin Kongresi'nde alınan karar neticesinde ne kadar süre işgal altında kalacağı hususunda kesin bir süre belirlenmişti. Ayrıca Bosna'nın yönetiminin kağıt üzerinde hâlâ Osmanlı yönetiminde olması da kongrede alınan kararın uygulanmasını zorlaştıracak bir faktördü. Bosna-Hersek ne Avusturya'ya ne de Macaristan'a doğrudan bağlıydı. Dolayısıyla onun yasal alanlarını belirleyen ve etkileyen birkaç unsur vardı. Bu unsurların başında İmparator, devamında ortak hükümet müessesesi, Avusturya Hükümeti ve Macaristan Hükümeti, Monarşinin her iki devletinin yasama organları ve ortak parlamento gelmekteydi. Saraybosna'da Eyalet Hükümeti adında başında Ortak Maliye Bakanı bulunan Monarşiyi temsil eden bir müessese kuruldu. Tüm yasal yenilikler ve reformlar öncelikle her iki Monarşi Devletinin onayını gerektiriyor; akabinde Eyalet Hükümeti tarafından uygulanıp denetleniyordu. Yasal projeler önermek, ülke hükümetinin başında bulunan ortak maliye bakanına aitti.

20 Aralık 1879'da Avusturya ve Macaristan'ın işgal bölgesinde özellikle gümrük, tekeller ve dolaylı vergilerle ilgili özel haklarını tanıyan bir yasa kabul edildi. Sınırlar kaldırılmış, malların ve insanların serbest dolaşımı sağlanmıştır.³⁹ Bazı alanlarda (finans ve demiryolları gibi) Avusturya ve Macaristan'ın çıkarları çatıştı. Yeni hükümetin ne sağlam ne de kesin olduğu izlenimini yaratan bu durum, halk arasında güvensizliğe neden oldu. Monarşinin kendisinin bir Parlamentosu olmasına rağmen, hükümdar işgal altındaki ülke üzerinde mutlak haklara sahipti ve 1910'a kadar ülke çapında halk tarafından temsili biri yoktu. 1882 yılında Mostar şehrinde,

³⁵ Hamdija Kapidžić, "Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave", *Prilozi*, S. 4, s. 59.

³⁶ BOA. HR. SYS, nr. 259/1, belge sıra nr. 66., H.Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, sayı 101, İstanbul, 2009.

³⁷ Hamdija Kapidžić, a.g.e., s. 60.

³⁸ Robert Donia, *Islam Pod Dvoglavim Orlom*, Institut Za Historiju Bosne I Hercegovine, Sarajevo 2000, s. 24.

³⁹ Hamdija Kapidžić, a.g.e., s. 60.

iki hükümdarın yönetimi altında kalmaktan memnun olmayan Sırların isyanından sonra sivil yönetimin oluşturulmasına ihtiyaç duyuldu.

1.2. İşgalin İlk Dönemi ve Yeni Yönetimin Karşılaştığı Sorunlar

Avusturya-Macaristan'ın Bosna'ya girişi beklenmeyen bir direnişle karşılandı. İşgalden birkaç yıl önce bölgeyi keşfetmeye başlayan Avusturya-Macaristan, işgal durumunda her üç halkın direnciyle karşılaşacağını farkındaydı. Bosnalı Müslümanlar, Hıristiyan devletin gelişiyle sahip oldukları avantajları kaybetmek istemezken, Sırlar, Bosna'nın "Osmanlı prangalarından" kurtulduktan sonra Sırbistan'a ilhak edileceğini hesaplarken, Hırvat ulusal bilinci Hırvatistan'a katılmak istedi.

Silahlı direnişin yatıştırılması yaklaşık üç ay sürmüştür.⁴⁰ Bu süreç içerisinde Bosnalı Müslüman ve Sırlar arasında zaman zaman ittifaklar oluşmuş, her iki grubun da din-eğitim işlerinde özerklik mücadeleleri ve idare ile çekişmeleri Bosna'da Avusturya-Macaristan döneminin temel karakteristiklerinden bir tanesi olmuştur.⁴¹ Ayrıca, işgalinin ilk yıllarında Hıristiyan bir idarenin altında kalmasından rahatsızlık duyan ve belki de bundan daha da önemlisi, askerliğe alınmaya başlayan Müslümanlar, Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı.⁴²

Osmanlı Devleti başta göçü desteklerken, kısa zaman içerisinde göçün engellenmesi yönünde kararlar almıştır.⁴³ Daha önce de belirtildiği gibi Bosna fiilen Avusturya-Macaristan yönetimindeyken, kâğıt üzerinde hala padişah, yani Osmanlı yönetimi altındaydı. 1908'de gerçekleşen ilhakın ardından 1918'e kadar Bosna-Hersek tamamen Avusturya-Macaristan toprağıydı (Avusturya-Macaristan'ın kondominyumu statüsündeydi). İşgalin ilk 10 senesinde, Bosna'ya fazla ilgi gösterilmedi. Bir buçuk milyon Slav'ın daha egemenliği altına alınması Monarşiyi ekonomik olarak daha da zayıflatacağını ayrıca tebaanın çoğunluğu oluşturan Slav kökenli ulusların, Slav faktörünün fazla etkin hale geleceğini endişesi vardı.⁴⁴ Monarşinin yeni bir parçası olan Bosna, birçok Macar seyyahın merak konusu olmasına rağmen, o döneme ait

⁴⁰ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev.) Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 24, 2000.

⁴¹ Ante Malbaša, *Bosansko Pitanje i Austro-Ugarska u svijetlu političkog dnevnika J.M.Baernreithera*, *Bosanska Pošta*, Sarajevo, 1933, s. 191.

⁴² Ante Malbasa, a.g.e., s.191.

⁴³ Aydın Babuna, a.g.e., s. 31.

⁴⁴ Esztella Csiszár, "Representations Of Bosnia And Herzegovina In Hungarian Political And Popular Writings Between 1878 And 1908: A Selected And Annotated Bibliography", *Context: Časopis za interdisciplinarne studije*, S. 1, 2014, s.136.

Macar kaynaklarının çoğu işgale katılan asker ve subayların notlarıdır.⁴⁵ Bu bilgiler, bilinmeyen bir alanın araştırılması ve keşfedilmesi; ayrıca Monarşiye nasıl bir katkısı olacağını anlamak bakımından önem teşkil etmektedir.

Seyahatnamelerde, Bosna'daki Macar seyyahların dikkatini çeken unsurlar: minareler, ezan ve (özellikle Müslüman kadınların) kıllık kıyafetleridir. Müslümanlar için Türk (kelimedeki kast etnik köken değil, Türklerden İslâm'ı öğrenmiş olduklarını gerçeği), Mohammedanlar veya Slav kökenli Müslümanlar ifadelerini kullanıyorlardı.⁴⁶ Bu ifadeler Macar tarih yazımında da yeni bir özelliği ortaya koydu. Ortaçağ dönemindeki Bosna ve Macar Krallıkları arasındaki tarihsel ilişkiyi ve Macarların o zamanda da yardım ve koruma sağlaması, Avusturya-Macaristan Monarşisi'ne Bosna'yı işgal için tarihî hak ve meşruiyet sağlamıştır.⁴⁷

Bilinmeyen bir yazar tarafından 8 Eylül 1878'de *Bosansko-Hercegovacke Novine* gazetesinde "Biraz Daha Sabır" başlığı altında ilginç bir metin yayınlandı. Metin, yeni hükümetin propagandasını apaçık ortaya koymaktadır. İlk başta 'Bosna-Hersekli kardeşler'e' hitap ederek başlar ve kamuoyuna, eşitsizliğin hüküm sürdüğü 400 yılı iktidarda geçirdiklerini, artık 'kötünün iyileştirilmesi' ve hukuk eşitliğinin ve adalet zamanının olduğunu hatırlatır. Avusturyalıların, Bosna-Hersek'e barış ve refah getirmek için "oğullarının değerli kanını ve bunca maddi desteğini feda ettiklerini" vurgular.⁴⁸

Bu bölümde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i işgalinin tarihsel arka planı, sosyal ve siyasî şartları ve işgalinin ilk dönemi kısaca ele alındı. Bilindiği gibi, işgale en çok tepki gösteren Müslümanlar oldu çünkü bir yandan Bulgaristan ve Yunanistan gibi Balkan ülkelerindeki Müslümanların tecrübelerini kendilerinin de yaşayacaklarını düşünmüşler ayrıca Osmanlı hâkimiyeti altında sahip oldukları özel statünün sona erdirileceğinden endişe ediyorlardı. Sırp'lar ise bu işgali doğrudan kendi dinî ve milli kimliğine bir saldırı olarak algılamışlardır. Çünkü Sırbistan etkisi tamamen azalacak ayrıca Katolik mezhebinin hakim olduğu devletin onlara din açısından da baskı uygulayacağını ve Katoliklere öncelik vereceğini varsaymışlardır. Başlangıçta henüz zayıf ve dağınık durumda olan ulusal duygular, daha sonra dinsel, toplumsal ve mezhep farklılıklarını Bosna-Hersek kültür ve kimliğinin ifadesi ve birliği lehine geri plana iten baskın eğilim haline geldi. İleride göreceğimiz gibi Osmanlıcılığın ve Panslavizmin önemi büyük ölçüde azaldı.⁴⁹

⁴⁵ Esztella Csiszár, a.g.e.,s.132.

⁴⁶ Esztella Csiszár, a.g.e.,s.132.

⁴⁷ Esztella Csiszár, a.g.e., s.132.

⁴⁸ *Bosansko-hercegovacke novine*, "Još malo strpljenja", Sarajevo, 1878.

⁴⁹ Kemal Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, s. 192-193.

İKİNCİ BÖLÜM

AVUSTURYA MACARİSTAN HÜKÜMETİNİN REJİMİ

'Kállay'ın Rejimi' olarak bilinen işgal süreci Bosna-Hersek, Balkanlar ve Avusturya-Macaristan Monarşisi'ndeki siyasî, sosyal ve ulusal koşullar neticesinde ortaya çıkmıştır. Söz konusu rejim, 1882'de Hersek'teki Sırp ayaklanmasının bastırılmasından sonra başlamış ve önce hükümetin şiddetle sarsılmış otoritesini yeniden kurmayı, ardından Bosna'da Monarşinin kalıcılığını sağlamak için siyasî ve sosyal koşulları inşa etmeyi amaçlamıştır.⁵⁰

2.1. Benjamin von Kállay'ın Politikasının Başlıca Özellikleri

Macar asillerinden biri olan Avusturya-Macaristan devlet adamı Benjamin von Kállay, 29 Aralık 1839'da Peşte'de doğdu. Atası Matthias Kállay, Kral Matthias Corvinus'un iktidar döneminde maddi varlığı ve sosyal statüsünü elde etmeyi başarmış biriydi. Dolayısıyla Kállay, orta sınıf, eski bir soylu aileden gelmekteydi. Anne tarafından Sırp asıllı olduğu için erken yaşlardan itibaren Slav dilleri öğrenmeye, gençliğinde ise Sırp sorununu incelemeye karar vermiş ve siyasetle ilgilenmeye başlamıştır.⁵¹ Budapeşte Üniversitesi'nde hukuk ve ekonomi okudu. Aynı zamanda Almanca, İngilizce, Modern Yunanca ve Sırpça'nın yanı sıra Rusça ve Türkçe biliyordu.⁵² Sırp sorununun genel olarak ve Macaristan içindeki önemini erkenden fark etmesi, ilerideki kariyerinde belirleyici rol oynayacaktır.⁵³

Avusturya-Macaristan'ın resmi politikası, Rus etkisini ilk olarak Sırbistan'dan ve Balkanlardan uzaklaştırma özelliği kazandığında von Kállay, önceki siyasî çalışmaları sayesinde Macaristan'daki Sırp'lar arasında itibar kazandı ve Belgrad'a Başkonsolos olarak gönderildi. Ayrıca Sırp dilini ve Sırbistan'daki mevcut siyasî durmunu bilmesi de etkiliydi.

⁵⁰ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s.13.

⁵¹ Andrea Feldman, "Kállay's Dilemma: On the Challenge of Creating a Manageable Identity in Bosnia and Herzegovina (1882-1903)", *Revue für kroatische Geschichte = Revue d'histoire croate*, Vol. XIII, S. 1, s.105, 2017.

⁵² Andrea Feldman, a.g.e., s.105.

⁵³ Kraljacic, a.g.e., s. 46.

1872’de ülkeyi ve içindeki durumu tanımak maksadıyla Bosna-Hersek yolculuğuna çıktı.⁵⁴ Daha 1877’de Budapeşte’den İmparatora, Bosna-Hersek’in Monarşi içinde gelecekteki statüsü, Avusturya-Macaristan yönetiminin temel ilkeleri çerçevesinde işgal şartları hakkında bir muhtıra gönderdi.⁵⁵ 1882’de Hersek’teki Sırp nüfusun ayaklanması patlak verdiğinde von Kállay, ortak Maliye Bakanı ve Bosna-Hersek Valisi olarak atandı ve bu görevi 1903 yılına kadar sürdürdü.

Bilim alanında von Kállay’ın çalışmaları tarih ile sınırlı kalmıştı. 1877’de, ona tüm Avusturya-Macaristan İmparatorluğu çarpında bilimsel bir imaj kazandıran *Istorija Srba (Sırpaların Tarihi)* eserini kaleme aldı ve Macar dilinde yayınladı.⁵⁶ Bu eser büyük bir dikkat çekti, özellikle de Sırp sorununun Avusturya-Macaristan çıkarları için çok önemli olduğu kritik bir anda ortaya çıktığı için kitap sadece bilimsel değil, aynı zamanda politik bir öneme de sahipti.⁵⁷ Benjamin von Kállay, Sırp tarihine ek olarak Rus tarihi ve özellikle Balkan politikasıyla da ilgilendi. 1878’de *Rusya’nın Doğu Hedefleri/Die orientalischen Bestrebungen Russlands* adında dikkate değer bir çalışmayı yayınladı.⁵⁸ Bu çalışma, Rus ve Balkan siyaseti ile Avrupa’da siyasî ve medeni bir faktör olarak Rusya hakkında kapsamlı bir görüş sistemi inşa ettiğinin kanıtıydı.

Bosna Hersek’teki halkın çoğunluğu yaşadıkları ülkeye kendilerini ait hissetmiyordu. Bundan dolayı da kendi kimliklerini oluşturma anlayışına sahip değillerdi.⁵⁹ Bu durum da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun kendi rejimi güçlendirme çabalarını zorlaştıran bir faktördü. 1885’te Kállay “...Bosnalılar hala kendilerini Avusturya-Macaristan Monarşisi’nden ziyade Balkan ülkelerinin vatandaşları gibi hissediyorlar, bu yüzden Makedonya, Sırbistan veya Bulgaristan’daki her hareket Ortodoks halkında bir refleks uyandırıyor, aynı şekilde İslâm dünyasındaki olaylar Bosnalı Müslümanlara yolunu buluyor...” yorumunda bulundu.⁶⁰ Bu fenomeni Avusturya-Macaristan rejimi için çok feci olarak değerlendirdi. Bu nedenle Bosna-Hersek’teki yeni hükümeti sağlamlaştırmanın ilk adımı olarak azami izolasyonu belirledi. Kállay özellikle Sırp Ortodoks Kilisesi aracılığıyla Sırbistan ve Karadağ’dan Bosna’ya gelen

⁵⁴ Andrea Feldman, a.g.e., s.106.

⁵⁵ Kraljacic, a.g.e., s.54.

⁵⁶ Ian Armour, *Austro-Hungarian Policy Towards Serbia 1867-1871 With Special Reference to Benjamin Kállay*, School of Slavonic and East European Studies University of London, Yayınlanmış Doktora Tezi, s. 70, 1994.

⁵⁷ Ian Armour, a.g.e., s. 71.

⁵⁸ Kraljačić, a.g.e., s. 57.

⁵⁹ Komşu ülkelerin kendi ulusal oluşumu sırasında Bosna halkı üzerine bıraktığı etkiden dolayı.

⁶⁰ Kraljačić, a.g.e., s. 278.

nüfusun gücünü kesmeye çalışmanın riskli olduğunu öngörmüş; bu konuda daha dikkatli bir yaklaşım sergilemiştir. Benjamin von Kállay, Sırbistan-Karadağ ile sıkı sınır kontrolleriyle bir izolasyon politikası başlattı ve bu, daha sonra Bosna ile bu ülkeler arasındaki trafiğin neredeyse tamamen kapanmasına yol açacaktır. İlerleyen dönemde Türkiye ve Bulgaristan'ın yanı sıra, Hırvatistan için de aynısı geçerli olacaktı, ancak kendisi de Monarşinin bir parçası olduğu için aralarındaki dolaşımı durdurmak daha zor idi. Ancak, Bosnalı Katolikler ile Hırvatistan ve Dalmaçya arasında sağcı ideolojinin (Hırvat Haklar Partisi'nin yayınlarını) ve siyasî etkileşimin ortaya çıkması konusunda büyük bir korku vardı. Pan-Slavizm söz konusu olduğunda, en başından itibaren Monarşinin en büyük düşmanı ilan edildiği ve bu nedenle kesinlikle yasaklandığı bilinmektedir.⁶¹ Aynı şekilde Yugoslav işbirliği ve dayanışmasını ifade edecek her türlü fikrin Pan-Slavizm olarak değerlendirildiği ve yasaklandığı söylenmelidir. İlginç bir şekilde von Kállay, Hırvatları, Çekleri ve Polonyalıları bu konuda potansiyel bir tehlike olarak görmedi, çünkü kendi ifadesiyle, “*bu medeni halklar Batı Avrupa uygarlığı çemberine girmişler ve aralarında Rusya'nın da kaldıramayacağı bir duvar var.*”⁶² Bu ifade, von Kállay'ın, Yugoslav fikrini⁶³, Sırp-Hırvat işbirliğini ve Russever akımları düşman ideolojisi akımları olarak sınıflandırarak, Bosna-Hersek'in tecrit edilmesi için bir gerekçe olarak Pan-Slavizmi nasıl kullanacağını bildiğini göstermektedir. Gerçek bir tehlike olarak Sırp milliyetçi akımları ve Bosnadaki Katolik Kilisesinin Katolik halkı üzerindeki etkisi olduğunu vurguluyordu.⁶⁴ Bosnadaki Katolik Kilisesi, 1878'den sonra Monarşi tarafından kendi dini ve eğitim faaliyetleri için büyük destekleri alacağını varsayıyordu ve yeni Hükümet belli ölçüde de bu beklentileri karşıladı. Fakat Kallay, toprak sahibi ve eğitimli kesim oldukları için Bosna ulus politikasının taşıyıcılarının Müslümanlar olacağını ilk yıllarda fark etti ve bu öngörme doğrultusunda hareket etti. Bu, Katolik halkı yeni dönemi üstlenecek kesim olmadığını anlayan Başpiskopos Stadler'in hayal kırıklığına uğramasına ve Kallay'ın politikasına karşı çıkmasına neden oldu.⁶⁵

Daha 1890'larda, Hırvat ulusal ve siyasî etkilerini bastırmak için alınan önlemlerin yoğunluğu, giderek artan Sırp milliyetçiliğine karşı bir hareket olarak kullanılması nedeniyle

⁶¹ Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje 1910-1910*, 1999, s. 84.

⁶² Kraljačić, a.g.e., s.280.

⁶³ 'Yugoslav fikri' ifadesi, 20.yy. kurulacak olan Yugoslavya Devleti ile karıştırılmamalı. Yugoslav fikri, Güney Slavların/ Güneydoğu Avrupa coğrafyasında yaşayan Slavların birleşmesi anlamını taşımaktadır.

⁶⁴ Zoran Grijak, “Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini”, *Croatia Christiana Periodica*, S. 47, 2001, s.175.

⁶⁵ Zoran Grijak, “Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler: Problemi Katolicizma U Bosni I Hercegovini”, *Prilozi*, S. 33, s. 120, 2004.

zayıfladı. Bunun bir başka nedeni de Hırvat ulusal hareketinin düalizme ve yeni yönetime karşı daha uzlaştırıcı bir tavır almasıydı.

1861-1869 yılları arasında Bosna'da görev yapan Osmanlı veziri Topal Osman Paşa Bosna ulusunun oluşmasında Benjamin Kállay'dan önce bazı girişimlerde bulunmuştu. Bosna'da Tanzimat reformlarının uygulanmasında önemli rol oynamıştı. Böylece bütünleşmiş bir Boşnaklık fikri ilk defa onun döneminde ortaya çıktı. Bu husus her ne kadar siyasi amaçları taşıyor olsa da sonraki dönemler için önem teşkil etmektedir. Zira Kallay döneminde Müslümanların bir kısmının ulusallaşma fikrini benimsemiş olmasında Topal Osman Paşanın dönemindeki girişimlerinin etkisi vardır.

Osman Paşa için bu fikir, reformlarını kolaylaştırmanın bir yoluydu. Kallay gibi o da komşu ülkelerden gelen milliyetçi fikirlerin tehlikelerinin farkındaydı. Neticede bütünleşmiş Boşnaklık fikrini Hıristiyanların ve Müslümanların din, kültür ve geleneğinden kaynaklanan farklılıklarından dolayı icraate dökemedi. İcratları arasında en önemliler şüphesiz idare meclislerine Müslüman olmayan üyelerin katılımını sağlamış olmasıdır. Eğitim alanına baktığımızda, Saraybosna'da rüşdiye mektebi, memur yetiştirmek üzere bir hukuk mektebi ve bir kiraathane açtı. Bunun yanı sıra Hıristiyan ahali için okulların açılmasına yardımcı oldu. Bosna vilayetinde ilk matbaayı kurdu ve en belki de en önemli adımlarından biri Müslüman ve Hıristiyan kızların istifade edebileceği bir kız okulu açtı. Valilik döneminde, her üç millet arasında mümkün olduğu kadar eşitliği desteklemeye çalıştı. Noel Malcolm, *Bosna'nın Kısa Tarihi* eserinde Topal Osman Paşa'nın valilik dönemini altın dönem, kendisini de Osmanlı yöneticilerinin en medeni örneği olarak adlandırmaktadır. Türk, Arap ve Fars edebiyatı ile ilgileniyordu ayrıca kendisi de şiirleri yazıyordu. Bunun yanı sıra Fransızca ve Yunanca bilmekteydi. Saraybosna'da, tüm halk için ilk kamu hastanesini açtı. Ayrıca enerji yolu yapım programına girişti, Müslümanlar için yeni bir zorunlu askerlik sistemi kurdu (1865), Bosna-Hersek topraklarının tamamını yedi sancağa böldü. Sancaklardan her biri, danışma meclisine iki Müslüman ve bir Hıristiyan temsilcilerini gönderdi.⁶⁶

Topal Osman Paşa yaptığı icratlar ve reformlardan dolayı Bosna'nın Osmanlı ve ulus tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hatta Biscevic, *1463-1878 Yılları Aarasında Bosna'daki Osmanlı Valileri* kitabında Osman Topal Paşanın yönetimini altın dönem olarak değerlendirmektedir.⁶⁷ Konumuzu ilgilendiren alan eğitim ve ulus politikası olduğu için diğer

⁶⁶ Noel Malcolm, a.g.e., s.128.

⁶⁷ Vedad Bišćević, *Bosanski namjesnici Osmanskog doba (1463-1878)*, Connectum, Sarajevo, s.425-426, 2006.

reformlara çok değinilmemiştir. Kurduğu kütüphaneler ve kıraathaneler, ilk matbaa, din ayırımı yapılmaksızın zanaat okulu ve tıp, eczacılık ve modern ticaret alanlarında eğitimi almak üzere Avrupa şehirlerine gönderdiği öğrenciler onun eğitim vizyonunu yansıtmaktadır.

2.2.Boşnak Dili Ve Boşnaklık

Boşnaklık (Bošnjaštvo), Bosna-Hersekli Müslümanların kendi kimliği için kullandıkları bir kavramdır. Her ne kadar milli kimliği konusunda bu isim tartışmalara yol açsa da Ortaçağ Slav dillerindeki kaynaklarda Bosna Halkı için *Bošnjani*, Osmanlı döneminde de bir çok kaynakta Bosnalı Müslümanlar için Boşnak ismi kullanılmaktadır. Lavic, Boşnak ismi konusunda ilerleyen dönemlerde devam eden tartışmalar tamamen siyasi olduğunu dile getirmektedir.⁶⁸ Bosnalı bir insan için kullanılan ifade ise Bosanac (Bosnalı erkek)/Bosanka (Bosnalı kadın). Benjamin von Kállay'ın idaresi döneminde ise Boşnaklık ve Boşnak dili büyük bir önem arz etmiştir hatta Bosna topraklarında gerçekleştirmek istediği en önemli vizyonlarından biri olduğunu diyebiliriz. Lakin onun zamanında Boşnaklık günümüzdeki anlamını taşııyordu, Kállay'ın düşüncesinde bu üst kimlik, herhangi bir din ayırımı gözetmeksizin aynı toprağa, Bosna-Hersek'e aidiyet düşüncesinin etrafında şekillenmekteydi.⁶⁹ Bu vizyonun birkaç önemli amacı vardı. Bunlardan biri aynı topraklarda yaşayan milletler arasında dengelerin korunması, ayrıca komşu ülkelerinden Hırvatistan'ın Bosnalı Hırvatlar, Sırbistan'ın da Bosnalı Sırlar üzerinde etkili olmasını önlemek idi. Benjamin von Kállay, Bosna ulusu yaratma fikrine güvenerek egemenliğini pekiştirmeye çalışan ikinci Bosna yöneticisiydi. Ondan önce bu, Osman Şerif Topal Paşa⁷⁰ tarafından yapıldı.

Boşnak dili veya Eyalet Dilinin (Landessprache- zemaljski jezik) okul ders programlarına eklenmesi, Bosna ile ilgili tarihi ve etnografik araştırmaların sürdürülüp neşredilebileceği bir Eyalet Müzesi'nin (Zemaljski Muzej) kurulması bu bakımdan önemli adımlardı.⁷¹

Avusturya-Macaristan Monarşisi içinde ulusal bir kimliğin yaratılması, Maliye Bakanı ve Bosna-Hersek Valisi Benjamin von Kállay'ın rejiminden bağımsız değildi. Bosna'yı ilhak

⁶⁸ Senadin Lavic, "Od Austrougarske Monarhije do nezavisne Republike Bosne i Hercegovine" Pregled: časopis Za društvena Pitanja, S.63, s.169, 2022.

⁶⁹ Vera Kržišnik-Bukić, "Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja XIX. i s kraja XX. stoljeća", *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH*, S. 36, s.127, 2007.

⁷⁰ Kemal Beydilli, "Topal Osman Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 246-248, 2012.

⁷¹ Adnan Muratović, "Jezička politika u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću", *Logos – Časopis za filozofiju i religiju*, s. 2, s.164, 20XX.

etmeye yönelik planlar, Avusturya-Macaristan Monarşi'nin ikili yapısından ötürü engellendi.⁷² Meclis'te Bosna-Hersek'in, Monarşiye karşı mevcut tutumundaki değişikliklere ilişkin tartışmalardan kaçınıldı. Aynı zamanda, olası ilhak göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin olası tepkisine karşı dikkatli olunması gerekiyordu, zira padişahın resmi bir egemenliği ve bu bölgedeki Müslümanlar üzerindeki etkisi halen sürmekteydi.

Avusturya-Macaristan Devleti, Rusya'yı, gerek Balkan coğrafyasında rekabet bağlamında, gerek Avrupa siyasî güç dengeleri açısından bir hasım olarak görmüştü.⁷³ Çarlık Rusya'sı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu Avrupa'da monarşinin ilkesinin güçlü bir koruyucu olarak gördüğü için diplomatik hamlelerini bu gerçek doğrultusunda şekillendirmeye çalışıyordu.⁷⁴ 1889'da Sırbistan'da Avusturya karşıtı yoğun bir propaganda oluşmuştu.⁷⁵ Avusturya yönetimi altındaki Bosna-Hersek, sınır trafiğini kontrol etmek için daha katı bir tutum ve önlemler aldı. 1891'de Avusturya-Macaristan Monarşisi ile Sırbistan arasındaki ticaret trafiği o kadar zorlaştırmıştır ki neredeyse ortadan kalktığı söylenebilir.⁷⁶ Kraljačić, “*Kállay'ın Ulusal Politikası ve Uygulama Yöntemleri ve Araçları*” adlı çalışmasında, 1884 yılında Saraybosna Hükümeti'nin Ortak Maliye Bakanlığı'na, “zararlı ulusal eğilimler” nedeniyle Belgrad'da yayınlanan dergilerinin Bosna'da yasaklanma konusunda öneride bulunduğu dile getirmektedir.⁷⁷ 1895 civarında, Sırp basınında Avusturya karşıtı propaganda o kadar belirgindi ki, Bosna-Hersek'e ulaştırılan gazetelerin sayısı minimumda tutuldu. Yetkililer bazı kilise kitaplarını yasaklayacak kadar ileri gittiler.⁷⁸ Elbette beklendiği gibi bu olaylar Sırp halkının büyük bir memnuniyetsizliğine ve tüm rejime karşı direnişine neden oldu. Gençlerin doğrudan Sırbistan'a okula gitmelerini yasaklamak mümkün değildi, ancak burs veya orada alınan diploma ile istihdam edilmeleri engellendi.⁷⁹

İşgalin en başından beri bir Bosna ulusu fikri vardı, ancak rejim, bazı hazırlıkların ardından uygulanması ve yavaş ilerlemesi gerektiğine inanıyordu. Bu hazırlık öncelikle halkın kademeli olarak Bosna ulusal ideolojisine alışması anlamına geliyordu. Başlangıçta, “bizim

⁷² KAPIDŽIC Hamdija, “Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (Državnopravni Odnosi)”, *Prilozi*, S. 4, s. 64, 1968.

⁷³ Ian Armour, *Austro-Hungarian Policy Towards Serbia 1867-1871 With Special Reference to Benjamin Kállay*, School of Slavonic and East European Studies University of London, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1994, s. 36

⁷⁴ Mithat Aydın, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 5, s. 157, 2018.

⁷⁵ Hamdija Kapidžic, “Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (Državnopravni Odnosi)”, *Prilozi*, S. 4, s. 69, 1968.

⁷⁶ Tomislav Kraljačić, “Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)”, Veselin Masleša, Sarajevo, s. 101, 1987.

⁷⁷ Tomislav Kraljačić, a.g.e., s.122.

⁷⁸ Tomislav Kraljačić, a.g.e., s.123.

⁷⁹ Tomislav Kraljačić, a.g.e., s.130.

halkımız” terimi insanlar için kullanıldı ve üç mezhebi de ifade etmekteydi. Her din grubuyla özel ilişkiler kurulur ve aralarındaki farklar dikkate alınır.

Benjamin von Kállay, Bosna-Hersek halklarını olumsuz etkileyebilecek söz konusu dergilerin yerine, ülkedeki ulusal-siyasî ve kültürel konuları ele alacak yerli dergileri çıkarmaya karar verdi. Bu dergilerin ilki 1884’te ortaya çıkmaya başlayan *Vatan*’dı.⁸⁰ Derginin adı Türkçe olması, Bosnalı Müslümanlar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bu talepte Ulema Meclisi Başkanı Hulusi Efendi bulunmuştur.⁸¹ Ayrıca dergi, Bosna-Hersek’e olan sevgiyi ve onun Monarşi’ye olan güçlü bağlılığını geliştirmeyi de amaçlıyordu.

İşgalin ilk döneminde, Sırlar ve yeni yönetim arasında Kiril alfabesi ve Sırp ulusal adının kullanımı konusunda bir anlaşmazlık çıktı. Elbette Sırların memnuniyetsizliğini görmezden gelmek iç siyasetini kötü etkilerdi, çünkü yerel hükümetin onlara olan mesafesini arttırarak Sırbistan’ın etkisine yer açacaktı, bu yüzden en başından beri çözüm odaklı hareket edildi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu iktidarının ilk yıllarında yetkililer, Latin alfabesini zorlamaya ve Kiril alfabesine göre avantaj sağlamaya başladılar.⁸² 6 Haziran 1879’da Eyalet Hükümeti, ilkokullarda hem Latin hem Kiril alfabesinin öğretilmesini emretti.⁸³ Kiril alfabesinin bu açıktan kaldırılması direnişe ve itirazlara neden olduğu için, Hükümet ertesi yıl her iki alfabenin de eşit olduğuna karar verecek ve bu şekilde okullarda da temsil edilecekti. Bu hareket, Latin alfabesini kendilerine yabancı olarak gören Sırları bir dereceye kadar sakinleştirdi.⁸⁴ 1884’ten beri “*Sarajevski List*” olarak adlandırılan “*Bosna-Hersek Halk Gazetesi*”nin Latince ve Kiril alfabeleri eşit şekilde yer aldığını görmekteyiz. Lakin, idari konularda Kiril alfabesine dar bir alan verildi, sadece Hükümet ile Ortodoks halk arasında bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Hükümetin Sırp okullarına yönelik tutumu ile ilgili bölümde, Sırp adını içerecek herhangi bir terminolojiden kaçınıldığı belirtildi.⁸⁵ İlerleyen dönemde Hükümet, Sırp adı yerine kamusal eylemlerde “Doğu Ortodoks”, “Rum Ortodoks” veya “Doğu Roma” gibi isimler kullanmaya başladı.⁸⁶ Eyalet Hükümeti’nin 1887’de kilise

⁸⁰ Aldiana Softic, *Boşnak Milli Kimliğinin İnşasında Boşnak Gazetesinin Rolü: 1891-1901*, Hacettepe Üniversitesi, TAE, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 40, 2017.

⁸¹ Aldiana Softic, a.g.e., s.40.

⁸² Adnan Muratović, “Jezička politika u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću”, *Logos – Časopis za filozofiju i religiju*, S. 2, s. 165, 20XX.

⁸³ Runderlass der Provinzregierung in Sarajevo vom 6. Juni 1879, Nr. 8876 über die Gründung von Grundschulen.

⁸⁴ Tomislav Kraljčić, a.g.e., s. 234.

⁸⁵ Tomislav Kraljčić, a.g.e., s. 167.

⁸⁶ Erlass der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 11. October 1881, Zahl 24088 an die Kreisbehörde in Banjaluka betreffend die Aufschriften auf den orient.-orth. Volksschulen.

kurumları, patrikhanesi, manastırlar ve kilise-okul kurumlarını kapsayacak şekilde “Sırp-Ortodoks” terimine karar vermesi gerginlik yarattı.⁸⁷

Bosna-Hersek meselesinin Sırbistan ile Hırvatistan arasında olduğu kadar Bosnalı Ortodokslar ile Katolikler arasında da düşmanlığa yol açtığından daha önce söz edilmişti. Benjamin von Kállay 1872’de Bosna’yı dolaşım durumu kaydederken, Ortodoks ve Katolikler arasında bir birlik olmadığını, birbirlerine dava açtıklarını kaydetmiş ve hatta Osmanlı yetkililerinin bu ayrılıklarını kendi çıkarları doğrultusunda kullandıklarını dile getirmiştir.⁸⁸ Bu tür ilişkilerin temeli, 1875-1878 ayaklanmasında kendinî gösteren her iki tarafın farklı siyasî yönelimleri olduğu söylenebilir. Ayrıca Katolik Başpiskopos Stadler’in faaliyetleri de Ortodokslar arasında büyük düşmanlık yarattı.⁸⁹

1890’ların sonunda, Benjamin von Kállay’ın yönetimi başlangıçtaki zorlukların üstesinden geldi ve istikrarı sağladı. Bosna ulusunun daha yoğun bir şekilde yaratılmasının başlangıcı, kesinlikle birkaç iç ve dış faktöre bağlı olmuştur. Bosna-Hersek’te bu süreç, Hırvat-Sırp anlaşmazlığının ve gerilimlerinin yoğunlaşması temelinde oluştu. Öte yandan Hırvatistan’da, 1891 yılında Haklar Partisi’nde belirgin bir Sırp karşıtı propagandası vardı.⁹⁰ Bu, Sırp siyasî sahnesinde hükümet değişikliği ile kolaylaştırıldı, ardından Bosna-Hersek’teki durum Sırbistan’da daha özgürce yazıldı, ancak aynı zamanda politika Rus yanlısı ve Avusturya-Macaristan Monarşisi’ne muhalif oldu.

2.3. Bosna Ulusunun Oluşumundaki Bir Aracı Olarak Rejimin Dil Politikası

Bilindiği gibi dil, bir milletin milli kimliğinin en önemli unsurlarından biridir. Bir milletin varlığı ve tarihsel temeli her zaman tartışılabilir ve sorgulanabilir, ancak onları doğrulayan dilin varlığıdır. Benjamin von Kállay, Boşnak dilini Bosna ulusunun anayasasının en önemli bileşenlerinden biri olarak görüyordu. Aynı zamanda okullarda okutulan dilin adının belirlenmesi gerektiğinden dil konusu ilk sorunlardan biri olarak ortaya çıkmıştır. Hükümet başlangıçta okullarda eğitim dilinin Hırvatça olarak adlandırdı, ancak Müslümanların ve

⁸⁷ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 175.

⁸⁸ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 54.

⁸⁹ Zoran Grijak, “Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler: Problemi Katolicizma U Bosni I Hercegovini”, *Prilozi*, S. 33, s. 114, 2004.

⁹⁰ Senaid Hadžić, “Koncept političkog Katolicizma i pravaško (Sve) Hrvatsvo: Primjer Bosne i Hercegovine 1878, Godine”, *Arhivska Praksa*, S. 20, s. 484, 2017.

Sırpaların olumsuz tepkilerinin ardından, birkaç ay sonra Saraybosna'daki real lise kurulduğunda, adı "Bosna Eyalet Dili" olarak değiştirildi.⁹¹

Benjamin von Kállay, başından beri Sırp-Hırvat bloğunda antipatilerle karşılaşacağını düşünüyordu, ancak Bosna-Hersek'in toplumsal hafızasında kendi ulusal özelliklerini taşıyan çok sayıda insan olduğuna da inanıyordu. Bu iddiaya bir argüman olarak, bağımsız ortaçağ Bosna geleneğini ve "kendine özgün bir ulusal kilise" olarak kabul ettiği Bosna Kilisesi'ni (Bogumilizm) kullandı.⁹² Ayrıca Hıristiyan nüfusun çoğunluğunun kendinî Hırvat veya Sırp olmaktan ziyade, Boşnak adıyla kabul edeceğini varsayıyordu.⁹³

Daha sonraki gelişmeler bu varsayımın doğru olmadığını ve Müslümanlar dışında hiçbir din grubun bu ismi kabul etmediğini gösterecektir. Sözü edilen argümanların oldukça zorlama olduğunu görmek zor değil çünkü örneğin ortaçağ Bosnasının toplumsal hafızası zannedildiği kadar canlı değildi.⁹⁴ Ayrıca, Bosnalı Ortodoksların ve Katoliklerin, dindaşlarının yaşadığı komşu ülkelere de antipati duydukları doğru değildi.⁹⁵ Dilin adı ve özellikleri sorununun yanı sıra ulusal sorun bağlamında da imla, ders kitabı dili ve dil bilgisi konusunun bir an önce belirlenmesi gerekliliği vurgulanıyordu. Yazım söz konusu olduğunda, Hükümet, Güney Slav literatüründe yerleşmiş olan fonetik yazımı tercih etmeyi uygun gördü. Ayrıca Kiril alfabesiyle yazılan eserler o zamana kadar fonetik yazım kurallarına uymuş, böylece onu tercih etmek Sırp nüfusuna yakınlaşmak gibi siyasî amaçları da taşıyordu.⁹⁶ Latin alfabesini kullanan fonetik yazım sistemi, Ortodoks nüfusu Latin alfabesine yaklaştıracaktı, bu da onu tercih etmenin bir nedeniydi.⁹⁷ 1883 yılında fonetik imlanın resmi olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Bosna-Hersek'te rejim yeni sorunlar yaşamaya başlamıştır. Kelime dağarcığı ve dilbilgisi ile ilgili konuları ele almak ve Bosna-Hersek'teki edebi dili komşu Yugoslav ülkelerindeki dillerden farklılaştıracak belirli bir Boşnakça dil ifadesi oluşturmak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardı. 1884'te hükümet, Boşnakça dilinin bir gramer taslağını hazırlamaya başladı. Benjamin von Kállay'ın Bosna-Hersek'teki yönetiminin modern bir okul sisteminin temellerini attığı söylenebilir. Kurulan okulların mezhepler arası olarak düzenlemesi, bu eğitim

⁹¹ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev.) Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 141, 2000.

⁹² Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 88.

⁹³ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 88.

⁹⁴ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 275.

⁹⁵ Tomislav Kraljacic, a.g.e., s. 275.

⁹⁶ Alen Kalajdžija, "Počeci službene upotrebe bosanskog jezika", *Institut za jezik*, Sarajevo, S. 1, s. 34, 2006.

⁹⁷ Matijas Baković, Mario Grčević, "Jezik prvih brojeva Bosansko-hercegovačkih novina iz 1878. Godine", *Kroatologija*, S. 1-2, s. 6, 2018.

kurumlarının Bosna ideolojisi ve monarşiye bağlılık fikri üzerine tüm milli-dinî grupların bir sentezi olmasından ötürü önem taşıyordu.

1870'lerin başlarında, Osmanlılar Boşnak dilini standartlaştırmaya başladı.⁹⁸ Bunun elbette siyasî bir arka planı vardı çünkü Hırvat ve Sırp dillerinin standartlaşması iki komşu ülkede paralel olarak gerçekleşiyordu ve siyasi amaçları taşıyordu. Devletin belirli bir alandaki dil politikası, rejimin sadece dile yönelik tutumunu değil, aynı zamanda dilin ilkeleri yaratan toplumun politikasını da yansıtmaktadır. Bunun için Avusturya-Macaristan Monarşisinin dil politikasının mevcut olan temelleri organize bir şekilde kendi çıkarları doğrultusunda geliştirdiği söyleyebiliriz. 1866'da Bosna valisi Osman Paşa'nın isteği üzerine Saraybosna'da bir vilayet matbaası kuruldu.⁹⁹ Vuk Karadzic'in fonetik yazım ilkeleri takip edildi. En önemli dergiler arasında *Bosanski vjestnik*, *Bosna*, *Sarajevski cvjetnik* ve *Neretva* bulunmaktadır. Boşnak dilinin fonolojik ilkelerine uyarlanmış bir Arap yazısı olan Arabica adında alfabesi de geliştirildi ve kullanıldı.¹⁰⁰ Dergiler aynı anda Latin, Arap ve Kiril alfabesiyle basıldı. Osmanlıların Bosna-Hersek'te dil için net bir adı vardı ve bu, ülke sınırları içindeki tüm insanlar tarafından kullanılan bir dil olan Bosna dili / Bosnaca/ Boşnakça'ydı ve aynı zamanda bugünkü Bosna'nın sınırlarını aşan Novi Pazar, Sjenica ve Nikšić'te de kullanılıyordu. Ahmet Cevdet Paşa, Bosna'daki reformlarla ilgili raporlarında (1863-1864) da dili Boşnakça olarak adlandırır.¹⁰¹ Ancak Sırpça, Hırvatça, Sırp-Boşnakça, eyalet dili ve hatta İlirya dili gibi isimler de yaygındı. *Bosanski vjestnik* dergisinin yayına başladığı yıl (1866), Bosna-Hersek'te dil standardizasyonunun başlangıcı olarak kabul edilir.

Özellikle ulusal hareketlerin ortaya çıkmasıyla birlikte oldukça fazla sayıda gayrimüslim kendi dillerini Hırvatça veya Sırpça olarak adlandırmaya başlamıştı. Entelektüel faaliyetlerde bulunan, Bosna kültürünün mirasçıları ve Boşnak dilinin koruyucuları olan Fransiskenler bunun istisnası olarak gösterilebilir.¹⁰² XIX. yüzyıla kadar Boşnakça "halk arasında" kullanılıyordu, çünkü Osmanlı Türkçesi entelektüel kesim tarafından kullanıldı, ancak Osmanlı döneminin sonlarına doğru 'Oryantal dillerinden' açıkça ayrılma ve sadece Boşnakçayı kullanma gereğini tam da bu kesim vurgulamıştır.¹⁰³

⁹⁸ Adnan Muratović, "Jezička politika u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću", *Logos – Časopis za filozofiju i religiju*, S. 2, s. 162, 20XX.

⁹⁹ Noel Malcolm, a.g.e., s. 128.

¹⁰⁰ Adnan Muratovic, a.g.e., 160.

¹⁰¹ Edina Solak, a.g.e., s. 29.

¹⁰² Matijas Bakovic, Mario Grcevic, a.g.e., s. 6.

¹⁰³ Alen Kalajdzija, a.g.e., s. 46.

Her halükarda, bu bölgenin kültürel ve ulusal gelişiminin anlamını, Boşnakların, Hırvatların ve Sırpaların standart dilinin doğuşu örneğiyle güzel bir şekilde izlenebilir. Dil aracılığıyla kültürel birleşme girişimi olarak başlayan süreç, hızla, o dilin adı üzerinden, kendi dışındaki herhangi bir ulusun inkarının yanı sıra net bölgesel sonuçları olan siyasî bir söyleme dönüştü. Fransız Devrimi, “kültürel ulus” ile bölgesel ulus'u birleşmeyi hedefleyen yeni bir devlet modelini getirdi. Ne yazık ki, farklı siyasî ve sosyal gelişmeler nedeniyle kendi adlarına konuşamayan Boşnaklar için, kimilerinin Sırpça, kimilerinin Hırvatça dediği Ştokav lehçesi aslında Boşnak diliydi. Tabii ki, bahsi geçen lehçe bu isimle değil, bunun yerine “Güney lehçesi”, Sırp ve Hırvatlar açısından tarafsız olan bir varyant olarak tercih edilmiştir.¹⁰⁴ Onlara göre, “Güney lehçesi” olarak adlandırdıkları bu Boşnakça dili, dilin en saf şeklidir ve bu nedenle Eski Slav dillerine en yakındır. Buradaki mesele dilsel sorundan ziyade politiktir: kendi tanımlarını diğerlerine empoze etme dürtüsüyle, Orta Çağ’ın başlarından beri var olan bir ülke olan Bosna-Hersek’i ve dilini sahiplenmeyi kendilerine görev edinmişlerdir. En eski Latin alfabesiyle ve yerel dilde olan kaynak Bosna’da bulundu ve bu Kral Stjepan Tomaš’a ait (1444 - 1461) para idi.¹⁰⁵ Batı Hersek’teki Hum Tahtasında (Humačka ploča) olduğu gibi Kiril alfabesinde daha eski yazıtlar da bulunabilir.¹⁰⁶ Bosna Hükümdarı Kulin Ban’ın 1189 tarihli ünlü tüzüğü’nün bir kopyası, yerel dilde yazılmış en eski Kiril tüzüğü olarak kabul edilir ve 1466’dan beri Dubrovnik’te tutulmaktadır.¹⁰⁷ Özerk bir devlet olarak Bosna, komşularının çok gerisinde olmayan kendi idari ve yasal diline sahipti. O zamana ait bu kadar az el yazmasına sahip olmamızın nedenlerinden biri, üyeleri Hristiyan olarak kabul edilen ve Ortodoks ve Katolikler tarafından sapkın olarak adlandırılan “Bosna Kilisesi” adlı özel bir Bosna kilise örgütüdür (Bogumil Kilisesi). Ortaçağ Bosna Krallığı’nın yıkılmasından sonra, Bosna kilisesinin el yazmalarının çoğu, Eski Slav diline dayalı kilise hizmetlerini besleyen Ortodoks manastırlarında korunmuştur. Sadece Sırp Ortodoks Kilisesi’nin inançlarıyla çekişmeyen el yazmalarının zaman içinde aktarılmış olması doğaldır.

Bu özgün kaynak azınlığa rağmen, elimizde Bosna dilinin hem sakinleri hem de yabancılar tarafından Boşnakça olarak adlandırıldığı sonucuna varmak için yeterli veriye sahibiz. Örneğin, 1453’te Ancona’dan iki Boşnak kardeşin bir iş esnasında İtalyanca, Boşnakça ve Slav dillerini bilen birine yardım ettikleri bilgisine sahibiz (“ad interpretationem Petri Elie, bastagii, Bossinensis, habitatoris Ancone, scientis linguam latinam, bassinesem et

¹⁰⁴ Miso Esic, a.g.e., s. 10.

¹⁰⁵ Miso Esic, a.g.e., s. 10.

¹⁰⁶ Edita Mulaosmanovic, “Fonetsko-fonološke i morfološke osobitosti Humačke ploče“, Istraživanja, S.4, s.142, 2009.

¹⁰⁷ Helena Dragić, “Jezične karakteristike Povelje Kulina bana“, Suvremena pitanja, S.23, s.154, 2017.

slavonicam”).¹⁰⁸ Başka bir örnekte Kotor Prensi'nin noteri, Boşnakça'da Dievna (“vocatam lingua Bossinensi”) olarak adlandırılan bir köle kızın kurtuluşunu kaydeder.¹⁰⁹

Osmanlı sarayında diplomatik dillerden biri haline geldi, bu nedenle bir İngiliz ziyaretçi, Yeniçeriler arasında yaygın olmasından ötürü İmparatorluğun dördüncü dili olduğunu kaydetti.¹¹⁰ Arap alfabesiyle yazılan Boşnakça ‘alhamijado’ edebiyatının ortaya çıkışı, halkın kendi diline bağlılığından ve hayatta kalma çabasından ortaya çıkmıştır. Ancak belirtilen siyasî iddialardan dolayı Boşnak Dilinin adına ve dolayısıyla varlığına itiraz edildi.

Her zaman çeşitli varyantları deneyen yönetim, dili “Bosnische Landessprache” (Bosna Land Language) Bosna Eyalet Dili olarak adlandırarak pratik bir çözüm buldu. Bunun en önemli nedeni bu dili konuşan insanların Bosna denen topraklarda yaşıyor olmasıdır. Böylece “Bosna dili” hem yönetim hem de eğitimin resmi dili oldu fakat bu çok uzun sürmedi. Daha önce de belirtildiği gibi, çok daha gelişmiş ulusal hareketlere sahip olan Hırvatlar ve Sırlar için dil sorunu çok önemliydi. Bu “yeniliğin” önemini fark ederek, siyasî çalışmalarını bu sorunu kendi lehlerine çözmeye odaklandılar. Özellikle 1903 yılında Kallay'ın ölümünden sonra, dil konusundaki tartışmalar devam edecektir. Onun selefisi Stefan Burijan kendi iktidarını Boşnaklık fikri ve Boşnak dili üzerinde kurmadığı için, mesele Hırvat ve Sırp etkisine müsait haline geldi ve nihayetinde 14 Ekim 1907 tarihinde Eyalet Hükümetinin resmi yasağı ile dilin ismi Sırp Hırvat Dili olarak değiştirilmiştir ve gelecekte eğitimde, kullanılan ders kitaplarında ve devlet basımında bu adıyla adlandırılması emredildi. Böylece Kallayın dil ve ulus oluşturma politikası sona ermiş olacaktır.

1882 Hersek ayaklanmasının başlamasına neden olan faktörler: halkın yeni yönetime karşı olan güvensizliği ve Bosna-Hersek'in toplumsal yapısı, Monarşi içerisindeki siyasî ilişkileri, Bosna-Hersek'in Monarşi içerisindeki hukuki konumu ve Avusturya'nın Balkan politikası idi. 1882-1903 yılları arasında süren bu rejimin Kállayın Doğu-Batı medeniyetlerinin karşıtlığı teorisi üzerinde kurulduğu diyebiliriz. Bu bakımdan Bosna-Hersek'i geride kalmış, Batılılaştırılması ve medenileştirilmesi gereken bir Doğu ülkesi olarak görüyordu.¹¹¹ Bosna-Hersek'i, sınır ülkelerinin milliyetçi etkilerinden ve kültürel ve dinî bağlantıların kopmadığı Osmanlı Devleti'nden mümkün olduğu kadar izole etmek, ulusal hareketlerin modern kurumsallaşmasını engellemek bu politikanın gerçekleşmesi için atılan en önemli adımlardı. Boşnak dili ve Boşnak

¹⁰⁸ Miso Esic, a.g.e., s. 11.

¹⁰⁹ Miso Esic, a.g.e., s. 11.

¹¹⁰ Miso Esic, a.g.e., s. 12.

¹¹¹ KASUMOVİĆ Amila, “Ideja o osnivanju Univerziteta u Sarajevu početkom 20. stoljeća: austrougarska vlastu Bosni i Hercegovini između kulturne misije i političke realnosti”, Bosniaca, S. 25, s. 161, 2020.

milleti etrafında birliktelik sağlama teşebbüsü yeni açılan okullar tarafından da desteklenmekteydi daha doğrusu bu üç unsur birbirinden bağımsız değildi.

Gördüğümüz gibi, Bosna'daki Osmanlı yönetiminin son dönemi ile Avusturya-Macaristan işgalinin ilk dönemi arasında bağlantılar var. Bu iki dönemin hiçbirinin tamamen başarılı olduğu söylenemez, ancak tamamen başarısız da olmadılar çünkü kendi sosyal ve politik koşullarında geliştiler ve görünür kısa vadeli ve kendi döneminde görünmeyen uzun vadeli sonuçlar yarattılar. Balkan ülkelerinin milli fikirlerin etkisiyle bağımsızlıklarını kazandıkları ve Osmanlı Devleti'ne ve Müslümanlara karşı düşmanca söylemlerini oluşturdukları bu dinamik dönemde, Topal Osman Paşa, bir arada yaşama ve sosyal ilerlemeyi hedefleyen bir politikaya öncülük ederek Bosna Eyaleti'nin sınırları içindeki tüm halkların istikrarını korumaya çalışmıştır. Aynı şekilde Kallay da tıpkı Topal Osman Paşa gibi, yönettiği dönemin ve temsil ettiği devletin toplumsal ve siyasi koşullarına ve ihtiyaçlarına uygun bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Topal Osman Paşa'nın Boşnak ulusu oluşturma projenin planlanan şekilde gelişmemesi Osmanlı Devleti'nden kaynaklanan mevcut sosyal ve hukuki şartlarından ötürü imkansızken, Kallay'ınki ise yanlış öngörülerinden ve eyalet hükümetinin yetersiz uygulamalarından dolayı gerçekleşmemiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVUSTURYA MACARİSTAN İMPARATORLUĞU'NUN BOSNA EĞİTİM POLİTİKASI

Eğitimin, her zaman sadece nüfusun okuryazarlığından veya belirli bir alanda uzmanlık sağlamaktan yüksek ve daha derin hedefleri vardır. Çoğu zaman eğitim, devletin kendi hedeflerine ulaşması için güçlü bir araç olarak da kullanılmaktadır.¹¹² Bosna-Hersek bu kuralın bir istisnası değildir. Avusturya-Macaristan Monarşisi Bosna topraklarını işgal ettiğinde, kendi iktidarının gücünü genç nesillerin eğitimi yoluyla pekiştirmeye odaklandı çünkü böylece daha hızlı bir ilerleme gerçekleştirebileceğini fark etti.

3.1. Eğitimin Sosyal ve Siyasî Önemi

Bosna-Hersek'te eğitim politikası, Monarşinin fikirlerini yaymak için bir araç olarak görüldüğü kadar, başka bir önemli amacı daha vardı. Avusturya-Macaristan Monarşisi, tüm alanlarında altyapının, endüstrinin ve bilimin gelişimini teşvik etmeye çalışan, bölgenin gelişmesine yol açacak ve aynı zamanda Monarşinin kendisine de fayda sağlayacak, endüstriyel olarak gelişmiş bir imparatorluktu. Buna karşılık, XIX. yüzyılın sonunda Bosna eyaleti, tarım dışında herhangi bir ekonomik gelişmeden bahsetmesi imkansız olan ve birçok sorunla karşı karşıya kaldığı çok geri bir bölgeydi.¹¹³ Nüfusun eğitimsizliği son derece yüksekti (okuma yazma bilmeyen nüfusun oranı %90 üzerinde olduğunu kaydedilmiştir)¹¹⁴. Bu istatistiği bize Papić ve Susnjara vermektedir.¹¹⁵ Eğitimin bulunduğu durum oldukça zayıf olarak değerlendirilebilir. Özellikle Gayrimüslimlerin eğitimi kendilerine bırakılmış ve herhangi bir devlet denetimine tabi tutulmamıştır. Fransiskanlar ve rahibeler, mütevazı eğitim faaliyetleriyle okuryazarlığı bir seviyeye kadar getirebilmişlerdir. Bu nedenle, alt hedefi ne olursa olsun eğitime yatırım yapılması bu bölge için olumlu bir gelişme olmuştur.

¹¹² Mensur Husić, "Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja", *Zbornik radova pravnog fakulteta u Tuzli*, 2017, s. 163.

¹¹³ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske (1878-1918)*, Veselin Masleša, 1972, s. 7.

¹¹⁴ Mitar Papić, a.g.e., s.7.,

¹¹⁵ Snjezana Šušnjara, "Iskoraci u školstvu u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije", *Zbornik radova sa znanstveno – stručne međunarodne konferencije' Ka novim iskoracima u odgoju i obrazovanju*, S. 1, s.31, 2016.

26 Ağustos 1879'da Eyalet Hükümeti'nin emriyle Saraybosna'da, daha sonra Bosna-Hersek'te birçok şehirde düzenlenen ilk ilköğretim okulları olan iki derslane kuruldu.¹¹⁶ İlk sorun, "Hırvat dilini Latin alfabesiyle okumayı ve yazmayı öğrenme" ifadesinin yer aldığı yazılı emirde ortaya çıktı. Dil adına yapılan bu tarz bir üslubun sadece Viyana ve Peşte'nin değil, Bosnalı Müslümanların ve Sırların da rahatsız olmasına neden olabileceğini göz önünde bulundurarak, aynı yılın 12 Eylül'ünde Hükümet, dili "eyalet dili" olarak nitelendiren bir emir yayınladı.¹¹⁷

Eğitim önlemlerinin ve faaliyetlerinin temel özelliği olarak belirtilmesi gereken husus, işgalci rejimin ulusal özlemlerin her türlü tezahürüne karşı uyanık olması ve ortaya çıkarsa bu tür fikirleri en acımasızca bastırmaya hazır olmasıdır.¹¹⁸ Lise ve meslek okullarının oluşumunda özel dikkat gösterildi, çünkü liseden mezun olduktan sonra başarılı öğrenciler için Viyana'da eğitim görme fırsatı sunuldu. Hükümetin izin vermediği uygulama ise Belgrad veya Zagreb Üniversitesi'ne gitmekti, zira bahsi geçen şehirlerde eğitim alan entelijansiya Monarşi için bir tehdit teşkil etmekteydi.

Bosna toplumunun hayal edilen ideale yani Benjamin von Kállay ve genel olarak Monarşinin planına gelince, Katolik inancı ve milli kimliğinin belirsizliği çerçevesinde özetlenebilir.¹¹⁹ Elbette bu açıkça ifade edilebilir veya aniden uygulamaya konulabilir bir görüş değildi. Bunun nedeni, Berlin Kongresi'nde imzalanan anlaşmanın yanı sıra işgal altında olan ülkedeki üç halk için dinî ifade özgürlüğünü garanti eden imparatorluk olma hususu idi. Bu nedenle çalışmanın odak noktası nüfusun milli kimliği idi.

Diğer uygulamaların yanı sıra, okulların temel amacı, dinî inançları ne olursa olsun üç halkı birleştirecek, onlara Bosna-Hersek sınırları içinde bir devlet bağlılığı aşılacak ama aynı zamanda Monarşiye bağlılığını da içerecek bir Bosna milli kimliğini yaratmaktı. Okul, herkesin ulusal kurtuluş özlemlerinin kökünden bastırması gereken araçlardan biri haline geldi. Ders kitapları, Monarşi tarafından korunan Bosna devletine karşı vatanseverliği uyandıracak şekilde yazılmıştır.¹²⁰

27 Ekim 1879'da Latin ve Kiril alfabesi, okullarda eşit ve zorunlu haline getirildi, ancak Sırlara yönelik politika değişikçe ve aynı zamanda Müslüman ve Sırp nüfuslarını

¹¹⁶ Verordnung der Landesregierung in Sarajevo vom 26 August 1879, No.16887.

¹¹⁷ Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 12. September 1879, Nr. 4479 B.H. Betreffend den Unterricht in der Landessprache mit lateinischen Schriftzeichen.

¹¹⁸ Kraljacic, a.g.e., s. 242.

¹¹⁹ Kraljacic, a.g.e., s. 90.

¹²⁰ Elvira Islamovic, a.g.e., s. 108.

uzaklaştırma istekleri ortaya çıkınca Kiril alfabesine karşı tutumun zamanla değiştiği vurgulanmalıdır. Kiril alfabesinin resmi eşitliğin bir işareti ama aynı zamanda nüfusu ayırmanın bir aracı olduğu sonucuna varılabilir.

Ulusal dersler grubu (anadil, tarih ve edebiyat) eğitim politikasının özel olarak açıklığa kavuşturulması gereken bir konudur. Bahsedilen konuların geçmişe, kültüre, kimliğe, dile ve 'ötekilere' göre bir milletin yerine tanıklık etmesi nedeniyle her eğitim sistemi için büyük önem taşıdığı söylenebilir. Tam da bu nedenle bu davalar birçok ülkede hala tartışmalara ve çeşitli manipülasyonlara konu olmaktadır. Monarşi, bu öğelerin, genç nesillerinin vatansever yönelimini etkilememesine özellikle dikkat etti. Ders kitaplarında destansı türkülerden kaçınılmış, sadece daha ılımlı içerikli ve milli kültüre kayıtsız olanlar seçilmiştir. Tarih ders kitapları ise Bosna-Hersek'in geçmişinin ayrılmaz bir parçası olan Sırp ve Hırvatları nasıl sunulacağına dikkat ediyordu, bu yüzden örneğin onları Macarlar veya Venediklilerle aynı konuma getirdi. Belki de tarihi gerçeklerin manipülasyonunun en iyi örneği, 8. sınıf için tarih ders kitaplarından birinin bir parçası olacaktır: *"1875'te Bosna'da yeni bir ayaklanma patlak verdi ve üç yıllık isyan, savaşlar ve her türlü dehşete sebep oldu, ta ki 1878 yılına kadar, nihayet anavatanımıza, merhametli İmparatorumuz Francis I. Joseph'in hâkimiyeti altında daha güzel bir çağın ve daha mutlu bir geleceğin şafağı doğdu."*¹²¹ Osmanlı ve Müslüman tarihini diğer Balkan ülkelerinin eğitim anlatısından benimsemek Bosnalı Müslümanlar tarafından tepki çeken bir hamle olurdu çünkü bahsi geçen tarih anlayışında Türk ve Müslüman düşmanlığı ön plana çıkmaktadır. Bunun yerine Bosna'yı *'İslam'ın milliyeti değiştiremediği ve sadece dinini değiştiren aristokrasinin hala yaşadığı tek Türk eyaleti'* olarak göstermek uygun görülmüştü.¹²² 19.yy. ilk yarısında Osmanlı Devletine karşı ayaklanmalar, Müslüman feodal kesimi tarafından başlatıldığını ve Bosna topraklarının kurtuluşu olarak nitelendirildi. Ayaklanmalara önderlik eden Hüseyin Kapetan Gradasevic ve Ali Paşa Stocevic milli kahramanları olarak gösterildi.¹²³ Müslüman soyluların Bogomil kökenli olduğu ve Bosna'nın fethinden sonra yeni bir dine geçerek maddi varlıklarını kurtardıkları vurgulandı. İşgalin ilk yıllarında yeni açılan okullarda Hırvatistan'dan tarih ders kitapları kullanılıyordu, ancak Hz. Muhammed'i Allah'ın Elçisi değil de 'çok yetenekli bir adam' olarak tasvir ettiler, bu yüzden hızla kullanım dışı bırakıldılar.¹²⁴

Avusturya-Macaristan Monarşisinin katkısının birçok alana yansıldığını söyleyebiliriz, ancak nihayetinde manevi (ki eğitim de buna dâhil) olmaktan ziyade maddi kültürün (mimari,

¹²¹ Kraljacic, a.g.e, s. 253.

¹²² Mustafa Imamovic, "Bosnjacki etnos: Identitet i ime", Prilozi, S.32, s.320, 2003.

¹²³ Kraljacic, a.g.e, s. 254.

¹²⁴ Papic, a.g.e., s.174.

altyapı, sanayileşmenin başlangıcı, trafik vb.) yükseltilmesinden bahsedilebilir.¹²⁵ Bu bölümün başında Hükümetin okullar aracılığıyla ekonomide katkıda bulunmaya çalıştığı söylenmiştir.¹²⁶ Yani modern üretimin okullar aracılığıyla yaygınlaştırılması için çok kapsamlı ve yoğun çalışmalar yapıldı. Okul bahçeleri aracılığıyla yeni mahsuller tanıtıldı, okullara tohumlar, talimatlar, çizimler sağlandı ayrıca okullar için belirli mahsullerin yetiştirilmesi, arıcılık, kümes hayvanları vb. hakkında ayrıntılı bilgi içeren özel bir dergi çıkarıldı. İşgalin ardından, siyasî ve ekonomik amaçlarına doğrudan hizmet edebilecek alanlarda ve ekonomik dallarda incelemeler başlatıldı.¹²⁷ Arkeoloji, mineraloji (madenler ilmi), zooloji ve botanikte özellikle değerli sonuçlar elde edilmiştir.¹²⁸

Öğrencilerin okul dışındaki topluluklarla ilişki kurması veya bu topluluklara katılması kesinlikle yasaklamıştır. Ayrıca herhangi bir siyasî gazete veya kitap okullara sokmak da yasaktı.¹²⁹

Ders kitaplarına ek olarak, öğretim kadrosunun işgalci politikanın bir müttefiki olması çok önemliydi, ancak bu kesimde belki de en fazla sorun vardı, çünkü öğretim kadrosu çoğunlukla yerel halktan alındı. İşgalin ilk döneminde öğretim elemanları ağırlıklı olarak Monarşiden gelen göçmenlerden oluşuyordu, bu nedenle en başından itibaren Monarşiye karşı bir kült yaratılması için verimli bir zemin oluşturuldu. Her sabah, dersler imparatorluk marşının söylenmesiyle başladı, İmparator I. Francis Joseph'in (esas olarak bir Katolik dinî anıtıdır) isim günü tatil günü olarak kutlanırdı ve hanedan üyelerinin Bosna-Hersek'e yaptığı ziyaretler talebelerde vatanseverlik duygusunu uyandıracak bir olay olarak sunuldu.¹³⁰ Ders kitaplarında ve diğer kitaplarda hanedanların ve imparatorlukların şanına ve büyüklüğüne çok yer verildi.

3.2. Avusturya-Macaristan'ın Gelişinden Önce Bosna-Hersek'te Mevcut Okullar (1878 Öncesi)

Bu çalışmada Bosna'daki eğitimin değişimi veya modernleşmesinin yanı sıra Boşnak milli kimliğinin oluşumu ve Boşnak dili ağırlıklı olarak ele alındı. İkisinin başlangıcını

¹²⁵ Ayşe Zişan Furat, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 22, 2013.

¹²⁶ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten.

¹²⁷ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten.

¹²⁸ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten.

¹²⁹ Papić, a.g.e., s.68.

¹³⁰ Enver Redžić, "Religija i nacija u svjetlu austro-ugarske politike u Bosni i Hercegovini", *Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, S. 3, 2002, s. 89.

1878'den sonraki dönemle ilişkilendirmek yanlış bir yaklaşım olacaktır çünkü öncesinde de bahsedilen adımlarının atılması için girişimlerde bulunulmuştur. Diğer vilayetlerde olduğu gibi Bosna Vilayetinde de eğitim Maarif Umumiye Müdürlüğü tarafından denetlenirdi.¹³¹ 1860lı yıllarda Ahmed Cevdet Paşa Bosna'da görevde bulundu. Onun raporlarından ve salnamelerden Bosna'da Osmanlı son dönemine dair eğitim bilgilerine ulaşmak mümkün. 1860 yıllara kadar Bosna Vilayetinde geleneksel eğitim kurumları olan medreseler mevcuttu.¹³² 1870li yıllarda okul sayısı 1500 civarında iken, öğrenci sayısı da 43 000 civarındaydı.¹³³ Öğretmen, kitap ve diğer ihtiyaçları genelde İstanbul'dan karşılanırdı. Gayrimüslim okulları söz konusu olunca öğretmenler, kitaplar ve maddi desteği kendi cemaatleri tarafından sağlanırdı, ancak ihtiyaç durumunda İstanbul'dan da yardım yapılmıştır. 1860lı yıllardan itibaren bu okullara da Türkçe öğretmenleri atanmaya başlanmıştır.¹³⁴ İlkokullarda her millet kendi dilinde eğitim yapmıştır: Müslümanlar kendi ana dilini konuşarak Arap alfabesini kullanmışlardı ve ortaya çıkan yazıya *Arabica* denir. Ortodoks öğrencileri Sırpça öğrenirken Kiril alfabesini, Katolikler Latin alfabesini ve Latince ve nihayetinde Museviler İbranice öğreniyorlardı. Buna rağmen, Avusturya-Macaristan'ın gelişinden önce Bosna-Hersek'teki eğitim seviyesinin, okuma yazma bilmeyen nüfusun %97' si ile son derece düşük olduğu daha önce belirtilmişti. Mevcut okullar, dinî bir karaktere sahipti, yani belirli bir kişinin dinî cemaatiyle bağlantılıydı, bu nedenle isimleri de Müslüman, Katolik, Yahudi okulları idi, Ortodoks için ise Sırp Okulu adı kullanıldı. Gayrimüslimler arasında okuryazarlık, çoğunlukla kilisenin ve din adamlarının ihtiyaçlarıyla ve daha az ölçüde ticaretle ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eğitim konusunda oldukça sağlam bilgileri salnameler vermektedir. 1866 yılından itibaren düzenli olarak yayınlanan Bosna Salnameleri, bölgede açılan okullar ve sayıları hakkında detaylı bilgileri içermektedir.¹³⁵ Ayşe Zişan Furat, çalışmalarında, 1867 yılındaki Bosna Salnamesine göre Bosna'da toplam 824 Müslüman, 96 Hıristiyan ve 12 Musevi eğitim kurumun bulunduğunu, 10 sene sonrasında yayınlanan kaynaklara göre ise, detaylara değinerek, 34 medrese, 17 rüşdiye ve 805 mektebin bulunduğunu vurgulamaktadır.¹³⁶ 1869 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda yürürlüğe giren eğitim reformunun Bosna Eyaleti'nde büyük bir etki bıraktığını söyleyemeyiz. Bunun en önemli nedeni eğitimin Türkçede zorunlu olma gerekçesiydi.¹³⁷ Hıristiyanların okullarının sayısı azdı

¹³¹ Zafer Gölen, s.184.

¹³² Solak, a.g.e., s.132.

¹³³ Solak, a.g.e., s.132.

¹³⁴ Solak, a.g.e., s.132.

¹³⁵ Muttalip Şimşek, "Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim (1866-1891)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, S. 8, 2017, s.108

¹³⁶ Ayşe Zişan Furat, a.g.e., s.43

¹³⁷ Skolski vjesnik, 1894., s.3.

ve genelde dinî kurumlarına bağlılardı, ayrıca ders programı ve müfredatı da Avusturya-Macaristan Monarşisinden alındığı için ulus dilinde eğitim başlamıştı. Müslümanların, kendi ulus dilinde eğitim görmeye başlaması 1878'den sonra, ilk 'okur-yazar kursları' ile başlayacaktır.

3.2.1. Sırp Okulları

Okulların inşasından ve öğretmenlerin yetiştirilmesinden bahseden kaynaklara dayanarak, 17. yüzyılda Sırp okullarının var olduğu sonucuna varılabilir. Saraybosna, Livno, Tesanj ve Modrica şehirlerinde Sırp okulları vardı. ¹³⁸1832'de Osmanlı hükümeti Banja Luka'da bir ilkokul kurulmasını onayladı. ¹³⁹ XIX. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar Bijeljina, Brčko, Gračanica, Obodovac, Prnjavor, Stari Mejdani, Čajniče ve Travnik'teki okullardan bahsedilmektedir. Bu okulların çalışmaları hakkında kısıtlı kaynaklara dayanarak varılabilecek sonuç, bu okulların sadece temel okuryazarlığın ve Ortodoks teolojisi hakkında bilgilerin öğretildiği ve çok düşük bir eğitim düzeyinde olduklarıdır. ¹⁴⁰

1854 yılında Saraybosna'da bir kadın ilköğretim okulu olduğu da bilinmektedir. ¹⁴¹ Biraz sonra, Brčko ve Mostar'da kadın okullarından bahsedilir. Bosna-Hersek'e gelen Avusturya-Macaristan, 75 öğretmen ve 3.523 öğrenci ile toplam 56 Sırp ilköğretim okulu buldu. ¹⁴²

3.2.1.2. Liseler

1855 yılında Saraybosna'da program ve seviye olarak ilkokuldan daha yüksek, fakat eğitim kalitesi komşu ülkelerdeki ortaokulların altında olmasına rağmen ortaokul denilen ilk ticaret okulu kuruldu. O dönemde Saraybosnalı tüccarlar Trieste ve Viyana gibi Avrupa şehirleriyle bağlarını geliştirmişlerdi, bu nedenle yabancı dillerin yanı sıra modern ticaretin temel bilgilerine sahip olacak gençlerin yetiştirilmesi gerekiyordu. 1864'te real okul, 1879'da lise olarak adlandırıldı. ¹⁴³

¹³⁸ Papić, a.g.e., s.21.

¹³⁹ Papić, a.g.e., s. 22.

¹⁴⁰ Papić, a.g.e., s. 22.; Ayşe Zişan Furat, a.g.e. 27.

¹⁴¹ Papić, a.g.e., s. 23.

¹⁴² Papić, a.g.e., s. 24.

¹⁴³ Papić, a.g.e., s. 24.

3.2.1.3. Sırp Özel Kadın Okulu

Adı Sırp Okulu olsa da Osmanlı hükümeti tarafından da desteklenmiş, üstelik bu kuruma Osman Topal Paşa'nın (Bosna valisi) kızları da katılmıştır.¹⁴⁴ Esasen ders müfredatına kadın el sanatları dersinin eklendiği bir ilkokuldu. Bosna Vilayetindeki ilk kadın öğretim elemanı bu kurumda yetiştirilmiştir.

3.2.1.4. Hazırlık Ruhani Okulu

1858 yılında Hersek'in Žitomislić kasabasındaki manastır kapsamında, Hersek bölgesi için rahip yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Okul 1872 yılına kadar faaliyet gösterdi ve din derslerine ek olarak gramer, coğrafya, tarih ve matematik de öğretildi.¹⁴⁵

3.2.1.5. Küçük Sırp Lisesi

Mostar'daki diğer eğitim kurumlarından en önemli farklılık Türkçe dersini vermesidir.¹⁴⁶

3.2.1.6. Bosna-Banja Luka İlahiyat Okulu

Banja Luka'da ağırlıklı olarak öğretmen ve rahip yetiştiren bir eğitim kurumu idi. 1875'teki ayaklanmanın başlangıcına kadar eğitim vermekteydi.¹⁴⁷

3.2.1.7. Bayan Irby Enstitüsü

1869 yılında iki İngiliz Bayan; Adeline Irby ve Miss McCansy tarafından açılmıştır ve Bosna-Hersek'teki ilk kadın lisesi olarak kabul edilebilir.¹⁴⁸ Başlangıçta, tüm inançlardan kızların kaydolduğu bir okuldu, ancak zamanla sadece Ortodoks inancına sahip öğrenciler kaldı, bu nedenle okul bir Sırp okulu olarak görülmeye başlanmıştır. Bosna-Hersek'te etkili olan çok sayıda Sırp kadın entelektüelini yetiştirdiğini vurgulamak gerek.¹⁴⁹

¹⁴⁴ Papić, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁵ Papić, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁶ Papić, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁷ Papić, a.g.e., s. 25.

¹⁴⁸ Omer Hadžiselimović, "Two Victorian Ladies in Bosnia, 1862-1875: G.M. MacKenzie and A.P. Irby", *Odjek*, S. 10, s. 16-17, 1989 ve Ayşe Zişan Furat, a.g.e. s. 28.

¹⁴⁹ Marko Atlagic, Aleksandar Martinovic, Dalibor Elezovic, "Noble English woman Adeline Paulina Irby on Kosovo and Metohija in Serbia", Баштина, Приштина -Лепосавић, S. 51, s. 395-404, 20XX.

3.2.2. Katolik Okulları

Bosna-Hersek'teki Katolikler arasında okuryazarlığın ve eğitimin ilk başlangıcı, Fransiskanların ve manastırlarının gelişimiyle ilgilidir. Ortodokslarda olduğu gibi, başlangıçta eğitim, dinsel nitelikteydi ve rahipleri eğitmeyi amaçlıyordu. İlk manastırlar Fojnica, Olovo, Kreševo ve Kraljeva Sutjeska gibi şehirlerde bulunuyordu, dolayısıyla eğitimin ilk izleri bu şehirlerdeydi.¹⁵⁰ Bosnalı Hırvatlar arasında örgütlü eğitimin ilk izlerinin XIX. yüzyılın başlarında iki Fransiskan, Papaz Ivan Jukić ve Papaz Grga Martić sayesinde başladığı söylenebilir.¹⁵¹ 1850'de Fr. Jukić, *Bosanski prijetelj* dergisinde 5 Katolik okulunun bulunduğu şehirleri sıraladı: Kreševo, Travnik, Livno, Fojnica ve Mrkonjić Grad.¹⁵² Bosna'daki Osmanlı yönetimi sırasında, Katolik okullarında dersler rahipler, rahibeler ve daha nadiren laik öğretmenler tarafından verilirdi. İlerleyen otuz yıl içinde, okul sayısı arttı ve Avusturya-Macaristan işgali sırasında Bosna'da 56 öğretmen ve 2.295 öğrenciyle 54 kadar Katolik okulu bulunmaktaydı.

3.2.2.1. Liseler

Karakter olarak Sırp liselerine çok benziyorlardı. Gymnasiumlardan 18. yüzyılın ikinci yarısının başlarında bahsedilmektedir. Latin ve Slav dillerinin yanı sıra dinî konuların da incelendiği eğitim kurumları idi.¹⁵³ Katolik liseleri organizasyon ve program açısından da Sırp liselerine benziyordu. Elimizdeki az sayıdaki yazılı kaynağa göre hem İtalyanca hem de Almanca'nın ticari amaçla öğretildiği belirtilmektedir.¹⁵⁴

3.2.3. Müslüman Okulları

3.2.3.1. Sıbyan mektebi (Çocuk Okulları)

15. yüzyılın ortalarında Osmanlı'nın gelişimiyle birlikte, yeni hükümete eşlik edecek belirli bir manevi bilincin geliştirilmesi gerekiyordu, böylece camilerin inşası ile karakter olarak manastırlar tarafından düzenlenen okullara benzer eğitim kurumları yani sıbyan mektepleri açıldı.¹⁵⁵ Burada öğretilen dersler, Kuran metinleri, İslâm ahlakının temelleri, ibadet dersleri ve

¹⁵⁰ Papić, a.g.e. s. 29.

¹⁵¹ Papić, a.g.e. s. 29.

¹⁵² Papić, a.g.e. s. 29.

¹⁵³ Papić, a.g.e. s. 32.

¹⁵⁴ Papić, a.g.e. s. 33.

¹⁵⁵ Zafer Gölen, a.g.e. s. 191.

benzerleriydi.¹⁵⁶ Önceleri münhasıran padişahların, vali ve memurların, daha sonra tüccarların ve zenginlerin iradesiyle açılmıştır. Dersleri tartışmalı düzeyde eğitilmiş muallim öğretmenler veriyordu. Bu okulların personel, mekân ve maddi koşullarının düşük seviyede olduğu için açılması oldukça kolaydı.¹⁵⁷ 1876'da Bosna-Hersek'te 40.779 öğrencisi olan 917 mektep vardı.¹⁵⁸

3.2.3.2. Medrese

Medreseler, mekteplerin yanı sıra dinî niteliği taşıyan eğitim kurumlarıydı. Vjekoslav Klaić, işgalden hemen önce Bosna-Hersek'te 43 medrese bulunduğunu belirtiyor.¹⁵⁹ Bu eğitim kurumlarının kalitesi ders veren müdürlere bağlıydı, ancak örneğin Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Medresesi, eğitim kalitesi açısından Batı'daki yükseköğretim kurumlarına benzetilebilir. Söz konusu okul Bosnalı Müslümanların manevi hayatında çok önemli bir rol oynamıştır ve günümüze kadar bu saygınlığını korumuştur. Bazı medreselerde Türkçe ve Arapça, dinî konular ve şeriat hukukuna ek olarak, programa felsefe ve fen bilimlerinin de eklendiğini görmekteyiz.¹⁶⁰

3.2.3.3. Rüşdiyye

XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti eğitim reformunu çıkarmış ve okullarda devlet eğitimi uygulamaya başlanmıştır.¹⁶¹ 1869'da okul sistemini sağlayan bir yasanın çıkarılmasından evvel 1864'te, Bosna valisi Osman Topal Paşa, içerik olarak Avrupa'daki sivil okullara karşılık gelebilecek, rüştiye adında ilk devlet okulu kurdu.¹⁶² Osmanlı Devleti'nin kanunları, Müslüman ve Hıristiyan çocukların aynı eğitim sistemine tabi tutulmasını sağlamıştır,¹⁶³ ancak ders kitapları Doğu dillerinde olduğu için, söz konusu okula gayrimüslim çocuklar nadiren gidiyordu.¹⁶⁴ Avusturya-Macaristan, işgalinden sonra bazı kaynaklara göre 18 bazılarına göre ise 24 rüştiye okulunu buldu.¹⁶⁵ Program, önceki okullara nazaran çok daha

¹⁵⁶ Dahiye Karagülle, a.g.e. s. 47.

¹⁵⁷ Elvira Islamovic, a.g.e. s. 88.

¹⁵⁸ Papić, a.g.e. s. 36.

¹⁵⁹ Papić, a.g.e. s. 36.

¹⁶⁰ Skolski vjesnik, 1894, s. 101.

¹⁶¹ Skolski vjesnik, 1894, s. 3.

¹⁶² Edina Solak, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Raporlarına Göre Bosna'da Eğitim", *Zbornik Radovafilozofskog Fakulteta*, S.16, 2018, s. 134

¹⁶³ Zafer Gölen, a.g.e. s. 197.

¹⁶⁴ Papić, a.g.e. s. 37.

¹⁶⁵ Edina Solak, a.g.e. s. 134.

zengindi, tarih, coğrafya, geometri ve bazılarında Fransızca öğretiliyordu.¹⁶⁶ Rüştiyelerin, ilk Bosna-Hersekli Müslüman aydınları doğurduğu söylenebilir.

Müslüman okulları Avusturya-Macaristan'ın işgali döneminde devam ettirilmiş ve yeni eğitim sistemine entegre edilmiştir. Örneğin sibyan mekteplerinin sayısı 1878 yılında 847 iken, 1912'de 1246'ya çıkarılmıştır.¹⁶⁷ 1883 yılında, Eyalet Hükümeti ile Müslüman entellektüellerinin ortak gayreti neticesinde reforme edilmiş mekteb-i ibtidâî okulları hem dini karakterini korumayı hem de eğitim programını modernleştirmeyi ve bunun karşılığında hükümet tarafından maddi desteğini almayı kararlaştırdılar. Derslerin modernleşmesi planlanan ölçüde gerçekleşmediği için bu okullarda dini dersleri daha baskındı dolayısıyla onları devlet okullarına benzetmek yanlış olurdu. Buna rağmen sayısı ve öğrenci talebi düşük değildi, 1906/1907 yılında 88 erkek, 29 kadın ibtidai okulu mevcuttu ve öğrenci sayısı 7293 civarındaydı.¹⁶⁸

3.2.3.4. Dar'ül-mualimin

1869 (1868?) yılında Mostar'da bu isimle bir öğretmen okulu açılmıştır.¹⁶⁹ Aslında sadece öğretmenler için organize edilmiş eğitimin ilk şekliydi.¹⁷⁰ Daha kaliteli bir öğretim kadrosu oluşturma arzusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim reformunun ayrılmaz bir parçası olarak da görülebilir.

3.2.3.5. Askerî Hazırlık Okulları (Mekteb-i İdadiye)

1873 yılında Saraybosna'da, daha sonra yüksek askerî güçlere katılacak gençleri eğitmek amacıyla kuruldu.¹⁷¹ Okula sadece Müslüman çocuklar alınıyordu. Müfredat, Doğu dillerine (Türkçe, Arapça, Farsça) ek olarak, genel eğitim, Fransızca, jimnastik ve askerî eğitimle ilgili bazı temel bilimlerden bir dizi dersi de içeriyordu.¹⁷²

¹⁶⁶ Zafer Gölen, a.g.e. s. 198.

¹⁶⁷ Adnan Velagic, "O nekim aspektima i karakteristikama razvoja bosanskohercegovačkog školstva za vrijeme austrougarske vladavine, s posebnim osvrtom na stanje", Istraživanja, S.3, s.53, 2008.

¹⁶⁸ Velagic, a.g.e., s.54.

¹⁶⁹ Papić bu tarihi veriyor, Gölen ise bu tarihi 1868 olarak belirler. (bkz. Tanzimat Dönemi'nde Bosna-Hersek, s. 202), Velagic de Öğretmen Okulunun Topal Osman Paşa döneminde (1861-1869) okulun açılması için kanun getirildiğini yazıyor. (bkz. "O nekim aspektima i karakteristikama razvoja bosanskohercegovačkog školstva za vrijeme austrougarske vladavine, s posebnim osvrtom na stanje", s.9.) Kaynaklar arasında bir tercih yapmamak için her iki tarih verildi.

¹⁷⁰ Edina Solak, a.g.e. s. 135.

¹⁷¹ Papić, a.g.e. s. 38.

¹⁷² Edina Solak, a.g.e. s. 134.

3.2.3.6. Halk Atölyesi (Islahhane/Darüşşafaka)

1870 yılında Saraybosna'da açılmış ve tüm inançlara mensup olan çocukların katılabildiği bir eğitim kurumuydu, ayrıca Bosna-Hersek'te ilk zanaat okuluydu.¹⁷³ Tekerlek işçiliği, demircilik, matbaacılık ve ayakkabıcılık öğretiliyordu.¹⁷⁴ İşgalin son dönemlerine kadar faaliyetlerine devam etti.

3.2.3.7. Upraviteljska Skola/ Idare Okulu (Mekteb-i Hukuk)

İdareye kaliteli eleman yetiştirmeyi amaçlayan Topal-Osman Paşa tarafından kurulmuştur.¹⁷⁵ Genel okuryazarlık ve din eğitimine ek olarak, idari bilimi hakkında bilgi edinmeye yönelik dersler de verildi.

3.2.4. Yahudi Okulları

Bosna-Hersek'te Yahudi eğitimi ile ilgili veriler çok az ve yetersizdir.¹⁷⁶ Ancak, diğer dinî grupların daha önce bahsedilen okullarında olduğu gibi eğitimin de dinî nitelikte olduğunu varsayabiliriz. 1866 yılında *Bosanski vjesnik* dergisinde çok az bahsedilmiştir.¹⁷⁷ İlkokula ek olarak, yeşiva adı verilen Yahudi dinî kadroların eğitimi için bir okul da vardı.

3.3. Avusturya-Macaristan Hâkimiyetindeki Dönemin Eğitim Politikası

Eyalet Hükümeti, eğitim reformu çerçevesinde ders müfredatına ve ders kitaplarına büyük önem vermiştir. Müfredat, yeni açılan okullarının esas farklılığını ortaya koyması ve ayrıca eğitim vizyonunu Monarşinin ve Batı sistemine yakınlaşma vizyonunu göstermesi gerekiyordu. Ders kitapları söz konusu olunca özellikle dil ve edebiyat, tarih ve coğrafya

¹⁷³ Papić, a.g.e. s. 38

¹⁷⁴ Karagülle, a.g.e. s. 79.

¹⁷⁵ Papić, a.g.e. s.39.

¹⁷⁶ Ayşe Zişan Furat, 1867 yılında Bosna'da 7 Yahudi Okulu bulunduğunu yazar. (bkz. *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 35)

¹⁷⁷ Papić, a.g.e. s. 40.

kitapları tartışmaya yol açmış ve Eyalet Hükümetinin bir takım değişimleri yapmasına neden olmuştur.

3.3.1. Müfredat ve Ders Kitapları

Bosna-Hersek'te ilköğretim, önce anadilin öğretildiği, ardından aritmetik ve çok az coğrafya ve doğa bilimlerinin (sebzeçilik, meyvecilik ve arıcılık) öğretildiği bir yıllık bir kurs olarak formüle edildi.¹⁷⁸ 1890'larda devlet okulu müfredatı istikrarlı ve eksiksiz hale geldi ve içeriğinde önceki dönemlere göre bir gelişmeyi temsil etti. Bu program işgalin sonuna kadar korunmuştur.¹⁷⁹

Dersler	I	II	III	IV
Dinî eğitim	2	2	2	2
Dilbilim	14	10	7	7
Muhasebe	5	5	5	5
Coğrafya ve Tarih	-	-	3	3
Doğa Bilimleri	-	-	3	3
Hattatlık	-	4	2	2
Ekonomi ve Ev	-	-	1	1
Geometri ve Çizim	-	1	2	2
Almanca	-	-	2	2
Şarkı Söyleme	2/2	2/2	2/2	2/2
Jimnastik	2/2	2/2	2/2	2/2
Toplam	23	24	29	29

¹⁷⁸ Papić, a.g.e. s. 54.

¹⁷⁹ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten.

*TABLO1: 1884-1890 yılları arasında Bosna-Hersek'te açılan devlet ilköğretim okullarının temel ders programı*¹⁸⁰

Eğitimde çok önemli bir tartışma konusu dil ve alfabe idi. 1880'den beri Latin ve Kiril kullanımında alfabeye çözüm bulunurken, dil sorunu çeşitli dönemlerde değişime uğramıştır. İlk başta Hırvat dili olarak adlandırıldı, çünkü onu öğreten öğretmenler çoğunlukla Hırvatistan'dan getirildi ve bunun büyük tartışmalara yol açması beklenmiyordu.¹⁸¹ Ancak Sırp ve Müslüman tarafların tepkisi son derece keskin oldu, bu nedenle sonraki ay dil ulusal dil ve daha sonra Boşnakça olarak yeniden adlandırıldı. 1883 yılında yeni hükümet, Maliye Müşterek Nezareti'ne, ilkokullar için fonetik imla ve güney lehçesi ile yazılması ve her iki alfabe ile de basılması şartıyla ders kitaplarının çıkarılması gerektiğini açıkladı.¹⁸² Monarşideki diğer okullarda coğrafya eğitimi, önce ülkenin yüzeyi, ardından vatanla ilgili derslerle öğretilirken, işgal edilen topraklardaki öğrencileri Bosna-Hersek'i ayrı bir ülke olarak düşünmeye teşvik edeceği için böyle bir düzenden kaçınıldı. Bunun yerine, Avusturya-Macaristan Monarşisi'ni ve ardından onun ayrılmaz bir parçası olarak Bosna-Hersek'ten bahsedildi.¹⁸³ 1884'ten işgalin sonuna kadar, okul yılının 1 Eylül'de başlayıp 30 Haziran'da sona erdiği kuralı kabul edildi. Her din için ayrı ayrı tatil günleri belirlendi, böylece okul tatillerinin sayısı dinî bayramların sayısına bağlıydı. Dört yıllık eğitimden sonra, tamamlanmış bir ilkokul diploması alınırdı. Okula bedensel ceza da hakim olduğunu biliyoruz.¹⁸⁴

3.3.2. Öğretmenler

Eğitimi düzenlemeye çalışmanın temel sorunlarından biri öğretmen eksikliğiydi. Onların Monarşiden getirilmesinde en büyük engel dil bilmemeleri idi. Okulların açılması oldukça yavaş oldu. Öğretmen eksikliği nedeniyle öğretmenler için geçici bir kurs açılmıştır.¹⁸⁵ Kurs bağımsız bir kurum değildi, ancak Saraybosna'daki ilk ilkokulun bir parçası olarak çalıştı. Müfredat normal öğretmen okulundan alınmıştır, bu nedenle pedagojiye ek olarak, din eğitimi,

¹⁸⁰ Papić, a.g.e. s. 55 (Papić bu bilgi için birinci el kaynağı olarak Bosna-Hersek arşiv belgesini vermekte: bkz. ARHBİH, no.3964/BH, 1880).

¹⁸¹ Aydın Babuna, a.g.e. s. 140.

¹⁸² Aydın Babuna, a.g.e. s. 141.

¹⁸³ Elvira Islamović, "O društveno-političkoj uvjetovanosti obrazovanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave", *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, S. 5, s. 108.

¹⁸⁴ Papić, a.g.e. s. XX.

¹⁸⁵ Runderlass der Provinzregierung in Sarajevo vom 6. Juni 1879, Nr. 8876. Über die Gründung von Grundschulen.

Boşnakça, Alman dili, aritmetik ve geometrik, morfoloji, coğrafya, tarih, doğa bilimi, ekonomi, hat, serbest çizim, şarkı söyleme ve jimnastik dersleri verildi. Şehir İlköğretim Okullarının Kurulmasına İlişkin Kararnameye göre: *Öğretmenler Okulu, dinden bağımsız olarak tüm Bosna-Hersek mensuplarının yanı sıra, yetenekli olmaları ve iyi bir ahlaki ve siyasî yönetime sahip olmaları koşuluyla, Monarşinin tüm vatandaşlarına açıktır.*¹⁸⁶ 1887'den itibaren zorunlu bir öğretmenlik mesleği sınavı getirildi. Bazı büyük şehirlerde öğretmenlerin aynı zamanda doktor, yazar, ziraat mühendisi ve tek kültür işçisi olduğunu vurgulamak önemlidir. Birçoğu, İlerleme (Napredak), Gajret (Gayret) ve Aydınlanma (Prosveta) gibi ulusal veya din muesseselerinin basınıyla işbirliği yaptı. Bazı ilköğretim okullarına, eğitimlerini Bosna-Hersek sınırları içinde almaları şartıyla yardımcı öğretmenler atanmıştır.¹⁸⁷

3.3.3. Müslümanların Eğitimi ve Ortaya Çıkan Sorunlar

Daha önce bahsettiğimiz gibi Bosnalı Müslümanların hakları ve statüsü 21 Nisan 1879 yılındaki 'Nisan Anlaşması' ile belirlenmiştir. Dinini yaşama ve ibadetlerini icra etme özgürlüğünü garanti altına alınmıştır. Ayrıca, 1882 yılında Bosnalı Müslümanların dinî görevlerinin yerine getirilmesi amacıyla Reis'ül-Ulema makamının kurulmasına karar verilmiştir. Günümüz Boşnak entelektüellerin büyük bir kısmı Avusturya-Macaristan Monarşisinin başta eğitim olmak üzere diğer politikalarıyla da Bosna-Hersek'teki Müslüman kültür ve kimliği üzerinde baskı oluşturmaya çalıştığını ifade etse de, dönemin genel tablosuna ve koşullarına bakıldığında bu bakış açının oldukça öznel olduğu söylenebilir. Hasan Hilić, Monarşi'de Avrupamerkezcilik dışında, diğer medeniyetlerin tüm kazanımlarının reddedildiğini veya göz ardı edildiğini, hatta Müslümanlara karşıtlı tutumun hakim olduğunu, ayrıca eğitimin, Monarşi kültürünü geliştirmek için bir araç olarak hizmet ettiğini belirtir.¹⁸⁸ İşgalinin ilk yıllarında Müslüman halkına dil konusunda özellikle eğitim alanında bir takım uygulamaların dayandırıldığını görmekteyiz.¹⁸⁹ Ortaya çıkan sorunlar da eyalet hükümetinini planlı politikası değil mevcut olan şartlarının ve çoğu zaman kendilerini de öngöremedikleri

¹⁸⁶ Landesgesetzblatt Bosnien und die Herzegovina 1878-1918, Circularerclass der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom XIX. Februar 1883, Zahl 3236/1., betreffend die Zusammenstellung von Lehrpersonal-Listen.

¹⁸⁷ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885, Zahl 24806/ I., hinsichtlich der Leitung und Beaufsichtigung der Aushilfslehrer in ihrer Lehrthätigkeit.

¹⁸⁸ Hasan Hilić, "Vjeronauka u skolama za vrijeme austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1918)", *Novi Muallim*, S. 2, 2000, s. 89.

¹⁸⁹ BOA. HR. SYS, nr. 256/2, belge sıra nr. 51-53., Yıldırım H. Ağanoğlu, *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, sayı 101, İstanbul, 2009.

hususlardı. Örneğin idare tarafından açılan din eğitimin ve devlet okullarında verilen din derslerinin yetersizliği, vakıfların idaresi ve eğitime yapılan desteğin azlığı ve yetersiz din görevlilerinin atanması mevcut ekonomik ve idari şartların karışıklığından ve muhtemel yetersizliğinden kaynakladığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu tezde kullanılan kaynakların çoğu, bu görüşün kısmen doğru olduğunu göstermektedir. Eyalet Hükümetinin Müslüman çocukları eğitime dahil etmek ve özellikle dinî konuların ve dinî alışkanlıkların yerine getirilmesi ve hiçbir şekilde ihmal edilmemesini sağlamak için gösterdiği tüm çabalar bunun en açık göstergesidir. Bu yaygın kanaate yol açan hususlardan biri, yeni hükümetle birlikte, Osmanlı yönetimi sırasında olduğu gibi nüfusun ayrıcalıklı kesimi değil, Bosnalı Hıristiyanlarla eşit hale gelen Bosnalı Müslümanların yaşadığı toplumsal travma olduğunu demek mümkün. Zamanla Osmanlı İmparatorluğu ile olan kültürel ve hukuki bağın kopartılması da bunun diğer bir husustur. Bu, sadece cami veya okul binalarındaki ibadetlerine özel önem verilen Müslüman için değil, aynı zamanda kiliseye katılımları öğretmenler tarafından denetlenen Hıristiyan öğrencileri için de geçerliydi. Maksat, velilerin ve öğrencilerin güvenini kazanmak olduğunu söyleyebiliriz. 10 Mayıs 1880’de Eyalet Hükümeti tarafından her inançtan çocukların okula kabul edildiğini ve zorla değil, devletin uygun politika ve taktiklerle halka dayatılması gerektiğini vurgulayan bir emir yayınlandı. Müfredatın geliştirilmesi, Müslüman çocukların gittiği devlet okullarına din hocalarının atanmasında şeriat uzmanlarının görüşleri dikkate alınırdı ve ulema tarafından onaylanırdı. Özellikle İslâm din eğitimi müfredatı ve uygulaması ulema meclisleri tarafından belirlenirdi.¹⁹⁰

3.3.4. Hükümetin Sırp Okullarına Karşı Tutumu

Bosna-Hersek’te 'Osmanlı hükümetinin mirasını' temsil eden okullar söz konusu olduğunda, yeni hükümetin Sırp Ortodoks okullarına karşı ayrı bir antipatisi vardı. Bunun nedeni, kendi adlarında ulusal bir kararlılık ve potansiyel bir “Sırbistan sempatisi” bulunması, “Ortodoks” kısmının da dine göre belirli bir ayrımı temsil etmesidir.¹⁹¹ Bu kurumlarda Sırp ulusal ideolojisinin beslendiği düşünülüyordu. Bu nedenle devlet, bu okullara gelince, eğitim için zaten sınırlı olan maddi kaynakları neredeyse tamamen ortadan kaldırdı.¹⁹² Çalışmalarını sürdürmenin bir yolu, onları devlet okullarında yeniden organize etmektir. Hükümetin Sırp okullarının çoğalmasını azaltmak için kullandığı yöntemlerden biri, açılmasıyla ilgili katkı

¹⁹⁰ Kraljacic, a.g.e. s. 248.

¹⁹¹ Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, s. 141.

¹⁹² Papić, a.g.e. s. 33.

düzenlemelerdi. Bunlar, okul binasıyla ilgili eksiksiz belgelerin hazırlanmasını, derslerin modern öğretim standartlarına göre yürütüleceğinin garantisini, okulun ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli mali kaynakların kanıtının verilmesini vb. içeriyordu. Eyalet Hükümeti'nin 25 Mayıs 1892'de, yayınlanan emire göre öğretmenlerin "siyasî ve ahlaki açıdan uygunsuz" yalnızca hükümet tarafından onaylanacağını belirlenmiştir. Çalışmaları tamamen yasaklanmadığı için yeni döneme uyum süreci "Sırp" olan adının "Doğu Ortodoks" olarak değiştirilmesiyle başlamıştır.¹⁹³ Sırp kamuoyunun sert tepkisi üzerine bu kısmen terk edildi ve yeni isim 'Sırp-Ortodoks' olarak değiştirildi. Hükümet tarafından doğrudan müdahale edilemeyen konu 'Sırp halkının tarihi' idi ve bu mesele oldukça hassasiyet gösterdi çünkü onu kaldırma teşebbüsü milli duygularına saldırısı olarak algılanabilirdi, dolayısıyla bu hamleyi yapmaya cesaret edemedi. Bunun yerine, kullanılan derslerin ve ders kitaplarının kontrol edilmesi doğrultusunda sansür çıkartıldı. Aşırı ulusal ifadeler içermelerine veya Bosna'yı bir Sırp ülkesi bağlamında kastedilmesi yasaklandı ayrıca Sırp münhasıran Ortodoksluğa bağlanmalıydı. Bunun aksine davranmaya teşebbüs edenler cezalandırıldı. Ulusal ruhu Sırp okullarından tamamen çıkarma çabaları başarısız oldu. Tüm baskılara rağmen okullar Sırp ideolojisini ve halkın ulusal bilincini yükseltmiştir.

3.4. Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgali Döneminde Okullar (1878-1908)

Daha önce de belirtildiği gibi, yeni hükümetin odaklandığı ilk alanlardan biri eğitimi, çünkü iki ana amacı vardı: birincisi, bölgede tarım ve sanayi hakkında bilgi sahibi olarak, Monarşinin refahına katkıda bulunmak ve ikincisi, eğitim yoluyla rejimin ve imparatorun destekçilerini eğitmektir.

Unutulmamalıdır ki, eğitim reformu birçok engelle karşılaştığı için nispeten uzun bir zaman aldı ve sonunda Avusturya-Macaristan hükümetinin yukarıdaki iki hedeften hiçbirini gerçekleştiremediği söylenebilir. Bunun nedeni, Bosna-Hersek'teki ekonomik-politik-sosyal durumun yanı sıra, aralarında en önemlileri komşu Hırvatistan ve Sırbistan'ın etkileri ve elbette Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'dır. Bosna-Hersek'te yeni hükümetin desteklediği üç tür okul var: devlet okulları, özel okulları ve dinî okulları.¹⁹⁴ Devlet okulları, Yeni Hükümetinin eğitim reformunda esas odaklandığı okul türüdür. Din ve ulus farketmeksizin, tüm öğrencileri eğitim çatısı altında birleştirmeyi, başlangıçta halkın okuma yazma oranını

¹⁹³ Babuna, a.g.e. s. 142.

¹⁹⁴ Yunus Dilber, Emel Topçu, "Bosna Maarifi: Tartışma ve Sonuç", 2022, (Erişim Linki: <https://www.maarifinsesi.com/bosna-maarifi-tartisma-ve-sonuc/>)

artırmak, zamanla ise belli alanlarda meslek sahiplerini eğitmeyi ve Monarşiye aidiyet duygusunu uyandırmayı amaçlayan okullardı. Özel okullar, yerli çocuklardan ziyade başlangıçta Monarşinin farklı bölgelerinden gelen memurların çocukları için açılan bu okullarda eğitim dili Almanca ve Macarca idi ve Monarşinin özel kurumlardan destek alarak faaliyetlerini gösteriyordu. Dini okulları, Osmanlı eğitim döneminden kalan, devam ettirilen ve yeni eğitim sistemine entegre edilen okullar teşkil etmektedir.

Hükümet öncelikle 7-10 yaş arası çocuklar için bir yıllık bir kurs kurdu. Daha önceleri çok mütevazı düzeyde olduğu söylenen Osmanlı dönemine ait mevcut mezhep ilköğretim okullarının denetimi sırasında yeni hükümet, Bosna-Hersek'in üç halkının da direnişi ve anlaşmazlıklarıyla karşılaştı. Sırp ve Katolik okulları, öğretimlerinin denetimine karşı çıktılar. Müslüman nüfusüne gelince, onu kendi saflarına çekmek işgalcilerin ana hedeflerinden biriydi, çünkü öncelikle sosyal seçkinler ve zengin toprak sahipleri bu saflardan gelmekteydi ayrıca Monarşiye karşı isyan etmek için diğer iki ulustan bazılarıyla ittifak kurma ihtimali de endişe verici oldu. “Yeni ve modern Batılı eğitim öğretim”, Müslümanlar tarafından en büyük ihtiyatla karşılanacağı düşünülerek, konu eğitim ve kız çocukları bir yana, erkek olduğunda da, çoğu zaman tavizler verilmiş ve her karar dikkatle incelenmiştir.¹⁹⁵ Devlet okulları interkonfesyonel bir yapıya sahipti, bu nedenle dinden bağımsız olarak tüm öğrenciler bu okullara gidebilirdi. Bu okullar Müslüman erkek çocukların en az devam ettiği okullar olduğundan ve hemen hemen hiç kız çocuk bulunmadığından, hükümet sıbyan mektebini modernleştirerek onların eğitimini değiştirmeye çalışmıştır, ancak bu okullardaki öğretim hala içerik ve kalite açısından modern olarak adlandırılmamaktadır.¹⁹⁶ Bu sorun 1910'a kadar devam edecek ve Bosna toplumundaki ilerici ve muhafazakar Müslümanlar arasında bir çatışmaya dönüşecek, dolayısıyla Müslüman eğitim reformunun dolaylı bir sonucu olduğu ve bunun Bosna Müslüman toplumunun kendi içinde farklılaşmaya yol açtığı söylenebilir.

İşgal ile Bosna-Hersek'e gelen yabancı memur, doktor, mühendis, asker vb. çocuklarına eğitim verme ihtiyacının bir sonucu olarak özel okullar kuruldu. Dersler Almanca ve Macarca olarak yapıldı, masrafları ise şirketler veya özel fonlar tarafından finanse edildi.¹⁹⁷ Özel okullar, ücretsiz ders kitapları, gereçler ve hatta giyim ve yiyecek şeklinde pek çok fayda sağladı, bu nedenle üç ulustan yerel çocukların katılması alışılmadık bir durum değildi.

¹⁹⁵ Elvira Islamovic, a.g.e. s. 95.

¹⁹⁶ Kraljacic, a.g.e. s. 245.

¹⁹⁷ Yunus Dilber, Emel Topçu, “Modernization of Education System in Bosnia and Herzegovina (1486-1914)”, *The Western Balkans: Cooperation, Geopolitics and Economic Transitions and Relations*, International University of Sarajevo, s.363, 2022.

Zamanın dergisi *Skolski vjesnik* bu konuda önemli birinci el kaynağı konumundadır. Bize daha 1882 sonuna doğru eğitimin ilerlemesiyle ilgili sunulan bilgiler şu şekildedir: ilköğretim okullarının sayısı toplam 137 idi ve toplam 7797 öğrenci bu okullarda eğitim görmekteydi. Ayrıntılı olarak incelediğimizde erkek öğrencilerinin sayısı 5910, diğer tarafta kız sayısının sadece 1887 olduğunu görmekteyiz. Hıristiyan öğrencilerinin sayısı çoğu oluşturduğu dikkat çekmektedir. Ayrıntılı rakamları vermek gerekirse 4419 Ortodoks, 2859 Katolik, 237 Müslüman, 260 Yahudi ve 22 diğer olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁸

1893 yılında, hükümetinin desteği ve halkının da eğitimin öneminin farkında olmasıyla birlikte okulların sayısı 249'a, öğrencilerin sayısı ise 19025'e yükseldiğini görmekteyiz.¹⁹⁹

1 Ocak 1885 tarihinde *Kalendar Bošnjak* gazetesinde “Okullarımız Ne Durumda” başlıklı bir makale yayınladı. Anonim yazar, okurlara seslenerek, gelecekte bu ilerleme yolunu yetenekleri ve bilgileriyle sürdürecektir genç nesiller olmayacaksa, bir alanda inşa etmenin ve çalışmanın faydasının ne olduğunu soruyor. “Cahillerin çoğu zaman tüm ülkeyi mahvedebileceğini bildikleri için Avrupa ülkelerinde akıllı insanların okullar açtığını ve çocuk yetiştirdiğini” vurgulamaktaydı.²⁰⁰ Metnin yazarı insanlara birçok okulda öğrencilerin yeni hükümetin maddi desteği sayesinde eğitim gördüğünü hatırlatıyor. Erkek askerî okulunun açılmasını özel bir heyecan ve duygu ile dile getirmektedir, ayrıca orada okuyan öğrencileri “İmparatorun gelecekteki kahramanları, parlak tacının gurur duyacağı ve generallerini ve askerî liderlerini seçeceği şanlı şahinleridir” sözleriyle övmektedir.²⁰¹

3.4.1. Halk Okulları (Volksschulen/Narodne osnovne škole)

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun eğitim sisteminin temelini oluşturan bu okulların amaçlarına baktığımızda, topluma faydalı ve sağlam bireyleri kazandırmayı hedeflediğini görmekteyiz. Çocukları ahlaki ve dinî esaslara göre yetiştirmek, ruhsal gelişimlerini sağlamak, hayat içerisinde ihtiyaç duyacakları bilgileri ve yetenekleri vermek bunlardan bazılarıdır. Bosna'daki eğitim sistemine çok büyük katkısı olan bu kurumlar, tüm dinlere mensup öğrenciler için açıktı.²⁰² 8 Ekim 1885 tarihli Bosna-Hersek eyalet hükümetinin kararına göre (Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885), öğretmenlerin öğretim metodolojisini dikkate almaları, hazırlıksız

¹⁹⁸ Skolski vjesnik, s. 102.

¹⁹⁹ Skolski vjesnik, s. 106.

²⁰⁰ *Kalendar Bošnjak*, “Kako nam škole stoje”, Sarajevo, 1885.

²⁰¹ *Kalendar Bošnjak*, “Kako nam škole stoje”, Sarajevo, 1885.

²⁰² Elvira Islamović, a.g.e., s. 85.

öğrencilerin önüne çıkmamalı ve dersin müfredatına önceden çalışılması, hazırlanması ve öğretim yönteminin oluşturulması gerekiyordu.²⁰³ 12 Ağustos 1881 tarihli Bosna-Hersek Eyalet Hükümeti Nizamnamesi'ne göre (Verordnung der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 12. August 1881) yarıyılın en verimli şekilde değerlendirilmesi için tatilin 16 Temmuz - 31 Ağustos tarihleri arasında sürmesine karar verildi. Bunun nedeni, yıl içinde tüm dinî ve resmi tatiller nedeniyle çok fazla iş gününün kaybolmasıdır. Bu tarihten itibaren eğitim-öğretim yılı 15 Eylül'de başlar, okullara kayıt ise 8 gün önce başlar.²⁰⁴

3.4.2. Liseler

İlk liseler daha önce bahsedildiği gibi Avusturya-Macaristan'ın gelişinden önce açıldı. Resmi raporlarda bunlara öğretim enstitüleri denilmekte ve kendi içlerinde ticaret, zanaat, gymnasium vb. olarak ayrılmaktadırlar.²⁰⁵ Öğretimin niteliği farklı olmakla birlikte, tüm bu okulların kuruluş, bakım ve teşkilatlanma gibi ortak noktaları bulunmaktadır. İlk liseler Saraybosna, Mostar, Tuzla, Banja Luka gibi büyük şehirlerde kuruldu.²⁰⁶ İlk lisenin (Saraybosna Lisesi) açılmasından hemen sonra, 1879'da ihtiyaç sahibi öğrenciler için burs kurumu tanıtıldı ve bu işgalin sonuna kadar sürdü. Burslar, yukarıda bahsedilen okulların seçilmiş öğrencilerine ve aynı zamanda Avusturya veya Macaristan'a yüksek eğitim için gidenlere verildi . 1-8 arası notların alındığı (1 mükemmel ve 8 tamamen yetersiz) normal sınavlara ek olarak, devamlı statüsünde öğrenci olmadıkları için ağırlıklı olarak kız öğrenciler için önceden belirlenmiş özel sınavlar yapılıyordu. Yüksek Kız Okullarının mevcut olmadığı şehirlerde kızlar Ticaret Okullarına kayıtlı olabiliyordu lakin Gymnasiumlara gitmeleri mümkün değildi.²⁰⁷ Avusturya-Macaristan işgalinin ilk yarısında, öğrenciler çoğunlukla büyük şehirlerden olmak üzere çoğunlukla memur ve tüccar ailelerden geliyordu.

²⁰³ Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885, Zahl 24806/ I., hinsichtlich der Leitung und Beaufsichtigung der Aushilfslehrer in ihrer Lehrthätigkeit.

²⁰⁴ Verordnung der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 12. August 1881, Zahl 15992 ad, mit welcher die Schulferien für die Landesverwaltung direkt unterstellten Schulen normirt sind.

²⁰⁵ Papić, a.g.e. s. 84.

²⁰⁶ Papić, a.g.e. s. 84.

²⁰⁷ Papić, a.g.e. s. 86.

3.4.3. Öğretmen Okulları (die Lehrer und Lehrerinnen-bildungsanstalten/ uciteljske skole)

- a) Saraybosna Öğretmen Okulu - 1886 yılında, Öğretmen Eğitim Merkezi, teşkilat ve özellikleri bakımından Monarşideki öğretmen okulları gibi düzenlenen bir öğretmen okuluna dönüştürülmüştür.²⁰⁸

Dersler	I	II	III	IV
Dinî eğitim	2	2	2	2
Pedagoji	1	4	8	10
Hijyen	-	-	-	2
Sırp-Hırvat dili	4	3	3	3
Alman Dili	4	3	3	3
Coğrafya	2	2	2	1
Tarih	2	2	2	2
Tabiat Tarihi	3	3	-	1
Doğa Bilimleri	1	1	3	1
Aritmetik	3	3	2	2
Geometri	2	1	1	1
Serbest Çizim	2	2	2	2
Yazma	1	1	1	1
Jimnastik	1	1	1	1
Şarkı Söyleme	1	1	1	1

²⁰⁸ ŠUŠNJARA Snjezana, "Uciteljstvo u Bosni za vrijeme Austro-Ugarske", *Anali za povijest odgoja*, S. 12, s. 54-74, 2013.

Kilise İlahileri	1	1	1	1
Keman	1	1	1	1
Piyano	1	1	1	1
El İşi	2	2	2	2
Ekonomi	2	2	2	2
Toplam	36	36	37	38

TABLO 2: Saraybosna'da 1886 yılında açılan öğretmen okulu. Eğitim 4 yıl sürdü ²⁰⁹

- b) Özel öğretmen okulu Saraybosna Aziz Joseph Okulu: Aşk Tanrısının Kızlarının Katolik Kadın Cemiyeti, daha önceki ilkokula ek olarak, 1884'te Öğretmenler Okulunu kurdu. ²¹⁰Diğer dinlere mensup olan öğrencileri de bu okula gidebilirdi. Bu özelliğinin yanı sıra müfredatının da diğer öğretmen okullarından çok farklı olmaması nedeniyle bu kurumun devlet okullarına çok benzediğini söyleyebiliriz. Birinci Dünya Savaşı'na kadar bu okul yerli kadın öğretim üyesi yetiştiren tek kurumdu. ²¹¹
- c) Darü'l-mualimin: Müslüman çocukları devlet okullarına erişimleri oldukça yavaş olduğu için mümkün olan en kısa sürede okula kazandırmak için kurulan bir okul. Bu, aynı zamanda, Müslümanların öğretmen olarak yetiştirilmesi ve böylece çocukları okullara çekebilmesi için öğretmen okulunun baştan beri ısrar edilmesinin ana nedenlerinden biriydi. ²¹² Öğretilen dersler şu şekildeydi:

Dersler	I	II	III
Eyalet Dili (okuma)	3	2	2
Eyalet Dili (dilbilgisi)	3	2	2

²⁰⁹ Papić, a.g.e. s. 90; Ayşe Zişan Furat, a.g.e., s. 78.

²¹⁰ Snjezana Susnjara, "Obrazovanje učitelja u vrijeme Austro-Ugarske i današnji vid obrazovanja za učiteljsko zvanje", Posebna izdanja Akademije nauke i umjetnosti Bosne i Hercegovine, S. 47, s.329.

²¹¹ ŠUŠNJARA Snjezana, a.g.e. s. 330.

²¹² Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 71.

Güzel Yazı	3	1	1
Türkçe Arapça Kaligrafi	2	2	2
Aritmetik	3	2	2
Geometri	-	2	2
Coğrafya ve Tarih	-	2	2
Doğa Tarihi ve Tabiat Bilgisi	-	2	2
Pedagoji	-	1	4
Toplam	14	16	19

TABLO 3: 1893 yılında Saraybosna'da açılan Dar-ül-mualimin. Eğitim 3 yıl sürdü ²¹³

Bu okulu bitiren öğrenciler, bizzat reis-ül-ulema ve İl Hükûmeti temsilcisinin başkanlığında bir sınava girme zorunluğu vardı ve bitirmelerinin teyidinin ardından mekteplerde çalışabilir veya şer'î mekteplerde öğrenimlerine devam edebiliyorlardı.²¹⁴

3.4.4. Gymnasium (die Gymnasien/Gimnazije)

Avusturya-Macaristan'daki Gymnasium'lar, entelektüel kadroyu yetiştirmeyi amaçlayan seçkin okullar olarak tasarlandı ve bu nedenle, diğer okullara kıyasla bu kurumların nispeten az sayıda açıldı.²¹⁵ Sağlam bir genel eğitime sahiptiler.

Devlet gymnasiumlar arasında, Monarşi tarafından açılan türünün ilk örneği olan Saraybosna'daki Gymnasium vurgulanmalıdır.²¹⁶ Monarşideki gerçek liseler için geçerli olan plan ve programa göre çalıştı. 1883'te sekiz sınıflı bir tam gramer okuluna dönüştü. Müfredat aşağıdaki dersleri içeriyordu:

Sınıf	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	TOPLAM
Dersler									

²¹³ Papić, a.g.e. s. 96; Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 72.

²¹⁴ Papić, a.g.e. s. 96.

²¹⁵ Papić, a.g.e., s.101.

²¹⁶ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 57; Papić, a.g.e. s. 103.

Din Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Eyalet Dili	4	4	3	3	3	3	3	3	26
Latince	8	8	6	6	6	6	5	5	50
Yunanca	-	-	5	4	5	5	4	5	28
Almanca	2	2	2	2	2	2	2	2	16
Coğrafya Ve Tarih	3	4	3	4	3	3	3	3	26
Matematik	3	3	3	3	4	3	3	2	24
Doğa Bilimi	2	2	1	-	2	2	-	-	9
Fizik	-	-	1	3	-	-	3	3	10
Felsefeye Giriş	-	-	-	-	-	-	2	2	4
Serbest Çizim	2	2	2	2	-	-	-	-	8
Kaligrafi	1	1	-	-	-	-	-	-	2
Jimnastik	1	1	1	1	1	1	1	1	8
Toplam	28	29	29	30	28	27	28	28	227

*TABLO 4: 1879 yılında Saraybosna'da açılan Gymnasium. Eğitim 8 yıl sürdü*²¹⁷

1889-1890 yılları arasında Müslüman öğrencileri Yunanca yerine Arapçayı seçebildiler.²¹⁸ Giriş sınavı dinî bilgiler, Sırp-Hırvat dili ve aritmetik derslerinden yapılırdı.²¹⁹ Mostar'daki Büyük Gymnasium, yukarıda bahsedilenlerden 14 yıl sonrasında kuruldu.²²⁰ Banja Luka'daki Devlet Lisesi, 1896'da üçüncü lise olarak kuruldu. Dersler söz konusu olunca diğerlerinden farkı, kimya biliminin yanı sıra sadece Yunanca yerine öğretilen Fransızca idi.²²¹ Bu kurumu başarıyla tamamlayanlar, monarşideki real yüksek okullarında (ormancılık, tarım, madencilik) veya fakültelerden birinde eğitimlerine devam edebilirler. Tuzla'daki Büyük Gymnasium, Saraybosna'daki Devlet Lisesi, Bihać'daki Devlet Lisesi, Derventa'daki Real Gymnasium ve Saraybosna'daki Küçük Lise de önemliydi.²²²

²¹⁷ Papić, a.g.e. s. 104 (Papić'in birinci el kaynağına bkz.: 1888/1889 akademik yılında Saraybosna'daki Velika Gimnazija'nın 7. Raporu, Sarajevo, 1889, s. 63).

²¹⁸ Papić, a.g.e. s. 105, Ayşe Zişan Furat, a.g.e., s. 59.

²¹⁹ Papić, aynı.

²²⁰ Papić, a.g.e. s. 110.

²²¹ Papić, a.g.e. s. 114.

²²² Detaylı bilgi için Papić, a.g.e. s. 116-1XX.

3.4.5. Realschule'ler (die Realschulen/Realke)

Eyalet Realschulelerin en önemli özelliği, ders programı ve müfredatında realist bilimler olarak tanımlanan tabiat ilimlerine yer verilmiş olmasıdır. Saraybosna'dan önce 1895/96'da Banja Luka'da açılmıştır.²²³ Bu, din derslerinin ihmal edildiğini anlamına gelmiyor, Kur'an okuma ve temel dinî bilgilerinin yanı sıra, din tarihi ve kültürünün de öğretilildiğini görmekteyiz.

3.4.6. Özel (Konfesyonel) Liseler

Bu eğitim kurumları, yeni hükümetinin bulduğu Katolik okulları temelinde geliştirilmiş ancak bazıları yeni kurulmuştu. Programa göre devlet liselerinden bir farkları olmasa da ve bu açıkçası vurgulanmasa da hedefi din adamlarını yetiştirmektir, fakat başka inançlara mensup öğrenciler de kaydolabilirdi.²²⁴ Zamanla yarı devlet okulu statüsünü kazandılar. Visoko'daki Fransisken Gymnasium, Široki Brijeg'deki Fransisken Gymnasium ve Travnik'teki Bašpiskopos Gymnasium kısmen Katolik Kilisesi tarafından finanse edildikleri için temelde Katolik olmalarına rağmen, zamanla diğer gymnasiumların müfredatını takip etti.²²⁵

3.4.7. Saraybosna Avusturya-Macaristan Askerî Erkek Yatılı Okulu (das Militarknabenspensionat/Vojni djecacki pansionat)

Bosna- Hersek'e vardıktan sonra, yeni hükümet yerel subayları yetiştirmeyi gerekli olduğunu düşündü.²²⁶ Bu nedenle, Savaş Bakanlığı Saraybosna'da dokuz ile on altı yaşındaki tüm dinlere mensup olan erkek çocuklar için bir pansiyon kurulmasını talep etti.²²⁷ Okul 1879 yılında açılmıştır. Verilen derslere gelince, programlar ek mesleki derslerine ve askerî tatbikatlara sahip oldukları için sıradan gymnasiumlardan önemli ölçüde farklı değildi.²²⁸ Öğrencilerin çoğu Katolik ailelerdendi ve bunun nedeni, monarşinin diğer bölgelerinden gelen subaylarının oğulları bu okula kaydolmasıdır.²²⁹ Sayı olarak sonrasında Ortodokslar ve en az Müslüman öğrencisi vardı.

²²³ Ayşe Zişan Furat, a.g.e. s. 61

²²⁴ Papić, a.g.e. s. 121.

²²⁵ Papić, a.g.e. s. 121-124.

²²⁶ Skolski vjesnik, 1894, s. 51.

²²⁷ Papić, a.g.e. s.124.

²²⁸ Ders programı için bkz. Papić, a.g.e. s. 125.

²²⁹ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 66,

3.4.8. Teknik Ortaokullar (die technische Mittelschule/ Tehnicka srednja skola)

1889 yılında Saraybosna'da açılmıştır. Bosna-Hersek tarihinde teknik bilgi ve becerilerin öğretildiği ilk okuldu.²³⁰ Bosna- Hersek'teki ekonominin üç ana dalı ormancılık, madencilik ve inşaatı. Bu nedenle öncelik bu alanlarda uzman olacak personel yetiştirmektir. Eğitim üç yıl sürdü ve yıl iki yarıyıldan oluşuyordu. Diğer okullardan farklı olarak teknik okullarda eğitimini tamamladıktan sonra “mesleki eğitim sınavına” girilirdi. Dersler programı şu şekildeydi²³¹:

DERSLER	ORTAK DERSLER			İNŞAAT BÖLÜMÜ			ORMANCILIK BÖLÜMÜ		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Din Eğitimi	2	2	2	-	-	-	-	-	-
Almanca	2	2	2	-	-	-	-	-	-
Dil Öğretimi	1	1	1	-	-	-	-	-	-
Matematik	4	3	2	-	-	-	-	-	-
Jeodezi Ve Jeodezik Çizim	-	3	5	-	-	-	-	-	-
İnşaat Mekaniği	-	-	-	-	-	5	-	-	-
Tanımlayıcı Geometri	-	-	-	6	4	-	-	-	-
Tabiat Bilgisi	2	2	-	-	-	-	-	-	-
Serbest Çizim	-	-	-	4	4	-	-	-	-
İnşaat	-	-	-	5	5	6	-	-	-
İnşaat Malzemeleri	-	-	-	2	2	-	-	-	-
İnşaat Çizimi	-	-	-	11	11	16	-	-	-
Bitki Bilimi ve Botanik	-	-	-	-	-	-	10	-	-
Toprak Bilimi	-	-	-	-	-	-	10	-	-
Klimatoloji	-	-	-	-	-	-	5	-	-
Orman Koruma	-	-	-	-	-	-	8	-	-
Ormanların Dikilmesi Ve Yetiştirilmesi	-	-	-	-	-	-	-	8	7
Orman Kullanımı Ve Teknolojisi	-	-	-	-	-	-	-	10	8
Dendrometri	-	-	-	-	-	-	-	5	2
Hesaplama	-	-	-	-	-	-	-	3	3

²³⁰ Skolski vjesnik, 1894, s. 401.

²³¹ Papić, a.g.e. s. 127. (Bu okulun tabelası Skolski vjesnik, s. 402'de verildi fakat bazı farklılıkları göstermektedir).

Ekonomi Ansiklopedisi	-	-	-	-	-	-	-	-	7
TOPLAM	11	13	12	28	26	27	28	26	27

TABLO 5: 1889 yılında Saraybosna'da açılan Teknik Orta Okulu. 3 bölümden oluşmaktaydı ve eğitim 3 sene sürdü ²³²

Bu okulun en olumlu özelliklerinden biri kuşkusuz özellikle ormancılık ve inşaat alanında son derece geliştirilmiş uygulamalı eğitimlerdir. Kış yarıyılında sadece teorik dersler bulunurken, yaz döneminde uygulamalı ders gerçekleştirildi.²³³ Ormancılık bölümünün öğrencilerinin eğitimi için bir orman alanı ve bir fidanlık, inşaatçıların uygulamalı eğitimi için ise jeodezik uygulama dersleri için bina ve araziler kullanıldı.²³⁴ İyi donanımlı sınıflar ve koleksiyonlar da pratik dersler için faydalı oldu. 1908 yılına gelindiğinde bahsi geçen alanlarda zamanın ihtiyaçlarına göre yeterli sayıda eğitim verildiğinden, okulun sadece ormancılık bölümüne devam etmesine ve gerekirse inşaat kursu açılmasına karar verildi. Bu hareketin nedeni öncelikle maliydi, çünkü bakımı büyük fonlar gerektiriyordu ayrıca bu alanlarda eğitimli olan personelin korunması önemliydi. Bu okulda kayıt ve öğrenim ücretliydi ve yıllık öğrenci sayısı 40-70 arasındaydı.²³⁵ Profesyonel konularda profesörler çoğunlukla Bosna- Hersek'ten değil, Monarşinin diğer bölgelerinden gelen en yetenekli inşaat, jeodezi ve orman mühendisleri ve mimarlardı.

3.4.9. Ticaret Okulları (die Handelsschulen/Trgovacke skole)

Monarşide, şehir okulları olarak da adlandırılan eğitim kurumları yaygındı. Bunlar, kırsalda yaşamayan, herhangi bir endüstri ile ilgili gelecek planları olmayan, ancak eğitimiyle basit yönetim, ticaret, şehir hizmetlerinde ve benzeri alanlarda çalışmak üzere gerektiren kadroyu eğitecek okullardır.²³⁶ İşgal altındaki dönemde da bu tür okulların açılması uygun görüldü, çünkü daha önce de belirtildiği gibi diğer okulların açılma süreci oldukça yavaştı. Bu tür ilk okul 1884 yılında Tuzla'da açıldı, ancak öğrenci katılımı nispeten düşüktü.²³⁷ Öğrencilerin velileri, şehir okullarından ziyade belirli bir mesleğe sahip olacakları bir meslek

²³² Papić, a.g.e. s. 127 (Papić'in birinci el kaynağı: Teknik Lisenin 3. Raporu, Sarajevo, 1898, s.4-5).

²³³ aynı.

²³⁴ Papić, a.g.e. s.128.

²³⁵ Papić, a.g.e. s.128.

²³⁶ Skolski vjesnik, s. 341.

²³⁷ Papić, a.g.e. s. 131.

yüksekokulunun çocukları için daha uygun olduğuna dikkat çekti.²³⁸ İl yönetimi, okulun adının ticaret okulu olarak değiştirilmesinin ve tabii ki müfredatın ve konunun içeriğinin, devam eden öğrencilerin meslek algısına sahip olması açısından olumlu bir sonuç elde edebileceğini kısa sürede fark etti.²³⁹ Aardından 1885 yılında Brcko, 1886'da Banja Luka ve Mostar ve 1887 yılında Sarajevo, Livno ve Bijeljina şehirlerinde de açılmıştır. 1896/1897'de Bosna-Hersek'te ticaret okullarında verilen eğitim aşağıdaki müfredatına göre oluşturulmuştur:

SINIFLAR				
	I	II	III	IV
DERSLER				
İnanç Bilimi	2	2	2	2
Eyalet Dili	4	4	3	2
Almanca	5	4	4	3
Coğrafya	3	2	2	
Tarih		2	2	2
Matematik Ve Hesaplama	5	4	4	4
Doğa Bilimi	3	2	-	-
Fizik	-	3	2	2
İnorganik Kimya	-	-	3	-
Mal Bilimi, Teknoloji Ve Organik Kimya	-	-	-	4
Geometri Ve Çizim	-	3	3	2
Serbest Çizim	4	2	2	2
Muhasebe	-		2	6
Güzel Yazı	2	1	-	-
Ticaret Muhasebesi	-	-	3	-
Ticaret Bilimi Ve Ulusal Ekonomi	-	-	-	3
Ticari Ve Kambiyo Kanunu	-	-	-	2
TOPLAM	28	29	32	32

²³⁸ Ayşe Zişan Furat, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 73.

²³⁹ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 66.

TABLO 6: 1896 yılından itibaren ticaret okullarında geliştirilen ders programı ²⁴⁰

Bu plan ve program, 1908 yılına kadar geçerliydi ve sonrasında bazı değişikliklerin gerçekleştirildi fakat zaman sınırlamaları nedeniyle bu çalışmada ele alınmayacak. Tabelada gösterilen ders programı 1896 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştı. Ondan öncesinde 1884-1896 yılları arasında program müfredatı büyük farklılık göstermese de eğitimin süreci 3 yıl sürmekteydi.²⁴¹

3.4.9. Yüksek Kız Okulları (die höheren Mädchenschulen/ Vise djevojacke skole): Devlet Kız Liseleri ve Özel Kız Liseleri

Bosna-Hersek'te işgalin ilk yıllarında bir başka sorunla karşılaşıldı, o da kızların eğitimiydi, çünkü birdenbire erkek öğrencileri ile eğitime geçmenin mümkün olmayacağı açıktı.²⁴² Zamanla gymnasiumlar ve meslek okulları açılırken, kız çocuklarının eğitimi dört yıllık bir ilkokulun tamamlanması anlamına geliyordu.²⁴³ Eğitimlerini ihmal etmemek için 1883 yılında Saraybosna'da ilk kız lisesi açılmıştır. 1894'te aynı okul Mostar'da ve 1899'da Banja Luka'da açıldı.²⁴⁴ Bu okullar için müfredat tasarlanırken, ilkokuldan daha ileri bir seviyeye getirilmesine ancak aynı zamanda kadının toplumdaki rolüne, yani anne ve ev hanımı rolü geleneksel algıyı da terk etmeden toplumda gelecekteki iş için bilgi kazandırılmasına odaklanıldı.²⁴⁵ 1908 yılına kadar geçerli olduğu için plan ve program şu şekildeydi:

SINIFLAR					
	I	II	III	IV	V
DERSLER					
Din Eğitimi	2	2	2	1	1
Sırpça-Hırvatça	4	4	4	2	2
Almanca	4	4	4	3	3
Matematik ve Geometri	3	3	3	3	-

²⁴⁰ Papić, a.g.e., s. 133 (Papić'in birinci el kaynağı: 1906 Bosna-Hersek İdare Raporu, s. 157)

²⁴¹ Skolski vjesnik, s. 342.

²⁴² Papić, a.g.e., s. 141.

²⁴³ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918*, Kayihan Yayınları, 2021, s. 64.

²⁴⁴ Ayşe Zişan Furat, a.g.e. s. 65.

²⁴⁵ Ayşe Zişan Furat, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 70.

Coğrafya-Tarih	2	3	4	2	-
Doğa Tarihi	2	2	-	-	-
Doğa Bilimi	-	-	2	2	-
EV VE BAHÇEÇİLİK	-	-	1	1	1
GÜZEL YAZI	1	1	1	-	-
GEOMETRİ	3	2	2	2	2
EL İŞLERİ	6	6	5	5	7
TERZİLİK VE KALIP ÇIKARMA	-	-	-	8	7
YIKAMA VE ÜTÜLEME	-	1	1	1	1
YEMEK PİŞİRME	TÜM SINIFLAR BİRLİKTE				
MUHASEBE	TÜM DERSLER BİRLİKTE				
HİJYEN					1
JİMNASTİK	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2
ŞARKI SÖYLEME	2/2	2/2	2/2	2/2	2/2
FRANSIZCA	3/2	3/2	3/2	3/2	3/2
PİYANO	3/2	3/2	3/2	3/2	3/2

TABLO 7: 1883 yılında Saraybosna'da açılan Devlet Kız Lisesi'ndeki ders programı ²⁴⁶

3.4.10. Özel Kız Liseleri

İşgal sona erdiğinde, devlet okullarının aksine konfesyonel özelliği taşıyan toplam 15 özel kız okulu açılmıştır. 13 Katolik, 1 Ortodoks ve 1 Müslüman özel okulu açıldı ve hepsi dinî kuruluşlar tarafından desteklendi.²⁴⁷ Aralarındaki fark, din eğitimi ve ulusal ders grubu (anadil, tarih ve coğrafya) idi.

3.4.11. Sanayi / Zanaatkarlık Okulları (die Handwerkerschulen/ Zanatlijske skole)

Osmanlı yönetimi sırasında birçok şehirde, zamanla bakırcılık, bıçak süslemesi, ahşap kazma, oymacılık gibi çeşitli zanaatları öğretme geleneğine dönüşen bir tür zanaat evi vardı.²⁴⁸ Yeni hükümet bu geleneği geliştirerek onu devam ettirmeye karar verdi. Çalışan meslekler için

²⁴⁶ Papić, a.g.e., s. 142., (Papić'in ve Ayşe Zişan Furat'ın bu okul için tabelaları farklılık göstermekte. Bunun nedeni Papić'in verdiği tabela 1908 yılına kadar, Ayşe Zişan Furat'ınki ise 1908 yılında yapılan önemli değişikliklerden sonrasındaki ders programını vermekte. Bkz. *Gayrimüslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 71)

²⁴⁷ Papić, a.g.e., s. 143, Ayşe Zişan Furat ise bu konuda farklı bilgi vermekte, bkz. *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 70 ve *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 65.

²⁴⁸ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918*, Kayıhan Yayınları, 2021, s.76.

eğitim dört veya üç yıl sürdü, kurslar ise daha kısaydı. Bitirdikten sonra, öğrenciler kendi dükkanlarını açmaya teşvik etmek için ödül olarak bazı aletler veya özel fonlardan uygun krediler verilirdi.²⁴⁹ Oryantal motiflerle örülen veya Bosna- Hersek'in kendine özgü damgasını taşıyan üretim dallarında, korunmasına ve daha da geliştirilmesine özen gösterildi. İşgalin sonuna kadar hatta sonrasında da büyük ve küçük şehirlerin ekonomisine katkı sağlayan suni el sanatları devam etmiştir. Saraybosna'da halı dokuma, beze dokuma ve nakış, zanaat okulları ve kurslar açılmıştır. Bir bakımdan zanaat işleri kaybolmaktan korunmak adına da devam ettirilmiştir çünkü Bosna-Hersek'in geleneğinin vazgeçilmez bir parçasıydı.²⁵⁰ Bu nedenle Sarayevo (1886), Foça (1887) ve Livno'da (1886) el sanatları, gümüş ve altınla ahşap işleme atölyeleri kuruldu.²⁵¹ Sarayevo'daki sadece zanaat atölyesi değil, yatılı okul karakterini taşımaktaydı. Günde iki saat ve ilkokuldaki müfredatı kapsayan bir sistem mevcuttu. Eğitim 4 sene sürüyordu. 1888'de hükümet Saraybosna'da yerli ve oryantal kilim/halı dokuma dükkanı açtı. 1887'de demirciler ve tekerlek ustaları için bir okul açıldı ve amacı, işçilerin demirciliği modern bir şekilde öğrenmesiydi çünkü mevcut olan işlenişi oldukça ilkel. 1897 yılında benzer okul Saraybosna'da da açılmıştır.²⁵²

3.4.12. Ruhbani ve Şeriat Okulları

Son olarak, din bilimini ön plana getiren ve genç rahiplerin yetiştirildiğini manevi eğitim müesseselerinden, yani Reljevo'daki Ortodoks ruhban, Saraybosna'daki Katolik okullardan bahsetmek gerekir. Ayrıca İslâm hukuku çerçevesinde kadı ve umumî uzmanları yetiştiren Şeriat Hâkimleri Okulu büyük önem teşkil etmektedir.

3.4.13. Reljevo Sırp-Ortodoks Teoloji Okulu (das orthodoxe Pristerseminer/Srpsko pravoslavna bogoslovija u Reljevu)

İlk Ortodoks ruhban okulu aslında Sarayevo'da 1883'te açıldı ve ertesi yıl Reljevo'ya taşındı.²⁵³ Öğrencileri teşvik etmek için aylık 200 forint burs miktarı verilmekteydi.²⁵⁴ Mütevazı eğitim imkânlarından beslenen bu okul dinî adamları yetiştirmesine rağmen, kısmen genel eğitimi de sağlıyordu. Eğitimin bir kısmı laik, diğer kısmı din derslerinden oluşmaktaydı.

²⁴⁹ Papić, a.g.e. s.145.

²⁵⁰ Skolski vjesnik, 1894, s. 455,

²⁵¹ Aynı; Papić, a.g.e. s. 146.

²⁵² Papić, a.g.e. s. 148, Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 67.

²⁵³ Skolski vjesnik, 1894, s. 532.

²⁵⁴ Skolski vjesnik, 1894, s. 534.

Sarayevodaki Gymnasium denilen okulun eğitimi henüz gelişmemişti dolayısıyla bu uygulamamanın ilk dönemde zaruri bir tarafı vardı çünkü genç rahipler böylece genel bilgi birikimine sahip oluyorlardı. Verilen derslerin listesi şu şekildedir:

1. Kilise Kitaplarının İncelenmesi ve Kilise Slav Dili
2. İlmihal
3. İncil Tarihi
4. Yeni İncil Kanonun Açıklaması
5. Ahlakın Ana Noktaları
6. Kilise Pederlerinin Vaazlarının Açıklaması
7. Ekümenik Sinodlarının Tarihi
8. Sırp Dili (Gramer, Sözdizimi ve Üslup Yöntemleri)
9. Coğrafya
10. Tarih
11. Matematik ve Geometri
12. Doğa Bilimi
13. Ekonomi
14. Pedagoji ve Metodolojiye Giriş

1893 yılına kadar devam eden bu eğitim müfredatı, genel okulların sayısının artmasıyla birlikte, ruhban okulları sadece din derslerini üzerinde bir düzeltme yapmışlardır. Laik derslerinin yerine Grekçe, Kilise Kanunu, Dogmatik, Eski ve Yeni Ahitlerin Kutsal Yazılarına Giriş gibi dersler, müfredata dâhil edilmiştir.²⁵⁵

3.4.14. Sarajevo Roma-Katolik Papaz Okulu (Römisch-katholisches Priesterseminar in Sarajevo – Isusovacka Rimo-katolicko svecenicko sjemeniste u Sarajevu)

Bu okul 1890 geçici olarak Travnik şehrinde kurulmuştur, 1894'te bir teoloji okuluna dönüştürülmüş ve Sarayevoya taşınmıştır.²⁵⁶ 4 yıllık bir ders programına sahipti, Cizvitlerin idaresi altında faaliyeti göstermekteydi, ayrıca ders müfredatı ve idari yapılanması açısından Monarşinin diğer bölgelerdeki okullarla aynı özelliklere sahipti.²⁵⁷

²⁵⁵ Skolski vjesnik, 1894, s. 533.

²⁵⁶ Ayşe Zişan Furat, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, s. 82.

²⁵⁷ Ayşe Zişan Furat, *Değişen Saraybosna'da Eğitim*, s. 74.

3.4.15. Şeriat Hakimleri Okulu–Mekteb-i Nüvvab (Scheriat-Richtersschule/ Šerijatska sudačka škola)

Daha önce söylediğimiz gibi, Bosna Hersek işgal edilmiş olmasına rağmen de jure hala Osmanlı toprağıydı ve Padişahın yetkisi her ne kadar kağıt üstünde olsa da resmi olarak devam etmiştir. Ayrıca Müslümanlar hala halife makamını temsil eden padişaha bağlılığını önemsiyordu. Yeni Hükümet de Müslüman halkının, Osmanlı döneminden kalma hukuk okulların devam ettirmesini uygun bulmuştur. 1882 yılında Bosna Hersek'te Ulema Meclisi kurulmuştur ve Saraybosna Müftüsü Mustafa Hilmi Hadziomerovic Reisu'l-Ulema makamına atanmıştır. Böylece Bosnalı Müslümanlar yerel bir dini idareye sahip oldular. Ayrıca 1879 yılında İstanbul'da imzalanan karara göre Bosna Hersek'te aile hukuku alanında İslam hukuku hükümlerinin uygulanmasına devam edildi ve şeri mahkemeler de yetkili hukuk mahkemesi olarak varlığını sürdürdü.

Şeriat Hakimleri Okulu–Mekteb-i Nüvvab, 1887 yılında Saraybosna'da kurulmuştur. Maarif Meclisine değil, Umumi Meclisine doğrudan bağlıydı ve yapılan bir çok uygulama (hakimlerin sınavları, atanması) Umumi Meclisinin göreviydi.²⁵⁸ Mekteb-i Nüvvab'ın sadece teoloji eğitimi için kurulmadığı, bununla beraber geleceğin şeriat hakimlerinin modern düşünüş tarzını benimsemeleri için müfredatın içerisinde dinî ve dünyevi ilimlere yer verilmesi gerektiğini vurgulamak gerekir.

Sınıflar	I	II	III	IV	V
Dersler					
Kadim Arapça	4	4	4	-	-
Mantık	4	-	-	-	4
Arap Şiiri ve Üslup	-	4	4	2	-
Dogmatik	-	2	2	-	-
Şeriat Kanunu	4	4	4	4	4

²⁵⁸ Ayşe Zişan Furat, a.g.e. s.75.

Şeriat Kanunu'nun Temelleri	-	-	4	4	4
Sakk	-	-	4	4	4
Miras	-	-	-	-	4
Şeriat Mahkeme Hukuku	-	-	-	-	4
Arazi Kanunu	-	-	-	-	2
Avrupa Hukuku	-	-	3	3	3
Eyalet Dili	4	3	2	2	-
Matematik	2	2	2	2	-
Coğrafya	2	1	-	-	-
Tarih	-	1	1	1	-
Arapça Kaligrafi	2	2	2	2	2
Toplam	24	23	23	23	25

*TABLO 8: 1887 yılında Saraybosna'da açılan Mekteb-i Nüvvab'ın Haftalık Ders Çizelgesi*²⁵⁹

Eğitim politikası Avusturya-Macaristan politikasının yönlerinden biridir ve okulların açılması, toplumun adaptasyonu ve yeni eğitim girişimlerine olan ilginin yavaş ilerlediği dikkate alınırsa başarısı her zaman tartışılabilir. Bunun nedenileri arasında Bosna Hersek halkının geleceğine ilişkin farklı beklentiler, işgal altındaki toprağın kendi ekonomik zorlukları ve nihayetinde Hükümete olan güvensizlik vb. sayılabilir. Buna rağmen açılan okulların şehirlerin ve toplumun gelişimindeki etkisinden bahsettiğimizde görünür sonuçlardan ve ancak ilerleyen dönemde anlaşılacak olan olumlu etkisinden söz edebilir. Devlet okullarına Müslüman öğrencilerinin talebi daha düşük olması mevcut olan medrese ve sibyan mekteplerinin reform edilmesine

²⁵⁹ Ayşe Zişan Furat, a.g.e., s.85.

neden oldu. Bunun yanı sıra açılan ticaret okullarında modern ticaretin unsurları öğretilirken, teknik okulları Bosna Hersek'in doğal kaynaklarını araştırarak ve değerlendirecek personel yetiştirme açısından önem teşkil etmekteydi. Empoze edilen bir takım hususlar (dil ismi konusundaki zorluklar ve tartışmalar, tarih ve edebiyat kitaplarının manipüle edilmesi vs.) başta Müslüman ve Sırp Ortodoks halkının kendi kimliğini daha da korumasına ve kendi imkanlarıyla toplumun bilinölenmesini sağlamaya teşvik etti. Kız çocuklarının Osmanlı dönemine nazaran daha da fazla okutulması ve eğitime dahil olması için destek sağlanması toplumun bilincinin ilerlemesinin bir göstergesidir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı ağırlıklı olarak Boşnakça ve Sırpça kaynaklarına dayanarak Avusturya-Macaristan'ın, Bosna-Hersek'i ilhak etmeden önceki dönemde uyguladığı eğitim politikasını ve getirdiği yenilikleri anlatmak ve böylece Türk akademisine bu konunun olumlu taraflarını tanıtmaktır. Çalışmada ele alınan politikanın uzun vadeli neticelerine baktığımızda, birçok olumlu yönünden bahsetmek mümkündür. Bugüne kadar yapılan çalışmalardan farklı olarak Bosna-Hersek'in çok özel bir yerine değil, okulların açıldığı tüm şehirlerden bahsedilmiştir. Eyalet Hükümetinin sadece Müslüman öğrencilerine yönelik değil, eğitime tabi olan Katolik ve Ortodoks öğrencilerinde yaratılan algıları ele almaya çalıştık. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 1878'de Bosna Vilayeti'nin yönetimine ilişkin anlaşmayı imzalayınca, Bosna ve bölge tarihi için yeni bir dönem başlamış; anlaşma, geçici yönetimi ve padişahın egemenliğine ilişkin maddeleri içermesine rağmen, Osmanlı etkisi artık Bosna-Hersek'te zayıflamaya başlamıştır.

Bosna-Hersek kültürel olarak heterojen bir yapıya sahipti ve bu nedenle aynı bölgede yaşayan halkların farklı geleneklerine ve kültürel mirasına sahip olduğu belirtilmelidir. Bu olgu özellikle önemlidir, çünkü yeni hükümetin "Avrupa ruhunu yansıyan Batı kültürel mirasını", oluşturması için ağırlaştırıcı bir faktördü. Kültürel faktör dışında, Monarşinin en başından beri istikrarına tehdit olarak gördüğü ulusal-politik bir faktör vardı. Slav ulusal faktörü Güneydoğu Avrupa'da Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan sınırlarında zaten mevcut olduğundan, Monarşi haklı olarak potansiyel Slav birliğinden endişe etmekteydi. Bosna-Hersek'teki rejimini pekiştirerek, Sırp ve Rus başta olmak üzere, tehlikeli olarak gördüğü diğer tüm ulusal etkileri azaltacağını farkındaydı. Bu rejim, Habsburg devletinin tarihsel deneyimine ve tarihsel geleneğine ve mevcut siyasî ve sosyal koşullara dayanması gerekiyordu. Bosna-Hersek toplumu bölünmüş ve farklı siyasî ve sosyal emeller sergilediği için, üç tarafın da dengesini koruyacak bir rejimin inşa edilmesi gerekiyordu.

Teorik olarak, Bosna-Hersek'teki ana otorite, doğrudan İmparatora karşı sorumlu olan askerî valiydi, ancak siyasî kararlar, Avusturya ve Macaristan'ın ortak Maliye Bakanı tarafından alındı. 1882-1903 yılları arasında ve neticelerini itibariyle Bosna-Hersek'in siyasî ve sosyolojik gelişmeleri açısından diplomat ve tarihçi Benjamin von Kállay önemli olduğunu söylemek gerek. 1882'de Hersek'teki ayaklanmanın ardından, yeni işgal edilen bölgede Monarşinin istikrarı için çok kritik bir anda, Benjamin von Kállay, Bosna-Hersek yönetiminin başına geçti. Von Kállay, Bosna-Hersek'teki Monarşinin "uygarlaştırma misyonunu" vurgulayarak, Batı'yı medeniyet değerlerinin ve eşitliğin taşıyıcısı olarak gördüğü Doğu ile

Batı arasındaki muhalefet ve mücadele anlatısında ısrar eden bir tarihçi ve devlet adamıydı. Dinî mensubiyeti ve sosyal statüsü ne olursa olsun her vatandaşa adaletin sağlanması yeni hükümet için çok önemliydi. Bosna-Hersek'teki mezhep-ulusal dengenin üç unsurdan biri lehine herhangi bir şekilde bozulması, işgal altındaki ülkedeki Monarşinin konumunu tehlikeye atabilirdi. Kállay kısa sürede Bosna-Hersek'te din ve milletin örtüştüğünü fark etti. Ayrıca bu gerçeğin dış dinî grupların etkisi için boş alan açtığını da biliyordu, bu nedenle ilk adımı, nüfusun Hırvatistan, Sırbistan ve Osmanlı İmparatorluğu ile etkileşimini azaltmak veya tamamen durdurmaktı. Dinî eşitlik politikası, Batı ruhunun bir mirası olarak sunulduğu için, Monarşinin gelişile birlikte gerçekten de uygulanmıştı.

Avusturya-Macaristan, Katolik bir devlet olarak temel kimliğinden vazgeçmiş değildi ve ileride otoritesini pekiştirince halkın bir kısmının katolikleştirileceğini öngörülerini vardı. Bu nedenle, Bosna Ortodoksları ve Müslümanları arasında dost ilişki kurmaya ve müttefiklerini doğrulamaya çalışırken, diğer yandan bu dönemde daha aktif ve güçlü olan Katolik Kilisesi'ne önemli finansal kaynaklar yatırdı. Gerektiğinde, Hükümete karşı olan gerginlik istikrarsızlığa neden olabileceğinden şüphelenildiğinde, sadece Katolik Kilisesi'ne değil, diğer iki dinî topluluğa da tavizler verildi.

Monarşinin yavaş ama çok önemli bir reform yaptığı alan eğitimdi. Osmanlı döneminde devletin önemli bir sosyal faaliyeti olarak eğitimle ilgili sorun, okulların nüfusun eğitim ve okuryazarlık görevini kısmen yerine getirmesi ve çok sayıda çocuğun herhangi bir eğitime devam etmemesiydi. Somut olmayan bir bileşen ve toplumun önemli bir temeli olarak eğitim, çoğunlukla siyasî ve ideolojik amaçlar için kullanılır, çünkü esas olarak zihinsel etkisi kolay olan genç nesilleri etkiler. Monarşi, yeni fethedilen topraklarda gücünü ve otoritesini sağlamlaştırmanın ve ardından Monarşiye ve İmparatora hizmet edecek nesilleri yetiştirmenin en etkili yollarından biri olarak eğitimi kullandı. Ancak bu süreçte, Monarşi daha işgalin ilk yıllarında yerel halkın yeni okullara olan güvensizliği, maddi kaynakların ve derslerin yürütüleceği yerlerin ve öğretmen eksikliği gibi ciddi sorunlarla karşılaştı. Yeni hükümet ilk olarak Monarşinin değerlerine uygun eğitim verecek yerel öğretmenler yetiştirecek bir öğretmen okulu açmaya odaklandı. Mümkün olduğu kadar çok insanı çekmek ve onlara genel okuryazarlık eğitimi vermek amacıyla çok sayıda devlet okulu da açılmıştır. Ancak, dini inancı ne olursa olsun tüm öğrenciler için genel eğitim, öğrencilerin ailelerinden olumlu bir yanıt alamadı. Yeni okulların öğrencilerin dinî ve kültürel kimliklerini olumsuz etkileyeceği yönünde bir tutum olduğu için özellikle Müslüman nüfusun ilgisi düşüktü. Benzer bir tavırla, mevcut okullarında “Sırp” kelimesinin Doğu Ortodoksluğu gibi bir alternatifle değiştirilmesinden

özellikle rahatsız olan Ortodokslar tarafından bir güvensizlik geliştirildi ve kendi milliyetlerinin asimilasyonundan ve kültürel kimliğinin yok edilmesinden endişe duyuyorlardı. Monarşinin yüceltilmesi, edebiyat, tarih ve coğrafya ders kitaplarının oluşturulması, öğrencilere Bosna-Hersek'in kültürel ve tarihsel olarak komşu Hırvatistan ve Sırbistan ile ilgisi olmayan ayrı bir ülke olduğu ve aynı zamanda ülkenin ayrılmaz bir parçası olduğu izlenimi, hükümetin uyguladığı, zamanla küçük değişikliklerle devam eden manipülasyon yöntemlerinden sadece birkaçıdır.

Yeni hükümet, ani değişiklikler ve var olan gerilimlerin derinleşmesi yerine, herhangi bir dinî toplulukla çatışmamaya çalışarak yavaş ve emin adımları tercih etti. Mevcut okulları kaldırmak yerine reform yolu seçilmiş ve zamanla bu okulların yeni eğitim sistemine uyum sağlanması için çabalar gösterilmiştir. Elbette bu otuz yıllık süreçte onlarca devlet okulunun açılması, din ve milliyet gözetmeksizin tüm öğrencilere eşit eğitim, öğretim metodolojilerinin modernize edilmesi, modern Avrupa sisteminin ilkelerine uygun olarak öğretmen kadrosunun yetiştirilmesi, Bosna-Hersek'in doğal potansiyelini değerlendirebilecek ve ekonomiyi kalkındıracak olan öğrenciler yetiştirmeyi amaçlayan okullar gibi birçok olumlu değişiklik yapılmıştır.

Devamında eğitim bağlamında, Avusturya-Macaristan'ın ve Benjamin von Kállay'ın yönetimini, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve son Osmanlı döneminde tartışılan anadil ve onun isimlendirilmesi sorunu tekrar gündeme getirilmiştir. Bunu komşu ülkelerin ulusal etkilerinden kurtuluş, aynı zamanda kendi konumlarının güçlenmesi olarak gören Ömer Lütfi Paşa (Boşnakça literatüründe Ömer Paşa Latas olarak bilinmekte) ve son Bosna valisi Topal Osman Paşa zamanında Bosna ulusu veya Boşnaklıktan söz edilmiştir. Ancak, o zamanki Osmanlı toplum sisteminin Müslüman ve gayrimüslim eşitliğini tanımadığı ve bu iki grubu Bosna Vilayeti içinde tek bir isim altında birleştirmeye çalışmanın yerel Müslüman nüfusun onaylamamasına neden olacağı unutulmamalıdır. Ayrıca, merkezi hükümet bunu bir tür özyönetim olarak değerlendirebilirdi.

Boşnakçayla ilgili sorun, temelde hem Sırlar hem de Hırvatlar tarafından konuşulan bir dil olması gerçeğe dayanıyordu, dolayısıyla komşuların saldırılarının ana hedeflerinden biri olmasına rağmen tartışılmaz olarak Boşnak Dili kendi tarihsel bağlamı ve adına sahipti. Hırvatlar ve Sırlar, Boşnak Dilinin işgalci gücünün icadı olarak ortaya çıkartıldığını, ayrıca halkları daha da fazla bölmeyi ve kavga etmeyi amaçladığını savunmuşlardı. Benjamin von Kállay, Bosna-Hersek'in Orta Çağ'dan beri kendi tarihsel seyrine ve gelişimine sahip olduğunu vurguladığı için, Bogumilizm yani Ortaçağ Bosna Kilisesi tarafından kanıtlandığı gibi, Bosna

ulusu / Boşnaklık, her durumda, tarihsel temelli bir proje olarak savunulması gerektiğine inanıyordu. Aynı dili konuşan ve aynı ülkenin sınırları içerisinde yaşayan kardeş halkların bunun gerçekleştirilmesi için yeterli olacağını düşündü.

Olası ittifaklardan kaçınmak için dinî grupların benzersizliğini vurgulamaya özen gösterildi. Hükümet, özellikle Müslüman ve Ortodoks unsurların birleştirilmesinden endişe duyuyordu, çünkü bu durumda iktidara karşı çıkacak bir çoğunluk oluşturacaktı, bu yüzden Sırp etkisini önlemek için Müslüman ve Katoliklerin yakınlaşmasını desteklediler. Ancak Bosna ulusunun projesinin Bosna-Hersek'te çok geç kaldığı anlaşıldı, yani Bosnalı Müslümanlar dışında hiç kimse projeyi kendilerine ait bir tarihsel unsur olarak görmedi. 1908'in sonuna doğru Boşnak dili, daha önce kabul edilmesine rağmen bu isimle değil, Sırp-Hırvatça adı altında kullanılmaya başladı.

Avusturya-Macaristan Monarşisinin Bosna-Hersek toplumunun modernizasyonunu başardığına şüphe yoktur. Ekonomiye, altyapıya, kentsel gelişime ve mimariye sayısız maddi katkı var. Eğitim ve siyaset nihayetinde çok geliştirilmişti ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı, ilk hedef ve öngörülerinin karşılayamamasına neden olmuştur. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'daki hâkimiyetini genel bakımdan değerlendirdiğimizde ekonomik açıdan bir dönüşüm olduğunu söylemek gerek. Ülkeyi boydan boya kuşatan bir demiryolu ağının kurulması, doğal yeraltı kaynaklarına yatırımlar yapılması, modern teknik ve aletlerle teçhiz edilmiş çiftliklerin kurulması gibi girişimler ekonominin gelişmesine neden olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK (Internet Arşivi)

Landesgesetzblatt Bosnien und die Herzegovina 1878-1918, Erlass des k. und k. gemeinsamen Ministeriums v.6. November 1881, Zahl 7847/ II. B. H., betreffend die Bildung und Verwendung des Strafgelderfondes, Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18819004&seite=00000720> e.t.: 10 Mayıs 2022.

Landesgesetzblatt Bosnien und die Herzegovina 1878-1918, Circularerclass der Landesregierung für die Bosnien und dir Herzegovina vom XIX. Februar 1883, Zahl 3236/1., betreffend die Zussamenstellung von Lehrpersonal-Listen. Erişim linki: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18839004&seite=00000016> e.t.: 10 Mayıs 2022.

Verordnung der Landesgerierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885, Zahl 24806/ I., hinsichtlich der Leitung und Beaufsichtigung der Aushilfslehrer in ihrer Lehrhatigkeit. Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18859004&seite=00000380> e.t.: 08 Mayıs 2022.

Verordnung der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 12. August 1881, Zahl 15992 ad, mit welcher die Schulferien für die Landesverwaltung direkt unterstellten Schulen normirt sind. Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18819004&seite=00000423> e.t.: 08 Mayıs 2022.

Erlass der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 11. October 1881, Zahl 24088 an die Kreisbehörde in Banjaluka betreffend die Aufschriften auf den orient.-orth. Volksschulen. Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18819004&seite=00000512> e.t.: 15 Mayıs 2022.

Circularerclass der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 2. Mai 1883, Zahl 8422/1., betreffend die unentgeltliche Holzabgabe für den Neu- Uni- und Reparaturbau von Gotteshausern, Schulen und anderen öffentlichen Gebäuden und Bauten. Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18839004&seite=00000115> e.t.: 15 Mayıs 2022.

Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirtschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten. Erişim linki:

<https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=18849004&seite=00000601> e.t.: 15 Mayıs 2022.

SÜRELİ YAYINLAR: GAZETE ve DERGİLER

DIUSTUŠ Ljuboje, “Školske prilike u Bosni i Hercegovini“, *Školski vjesnik*, C. 1, s. 1-538, 1894. e.t. : 01.08.2022.

e.t.: 01.06.2022

https://books.google.com.tr/books?id=f9dBAQAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

“Kako nam škole stoje”, *Kalendar Bošnjak*, Sarajevo, 1885. e.t. : 01.06. 2022
<http://www.infobiro.ba/article/835247>).

“Još malo strpljenja“, *Bosansko-hercegovačke novine*, Sarajevo, 1878. e.t.: 01.06. 2022
<http://www.infobiro.ba/article/703430>).

Bošnjak (List Za Politiku, Pouku I Zabavu), Sarajevo, 1894. e.t. :01.06. 2022.

ARAŞTIRMA ve İNCELEME ESERLERİ

MAKALELER

ATLAGIC Marko, MARTINOVIC Aleksandar, ELEZOVIC Dalibor, “Noble English Woman Adeline Paulina Irby on Kosovo and Metohija in Serbia”, *Баитина, Приштина - Лепосавић*, S. 51, s. 395-404, 20XX.

ANČIĆ Mladen, “Društvo, etnicitet i politika U Bosni i Hercegovini”, *Časopis za suvremenu povijest*, S. 36, s.293-329, 2004.

AYDIN Mithat, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Avusturya Diplomasisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 5, s.151-182, 2018.

BABUNA Aydın, “Osmanlı Döneminde Bosna ve Boşnaklar”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 51, s. 181-190, 2010.

BAKOVIĆ Matijas, GRČEVIĆ Mario, “Jezik prvih brojeva Bosansko-hercegovačkih novina iz 1878. Godine”, *Kroatologija*, S. 1-2, s. 5-25, 2018.

BANDŽOVIĆ Safet, “Bosna i Hercegovina u uspomnama Leona Bilińskog”, *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, S. 3, s. 239-243, 2004.

BECIC Mehmed, Novi pogled na transformaciju šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini: Da li je 1883. godine nametnut kolonijalni model primjene šerijatskog prava?, *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, S.60, s.59-82, 2017.

BECIC Mehmed, Historijska i pravna osnovanost primjene općeg građanskog zakonika u Bosni i Hercegovini nakon okupacije 1878. godine , *Godišnjak Pravnog fakulteta Univerziteta u Sarajevu*, S.54, s.63-79, 2011.

BECIC Mehmed, Osmansko tanzimatsko pravo i austrougarski pravni poredak u Bosni i Hercegovini, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zhenici*, S.12, s.187-201, 2013.

BULIC Refik, Odnos vlasti prema bosanskom jeziku za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, *Journal Bosanski jezik*, S.17, s.107-119, 2020.

BANDŽOVIĆ Safet, “Nedovršena prošlost u vrtlozima Balkanizacije: Refleksije Istočnog Pitanja u historijskoj perspektivi”, *Historijski Pogledi*, S. 2, s. 33-71, 20XIX.

CSISZÁR Esztella, “Representations of Bosnia and Herzegovina in Hungarian Political and Popular Writings between 1878 and 1908: A Selected and Annotated Bibliography”, *Context: Časopis za interdisciplinarne studije*, S.1, s. 129-164, 2014.

DILBER Yunus, TOPÇU Emel, “Modernization of Education System in Bosnia and Herzegovina (1486-1914)”, *The Western Balkans: Cooperation, Geopolitics and Economic Transitions and Relations*, International University of Sarajevo, s. 356-371, 2022.

DİLBER Yunus, TOPÇU Emel, “Bosna Maarifi: Tartışma ve Sonuç”, Yayınlanma Tarihi: 18.07.2022, (Erişim Linki: <https://www.maarifinsesi.com/bosna-maarifi-tartisma-ve-sonuc/>)

DRAGIC Helena, “Jezične karakteristike Povelje Kulina bana“, *Suvremena pitanja*, S.23, s.146-156, 2017.

DŽAJA Srećko, “Bosna i Hercegovina kao politička kategorija kroz povijest”, *Status Magazin za političku kulturu i društvena pitanja*, S. 14, s. 63-72, 2010.

DŽAJA Srećko, “Bosna i Hercegovina u austrougarskom razdoblju (1878-1918)”, *Integracija između tradicije i ideologije*, Mostar, S.14, s. 63-72, 2010.

FELDMAN Andrea, “Kállay’s Dilemma: On the Challenge of Creating a Manageable Identity in Bosnia and Herzegovina (1882-1903)”, *Revue für kroatische Geschichte = Revue d’histoire croate*, Vol. XIII, S. 1, s. 103-117, 2017.

FURAT ZİŞAN Ayşe, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *OTAM*, S.33, s.63-93, 2013.

FURAT ZİŞAN Ayşe, “Din Eğitimi Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak Olarak Bosna-Hersek Ulema Meclisi Arşivi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.24, s.149-180, 2011.

GALEŠIĆ Đenan, “Pojava aspiracijskih nacionalizama na prostoru zapadnog Balkana i njihov utjecaj na Bosnu i njeno stanovništvo”, *Godišnjak bošnjačke zajednice kulture »Preporod«* S. 1, s. 107-127, 2016.

GÖLEN Zafer, “Osmanlı Yurdu Olan Bosna-Hersek’te XIX.Yüzyıldaki Siyasî Olaylar”, *Belleten*, S. 74, s. 421-476, 2010.

Erişim linki: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/977303>

GRIJAK Zoran, “Benjamin Kállay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler: Problemi Katolicizma U Bosni I Hercegovini”, *Prilozi*, S. 33, s. 101-133, 2004.

GRIJAK Zoran, “Odnos nadbiskupa Stadlera prema vjerskoj politici austrougarskih vlasti u Bosni i Hercegovini”, *Croatica Christiana Periodica*, S. 47, s. 173-180, 2001.

HADŽIĆ Senaid, “Koncept političkog Katolicizma i pravaško (Sve)Hrvatstvo: Primjer Bosne i Hercegovine 1878, Godine”, *Arhivska Praksa*, S. 20, s.469-486, 2017.

HADŽISELIMOVIĆ Omer, “Two Victorian Ladies in Bosnia, 1862-1875: G.M. MacKenzie and A.P. Irby”, *Odjek*, S. 10, s. 16-17, 1989.

HASANOVIĆ Bilal, Austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine i nove društveno-političke, kulturne i vjersko-prosvjetne prilike, *Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici*, S.5, s.127-142, 2007.

HEUBERGER Valeria, “Benjamin von Kállay und seine Rolle für Bosnien-Herzegowina, Brückenschlag – ‘Bosnischer Islam für Europa’, *Akademie der Diözese Rottenburg-Stuttgart*, s. 1-5, 2009. Erišim Linki:

(https://www.akademie-rs.de/fileadmin/user_upload/download_archive/interreligioeserdialog/091120_heuberger_kallay.pdf)

HILIĆ Hasan, “Vjeronauka u školama za vrijeme Austro-Ugarske okupacije Bosne i Hercegovine (1878-1918)”, *Novi Muallim*, S. 2, s. 88-94, 2000.

HODŽIĆ Jasmin, “Bosanski jezik: Statusna pitanja bosanskog jezika kroz historiju i historija nauke kroz jezik“, *Književni jezik*, S.30, s.395-398, 2019.

HUSIĆ Mensur, “Ideološka dimenzija obrazovanja u Bosni i Hercegovini – paradigma koja se obnavlja”, *Zbornik radova pravnog fakulteta u Tuzli*, Tuzla, S. 2, s. 162-176, 2017.

IMAMOVIĆ Mustafa, “Bosnjački etnos: Identitet i ime“, *Prilozi*, S.32, s.315-329, 2003.

ISLAMOVIĆ Elvira, “O društveno-političkoj uvjetovanosti obrazovanja u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austrougarske uprave”, *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, C. 5-6, s. 85-113, 2007.

JUZBAŠIĆ Dževad, “O problemu utvrđivanja i ozakonjenja osnovnih principa upravljanja Bosnom i Hercegovinom na početku Austro-Ugarske okupacije”, *Prilozi*, S. 4, s. 82-86, 1968.

KALAJDŽIJA Alen, “Počeci službene upotrebe bosanskog jezika”, *Institut za jezik*, Sarajevo, S. 1, s. 33-55, 2006.

KARATAY Osman, “Nemçe ile Kırk Yıl”, *İslâmcı Dergiler Projesi*, S. 6, s. 54-61, 2005.

KARATAY Osman, “Habsburg İdaresinde Bosna ve Boşnaklar”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Ankara, 2006, s. 542-552.

KAPIDŽIĆ Hamdija, “Položaj Bosne i Hercegovine za vrijeme austrougarske uprave (Državnopravni Odnosi)”, *Prilozi*, S. 4, s. 59-81, 1968.

KASUMOVIĆ Amila, “Zemaljska pripadnost stanovnika Bosne i Hercegovine u prvim godinama austrougarske uprave”, *Historijska traganja*, S. 6, s. 9-34, 2010.

KASUMOVIĆ Amila, “Austro-Ugarska Trgovacka Politika i Obrazovanje: Trgovacke Skole u Bosni i Hercegovini (1878-1914)”, *Historijska traganja*, S. 14, s. 119-158, 2014.

KASUMOVIĆ Amila, “Ideja o osnivanju Univerziteta u Sarajevu početkom 20. stoljeća: austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini između kulturne misije i političke realnosti”, *Bosniaca*, S. 25, s. 157-171, 2020.

KEVRO Edita, “Nazivi jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini“, *Književni jezik*, S.28, s.85-117, 2017.

KRŽIŠNIK-BUKIĆ Vera, “Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja XIX. i s kraja XX. stoljeća”, *Posebna izdanja Akademije nauka i umjetnosti BiH*, S. 36, s. 121-156, 2007.

LAVIĆ Senadin, “Bosanska nacija: Demokratska nacija-država versus država zatočena u etnopolitiku)”, *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, S. 1, s. 21-43, 20XIX.

LAVIĆ Senadin, “Od Austrougarske Monarhije do nezavisne Republike Bosne i Hercegovine“ *Pregled: časopis Za društvena Pitanja*, S.63, s.165–172, 2022.

LOVRENOVIĆ Ivan, “Mit o sretnome dobu”, *Savremene percepcije kulturnog naslijeđa Austro – Ugarske u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, s. 1-4, 2016.

MARKEŠIĆ Ivan, “Od religijskog do nacionalnog identiteta i natrag na primjeru Bosne i Hercegovine)”, *Društvena Istraživanja - Časopis za opća društvena pitanja*, S. 107, s. 525-546, 2010.

MIHALJEVIĆ Josip, “Odnos Stranke prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878”, *Franjevačka teologija Sarajevo*, S. 28, s. 127-149, 2008.

MULAOSMANOVIĆ Edita, “Fonetsko-fonološke i morfološke osobitosti Humačke ploče“, *Istraživanja*, S.4, s.129-145, 2009.

MURATOVIĆ Adnan, “Jezička politika u Bosni i Hercegovini u XIX. stoljeću”, *Logos – Časopis za filozofiju i religiju*, S. 2, s. 153-179, 20XX.

MILOSEVIĆ Borivoje, “The Serbian Orthodox Church and Serbian Education in Bosnia and Herzegovina in the Last Century of Ottoman Rule“, *Istraživanja*, S.31, s.131-149, 2020.

PEJANOVIĆ Mirko, “Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX. stoljeću”, *Pregled - Časopis za društvena pitanja*, S. 3, s. 27-70, 2014.

PELESIC Muhidin, "Drijemanje na ramenu vremena ili žudnja za vlašću predvodnika iznad nada i strahova sunarodnjaka", *Historijska Traganja*, S. 3, s. 51 -89, 2009.

PINAR Hayrettin, "Mehmed Ali Paşa İsyani ve Metternich'in Osmanlı Siyaseti", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, s. 157-178, 2011.

PROGANOTI Erjada, "Rusya'nın Balkanlar Politikası", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 45, s. 105-125, 2015.

RAMCILOVIC Zecir, "Demografske promjene nakon Berlinskog Kongresa (1878) u Bosni i Hercegovini", *Historijski pogledi*, S.2, s.72-84, 2019.

REDŽIĆ Enver, "Religija i nacija u svjetlu austro-ugarske politike u Bosni i Hercegovini", *Dijalog - Časopis za filozofiju i društvenu teoriju*, S. 3, s. 185-191, 2002.

SOKOLOVIĆ Džemal, "Balkanski ratovi, evropske vrijednosti i teorijske kontroverze", *Godišnjak bošnjačke zajednice kulture »Preporod«* S. 1, s. 25-48, 2014.

SOLAK Edina, "Ahmet Cevdet Paşa'nın Raporlarına Göre Bosna'da Eğitim", *Zbornik radova Filozofskog Fakulteta*, S. 16, s. 131-138, 2018.

SOLAK, Edina, "Naziv jezika u salnamama: sistemska reforma obrazovnog sistema i službena nominacija jezika u Bosni", *Književni jezik*, S. 1, s. 25-39, 2013.

ŠUŠNJARA Snjezana., "Školovanje ženske djece u Bosni i Hercegovini u doba Austro – Ugarske (1878 – 1918)", *Napredak*, S. 4, s. 453 – 466, 2014.

ŠUŠNJARA Snjezana, "Iskoraci u školstvu u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije", *Zbornik radova sa znanstveno – stručne međunarodne konferencije' Ka novim iskoracima u odgoju i obrazovanju*, S. 1, s. 31 – 40, 2016.

ŠUŠNJARA Snjezana, "Uciteljstvo u Bosni za vrijeme Austro-Ugarske", *Anali za povijest odgoja*, S. 12, s. 54-74, 2013.

ŠUŠNJARA Snjezana, "Obrazovanje učitelja u vrijeme Austro-Ugarske i današnji vid obrazovanja za učiteljsko zvanje", *Posebna izdanja Akademije nauke i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, S. 47, s. 327-337, 2013. e.t.: 01.08.2022., Erišim Linki:

(<https://publications.anubih.ba/bitstream/handle/123456789/652/Snjezana%20Susnjara.pdf?sequence=16&isAllowed=y>)

ŞİMŞEK Muttalip, "Salnamelere Göre Bosna Vilayetinde Eğitim (1866-1891)", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, S. 8, s 107-122, 2017.

VEARVET Stijn, "Na granicama civilizovane Evrope: austrougarska tekstualna kolonizacija Bosne i Hercegovine (1878-1918)", *Sveske Zaduzbine Ive Andrića*, S.24, s.90-126, 2007.

VELAGIC Adnan, "O nekim aspektima i karakteristikama razvoja bosanskohercegovačkog školstva za vrijeme austrougarske vladavine, s posebnim osvrtom na stanje", *Istraživanja*, S.3, s.43-72, 2008.

TEZLER

AK Emine, *Tanzimat'ın Bosna-Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi TAE Tarih Anabilim Dalı, Basılmış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

ARMOUR Ian, *Austro-Hungarian Policy Towards Serbia 1867-1871 With Special Reference to Benjamin Kállay*, School of Slavonic and East European Studies University of London, Yayınlanmış Doktora Tezi, 1994.

ÇAKMAK Zafer, *1875 Hersek İsyanı ve Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgali*, Fırat Üniversitesi, SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ, 1996.

DRKENDA Esmer, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909)*, İstanbul Üniversitesi, SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.

KARAGÜLLE Dahiye, *Bosna-Hersek'te Eğitim (1751-1905)*, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 20XIX.

SOFTIC Aldiana, *Boşnak Milli Kimliğinin İnşasında Boşnak Gazetesinin Rolü: 1891-1901*, Hacettepe Üniversitesi, TAE, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Basılmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2017.

TURBIĆ Enes, *Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgale Karşı Boşnakların Direnişi (1878)*, Trakya Üniversitesi, SBE, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2018.

OLAŞ Zerrin, *Avusturya-Macaristan İmparatorluğu İşgalinde Bosna-Hersek*, Sakarya Üniversitesi, SBE Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

KİTAPLAR

AĞANOĞLU H.Yıldırım, *Osmanlı Belgelerinde Bosna-Hersek*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, sayı 101, İstanbul, 2009.

BABUNA Aydın, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, (Çev.) Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

BESAROVIĆ R., *Iz kulturne prošlosti Bosne I Hercegovine u Austro – Ugarskom periodu (1878 – 1918)*, Sarajevo, 1987.

BIŠČEVIĆ Vedad, *Bosanski namjesnici Osmanskog doba (1463-1878)*, Connectum, Sarajevo, 2006.

BOGIĆEVIĆ V., *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1965.

CASTELLAN Georges, *Balkanların Tarihi*, (Çev.) Ayşegül Yaraman Başbuğu, 2.Baskı, İstanbul, 1995.

DONIA Robert, *Islam pod Dvoglavim Orlom*, Institut za historiju Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2000.

DONIA Robert, FINE John, *Bosnia And Herzegovina: A Tradition Betrayed*, Columbia Press, New York, 1994.

EŠIĆ Mišo, *Zašto je zabranjen bosanski jezik*, Bosanska riječ, 4. Baskı, Tuzla, Bosna-Hersek, 20XX.

FURAT ZİŞAN Ayşe, *Değişen Saraybosna'da Eğitim: Avusturya-Macaristan Dönemi Eğitim Kurumları 1878-1918*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2021.

FURAT ZİŞAN Ayşe, *Gayr-i Müslim İdare Altında Müslümanların Din Eğitimi*, İdil Yayıncılık, İstanbul, 2013.

GÖLEN Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.

HADŽIAHIĆ Muhamed, *Od tradicije do identiteta: Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana*, Zagreb, 1990.

HODZIC Jasmin, *Status bosanskog jezika u doba osmanske i austrougarske uprave Bosnom, Boşnia i Hercegowina: Kultura, literatura, jezyk, polityka* (ur. Anetta Buras-Marciniak, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s.215-243, 2019.

IMAMOVIĆ Mustafa, *Pravni položaj i politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, BKC, Sarajevo, 1997.

JAHIĆ Dževad, *Jezik, Nacija, Nacionalizam*, Nišro Oslobođenje, Sarajevo, 1990.

JELAVICH Barbara, *Balkan Tarihi: XX. Yüzyil*, (Çev.) Zehra Savan, Hatice Uğur, C. 2, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

JUZBAŠIĆ Dževad, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje 1910-1914*, Sarajevo, 1999.

JUZBAŠIĆ Dževad, *Politika i privreda u Bosni u Hercegovini pod austro-ugarskom upravom*, Anu BiH, Sarajevo, 2002.

KARPAT Kemal, *Balkanlarda Osmanlı Mirasi ve Ulusçuluk*, (Çev.) Recep Boztemur, İmge Kitabevi, İstanbul, 2004.

KRALJAČIĆ Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

KRUŠEVAC Todor, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878-1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo, 1960.

KURŞUN Zekeriya, *Osmanlı Tarihi (1876-1918)*, Anadolu Üniversitesi, 2.Baskı, Eskişehir, Şubat, 2016.

MALBAŠA Ante, *Bosansko pitanje i Austro-Ugarska u svijetlu političkog dnevnika J.M.Baernreithera*, Bosanska Pošta, Sarajevo, 1933.

MALCOLM Noel, *Bosna: kratka povijest*, Memorija, Sarajevo, 2011.

PAPIĆ Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske (1878-1918)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1972.

RADUŠIĆ Edin, *Nacionalne ideje i nacionalni razvoj u Bosni i Hercegovini XIX. stoljeća – od vjerskog prema nacionalnom identitetu*, Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje Novi Sad, Fakultet Za Evropske Pravno-Političke Studije, Sremska Kamenica, 2010.

RENOUVIN Pierre, *Evropska kriza i Prvi svjetski rat*, Naprijed, Zagreb, 1965.

ŠEHIĆ Nusret, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme Austro-Ugarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svijetlost, Sarajevo, 1980.

TAYLOR Alan.P., *Habsburška Monarhija 1809-1918*, Znanje, Zagreb, 1990.

TODOROVA Maria, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, 2009.

TOSOVIC Branko, WONISCH Arno, *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 2009.

YILMAZATA Mehmet, *Savaşa Giden Yol: 1908 Bosna-Hersek'in İlhaki*, Doğu Yayınları Kütüphanesi, İstanbul, 2013.

ANSİKLOPEDİLER

TDV İslâm Ansiklopedisi

BEYDİLLİ Kemal, “Topal Osman Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul, s. 246-248, 2012.

DJURDJEV Branislav, “Bosna-Hersek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, s. 22-32, 1992.

EMECEN Feridun, “Bosna Eyaleti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, s.296-297, 1992.

SAYDAN Abdullah, “Ömer Lütfi Paşa: Osmanlı Kumanadanı ve Devlet Adamı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, s.74-76, 2007.

Encyclopedia Britannica

Britannica, The Editors of Encyclopedia, “Benjamin Kállay”. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Benjamin-Kállay> e.t.: 15.05.2022.

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. “Congress of Berlin”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Congress-of-Berlin> e.t.: 15.05. 2022.

LAMPE John R., PICKERING Paula, MALCOLM Noel R. “Bosnia and Herzegovina”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina> e.t.: 15.06.2022.

LEICHTER Otto, ZÖLLNER Erich, STADLER Karl R., HOLZNER Lutz, WAGNLEITNER Reinhold F., KIRBY George Hall , FELLNER Fritz, ROIDER Karl A., “Austria”, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Austria> e.t.: 15.05.2022.

Hrvatska Enciklopedija

'Bosna i Hercegovina', Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, e.t.: 15.5.2022.

<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8918>>.

'Benjamin Kállay', *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, e.t.: 15.5.2022.

<<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29978>>.

Erlaſſ

der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 11. October 1881, Zahl 24088, an die Kreisbehörde in Banjaluka, betreffend die Aufschriften auf den orient.-orth. Volksschulen.

In Erledigung des Berichtes vom 31. August d. J., Zahl 5943, betreffend die Aufschrift auf der orthodoxen Volksschule in Banjaluka wird im Grunde des Erlasses des hohen k. k. gemeinsamen Ministeriums vom 28. September d. J., Zahl 6947 der Kreisbehörde Folgendes eröffnet:

Der Wortlaut der Vorordnung des hohen k. k. gemeinsamen Ministeriums vom 11. October 1880, Zahl 668, welche der Kreisbehörde mit dem Erlasse vom 2. November 1880, Z. 25000 mitgetheilt wurde, lässt entnehmen, dass derselben insbesondere die Absicht zu Grunde lag, den Behörden für ihren eigenen Verkehr mit den Parteien und für ihre eventuelle Einflussnahme auf Letztere, die wünschenswerthe Direction zu geben.

Eine decisive Norm in dieser Richtung muss dagegen erst dem Volksschulgesetze vorbehalten bleiben. Es ist daher offenbar das decisive Einschreiten der Kreis- und beziehungsweise der Bezirksbehörde in Banjaluka gegen die orient.-orth. Kirchengemeinde dortselbst, wegen der an ihrer Volksschule angebrachten Aufschrift „srpsko pravoslavna osnovna škola“ nicht am Platze gewesen.

Im diesem Sinne wollen die Bezirksbehörden zur Darnachachtung in künftigen Fällen verständigt werden.

Ek 1: Erlaſſ der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 11. October 1881, Zahl 24088 an die Kreisbehörde in Banjaluka betreffend die Aufschriften auf den orient.-orth. Volksschulen.

Verordnung

der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgärten.

Angesichts der grossen Bedeutung der Landwirtschaft in diesem Lande, tritt auch an die Volksschule die Aufgabe heran, derselben ihr Augenmerk zuzuwenden.

Obwohl es nun nicht thunlich ist, die Landwirtschaftslehre in grösserem Umfange in den Lehrplan der Volksschule einzubeziehen, bietet sich dessungeachtet in der Volksschule vielfache Gelegenheit, auf diesem Gebiete eine fruchtbringende Thätigkeit zu entfalten, wenn man die Schuljugend mittelst angemessener Beschäftigung im Schulgarten an Arbeitsamkeit und Ordnungsliebe gewöhnt, den Sinn für zweckentsprechende Eintheilung, Pflege und Ausnützung der für die Cultur bestimmten Bodenfläche entwickelt, verschiedene im Lande oder in der betreffenden Gegend bisher nicht bekannte nützliche Bodenproducte einführt, deren Pflege und Verwendung lehrt, Obst- und Bienenzucht pflegt, überhaupt in der Jugend Lust und Liebe zu einer sorgsamem und vernünftigen Bodenpflege zu wecken und eingewurzelte Vorurtheile zu bekämpfen bestrebt ist.

Um den hierländigen Volksschulen für eine so nützliche Wirksamkeit Gelegenheit zu bieten, hat die Landesregierung mit Erlass Z. 32164/I. ddo. 21. October 1882 (Gesetzsammlung pro 1882, Nr. 164, pag. 663) die Anordnung getroffen,

Ek 2: Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 28. October 1884, Zahl 21925/ I., betreffend den landwirthschaftlichen Unterricht in den Volksschulen und die Bearbeitung der Schulgarten.

Circularerlass

der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 19. Februar 1883, Zahl 3236/1., betreffend die Zusammenstellung von Lehrpersonal-Listen.

Um über das hierländige Lehrpersonale eine genaue Evidenz führen zu können, sind die Lehrpersonal-Listen nach dem beiliegenden Formulare von demselben eigenhändig auszufüllen und hernach zum weiteren Amtsgebrauche anher zu leiten.

Die Kreisbehörde wird zu diesem Behufe im erforderlichen Falle einer jeden an einer allgemeinen oder confessionellen Lehranstalt des dortigen Amtsbereiches, mit Ausschluss der mohamedanischen Mektebes, in Verwendung stehenden Lehrpersönlichkeit (die Religionslehrer mitgerechnet) eine solche Blanquette zukommen und dieselbe zur entsprechenden und wahrheitsgetreuen Ausfüllung der letzteren auffordern lassen.

Auf der Aussenseite ist auf der betreffenden hiezu bestimmten Linie Zuname und Name des Lehrers (der Lehrerin) anzugeben.

Die sub 4 anzugebende Lehrbefähigung ist mit dem darauf bezüglichen Lehrbefähigungs-Diplome nachzuweisen, welches dem Bezirksamte zur Einsicht und Ueberprüfung vorzulegen und von dem letzteren nach erfolgter Einsichtnahme wieder dem Eigenthümer zurückzustellen ist. Das Bezirksamt wird sich genau zu überzeugen haben, ob das vorgelegte Zeugnis ein wirkliches Lehrbefähigungs-Zeugnis und nicht etwa blos ein Maturitäts- oder Frequenz-Zeugnis ist.

Der Raum unterhalb des Titels „Weitere Anmerkungen“ ist für den Amtsgebrauch der Landesregierung bestimmt und somit leer zu lassen.

Da eine regelmässige Evidenzführung über das hierländige Lehrpersonale nur dann möglich sein wird, wenn alle allfällig vorkommenden Veränderungen in demselben stets zur Kenntniss der Landesregierung gelangen, wird es den Bezirksämtern zur Pflicht gemacht, alle derartigen,

Ek 3: Landesgesetzblatt

Bosnien und die Herzegovina 1878-1918, Circularerlass der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom XIX. Februar 1883, Zahl 3236/1., betreffend die Zusammenstellung von Lehrpersonal-Listen.

Circularerlass

der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 2. Mai 1883, Zahl 8422/L, betreffend die unentgeltliche Holzabgabe für den Neu-, Um- und Reparaturbau von Gotteshäusern, Schulen und anderen öffentlichen Gebäuden und Bauten.

Die grosse Zahl der Ansuchen um unentgeltliche Abgabe des zum Neu-, Um- und Reparaturbau von Gotteshäusern, Schulen und anderen öffentlichen Gebäuden, zu Brücken und Ufersicherungsbauten, Umfriedungen, Wasserleitungen u. dgl. nöthigen Bauholzes und anderer Baumaterialien, ferner die hier gemachte Wahrnehmung, dass für ein und dasselbe Object vor kurzer Frist Umfriedungsmaterialie angesprochen wurde, während jetzt für dasselbe Object Bauholz zur Reparatur des umfriedeten Objectes erbeten wird, erfordern es, dass diese Abgaben so geregelt werden, dass das ohnehin beschränkte und für eine mehrfache Verwendung bestimmte Forstpersonale die diesfalls nöthig werdenden Abgaben auch ordentlich durchführen und die Fällung, Verarbeitung sowie Ausfuhr der abgegebenen Materialien überwachen könne.

Durch eine einheitlich gleichzeitige Vorlage solcher Ansuchen zu einer bestimmten Jahresfrist, 2—3 Monate vor Beginn des Sommers als der eigentlichen Bauzeit, also gegen Ende des Winters, ist Jedem genügende Gelegenheit geboten, seine diesfällige Bitte zu stellen; die betreffenden Ansuchen können dann gehörig geprüft und nach Bewilligung gleichzeitig realisirt und überwacht werden, auch lässt es sich dann eher controliren, ob das abgegebene Holz dem

Ek 4: Circularerlass der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 2. Mai 1883, Zahl 8422/L., betreffend die unentgeltliche Holzabgabe für den Neu-, Um- und Reparaturbau von Gotteshäusern, Schulen und anderen öffentlichen Gebäuden und Bauten.

Erlass

des k. und k. gemeinsamen Ministeriums v. 6. November 1881, Zahl 7847/II. B. H., betreffend die Bildung und Verwendung des Strafgeelderfondes.

Die Finanz-Landes-Direction in Sarajevo hat mit dem Berichte vom 19. October 1881, Zahl 20042, die hinsichtlich der Bildung und Verwendung des Strafgeelderfondes mit der Landesregierung gepflogene und anliegend zurückfolgende Verhandlung hieher vorgelegt, worüber ich mich unter Bezugnahme auf mein gleichzeitiges Telegramm zu nachstehenden Bemerkungen veranlasst sehe.

Da nach der zuliegenden Nachweisung die bisherigen Eingänge an Strafgeeldern noch sehr gering sind, halte ich vorläufig die Schaffung eines Statutes über die Bildung und Verwendung des Strafgeelderfondes nicht für nothwendig, wie ich andererseits auch die beantragte Ansammlung und Capitalisirung eines Theiles der eingeflossenen Strafgeelder erst dann für gerechtfertigt ansehen könnte, wenn die Eingänge jedes Jahres eine solche Höhe erreichen sollten, welche es zulässig machen würde, einen nach Bestreitung der dringendsten Unterstützungen, als dem nächsten Zwecke des Strafgeelderfondes, sich noch ergebenden Ueberschuss auszuscheiden.

Vorläufig jedoch halte ich es mit Rücksicht auf die geringe Höhe der Eingänge an Strafgeeldern bis auf Weiteres für geboten, in jedem Jahre den ganzen Jahreseingang derselben zur Verwendung gelangen zu lassen, und finde ich diesbezüglich folgende Verfügungen zu treffen.

Was die in den Jahren 1880 und 1881 bereits eingegangenen oder noch einflussenden Strafgeelder anbelangt, welche nach der beiliegenden Nachweisung des Rechnung-Departements der Finanz-Landes-Direction rund bei 14200 fl. betragen dürften, so ist deren Gesamtbetrag für Unterstützungen zum Zwecke der Linderung der durch die jüngst stattgehabten verheerenden Ueberschwemmungen in einigen Gegenden der

Ek 5: Landesgesetzblatt Bosnien und die Herzegovina 1878-1918, Erlass des k. und k. gemeinsamen Ministeriums v.6. November 1881, Zahl 7847/ II. B. H., betreffend die Bildung und Verwendung des Strafgeelderfondes

Verordnung

der Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885, Zahl 24806/I., hinsichtlich der Leitung und Beaufsichtigung der Aushilfslehrer in ihrer Lehrthätigkeit.

Mit Beginn des Schuljahres 1885/6 wurden mehrere, an dem hierortigen Aushilfslehrerbildungscourse herangebildete Aushilfslehrer an den einzelnen hierländigen Volksschulen angestellt und wird nunmehr dieser Vorgang alljährig fortgesetzt werden.

Um nun eine entsprechende Wirksamkeit dieser jungen Lehrkräfte sicher zu stellen, muss in erster Linie dafür gesorgt werden, dass dieselben nicht unvorbereitet vor die Schüler treten, sondern, dass der den Schülern zu vermittelnde Lehrstoff vorher zweckentsprechend disponirt, durchdacht und dessen methodische Bearbeitung festgestellt werde.

Zu diesem Zwecke werden die neu angestellten Aushilfslehrer, so lange sie in dieser Eigenschaft wirken:

1. Zu Beginn eines jeden Schuljahres einen Stundenplan für die ihrer Leitung unterstehende Schule, beziehungsweise Classe, zu verfassen und (eventuell durch den leitenden Lehrer) dem Bezirksamte vorzulegen haben, welches denselben direct an die Landesregierung zu leiten haben wird.

2. Sie werden den gesammten Lehrstoff, welchen sie aus den einzelnen Gegenständen und in den einzelnen Classen in dem betreffenden Schuljahre zu verarbeiten haben, auf so viele Lehrstunden zu vertheilen haben, als ihnen für jeden einzelnen Lehrgegenstand nach Abrechnung der Ferialtage in dem betreffenden Schuljahre voraussichtlich zur Verfügung stehen werden.

Diese für jeden Gegenstand und für jede Classe separat auszuarbeitende Vertheilung des Lehrstoffes haben die Bezirksämter sammt dem sub 1 angeführten Stundenplan alljährig bis zum 30. September, — in diesem Jahre bis zum 30. November — der Landesregierung zur Ueberprüfung vorzulegen.

Ek 6: Verordnung der Landesregierung für die Bosnien und die Herzegovina vom 8. October 1885, Zahl 24806/ I., hinsichtlich der Leitung und Beaufsichtigung der Aushilfslehrer in ihrer Lehrthätigkeit.

Verordnung

der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 12. August 1881, Zahl 15992 ad, mit welcher die Schulferien für die der Landesverwaltung direkt unterstellten Schulen normirt sind.

Durch die allseits in den occupirten Provinzen, wo die Schulferien bisher während der Monate August und September abgehalten wurden, gemachte Wahrnehmung, dass die Schulfrequenz im Laufe des Monats Juli auffallend abnimmt, und zugleich von der Erwägung ausgehend, dass die bisherige Feriendauer im Hinblick auf die während der Schulzeit vorkommenden vielen Festtage der verschiedenen Confessionen eine zu lange ist, sieht sich die Landesregierung bestimmt, die grossen Schulferien auf die Zeit vom 16. Juli bis inclusive 31. August zu verlegen, respective einzuschränken. Für das laufende Jahr jedoch als Uebergangsjahr wird der 15. September als Zeitpunkt der Eröffnung des neuen Schuljahres bestimmt. Die Einschreibung der Schuljugend hat in der Regel acht Tage früher stattzufinden.

Die Behörden erhalten demzufolge den Auftrag, diese Verfügung im Amtsbereiche zu verlautbaren und für die genaue Einhaltung der hiermit getroffenen Bestimmungen Sorge zu tragen wobei bemerkt wird, dass die vorstehenden Bestimmungen über die Feriendauer nur auf die der Landesverwaltung direct unterstellten Schulen Bezug haben.

In Betreff der übrigen, anlässlich der verschiedenen confessionellen Feiertage einzuhaltenen Ferialtage wird seiner Zeit eine besondere Verordnung erlassen werden.

Ek 7: Verordnung der Landesregierung für Bosnien und Herzegovina vom 12. August 1881, Zahl 15992 ad, mit welcher die Schulferien für die Landesverwaltung direkt unterstellten Schulen normirt sind.

IMPERIUM AUSTRIACUM

ŠKOLSKI VJESNIK. ШКОЛСКИ ВЈЕСНИК.

STRUČNI LIST

СТРУЧНИ ЛИСТ

ZEMALJSKE VLADE ZA BOSNU I HERCEGOVINU.

ЗЕМАЉСКЕ ВЛАДЕ ЗА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ.

UREDNIK:

УРЕДНИК:

LJUBOJE DLUSTUŠ.

ЉУБОЈЕ ДЛУСТУШ.

1894.

Uredništvo:

Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Уређиштво:

Сарајево, зграда земаљске владе.

Administracija:

Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Администрација:

Сарајево, земаљски економат.

Godišnja cijena Školskom Vjesniku s poštarinom 2 for. a. vr.

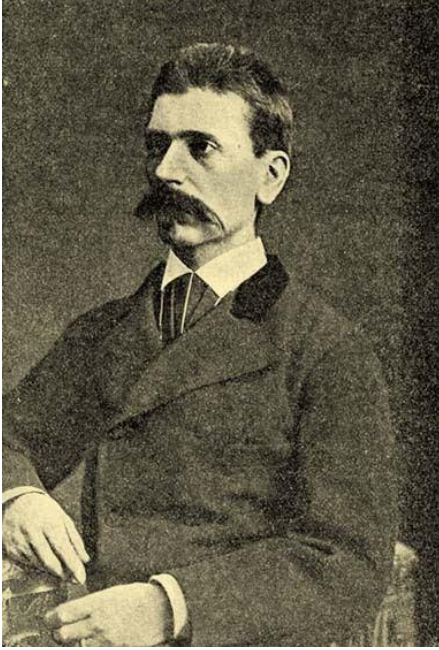
Годишња цијена Школском Вјеснику с поштарином 2 фор. а. вр.

SARAJEVO. — САРАЈЕВО.

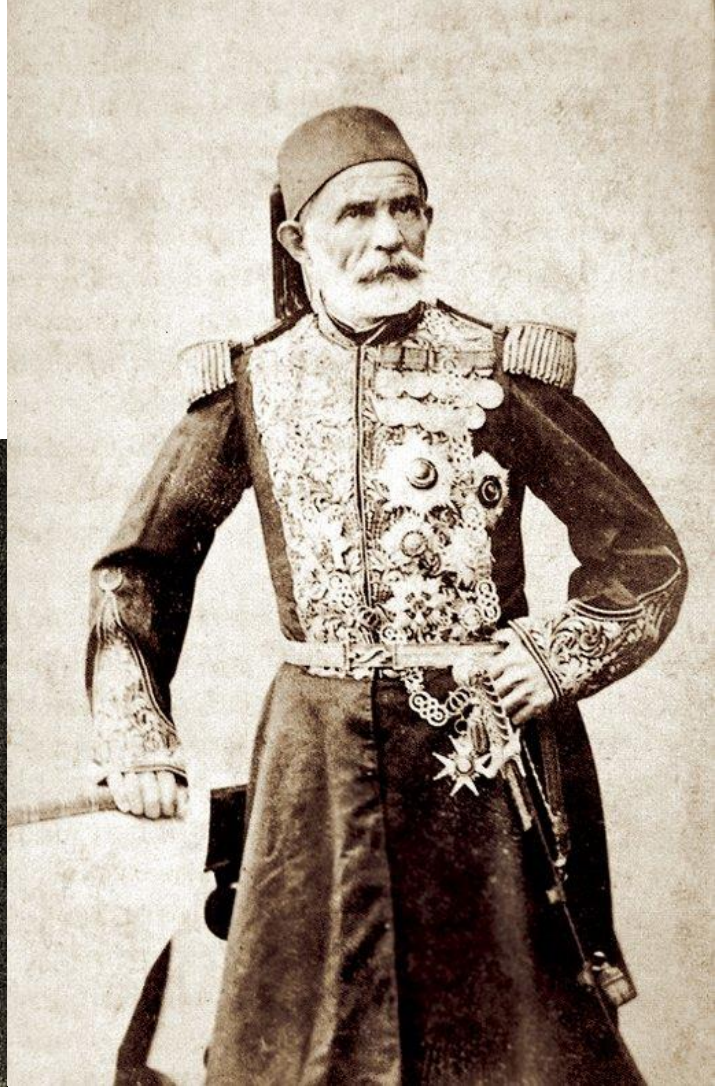
ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA. — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА.

1894.

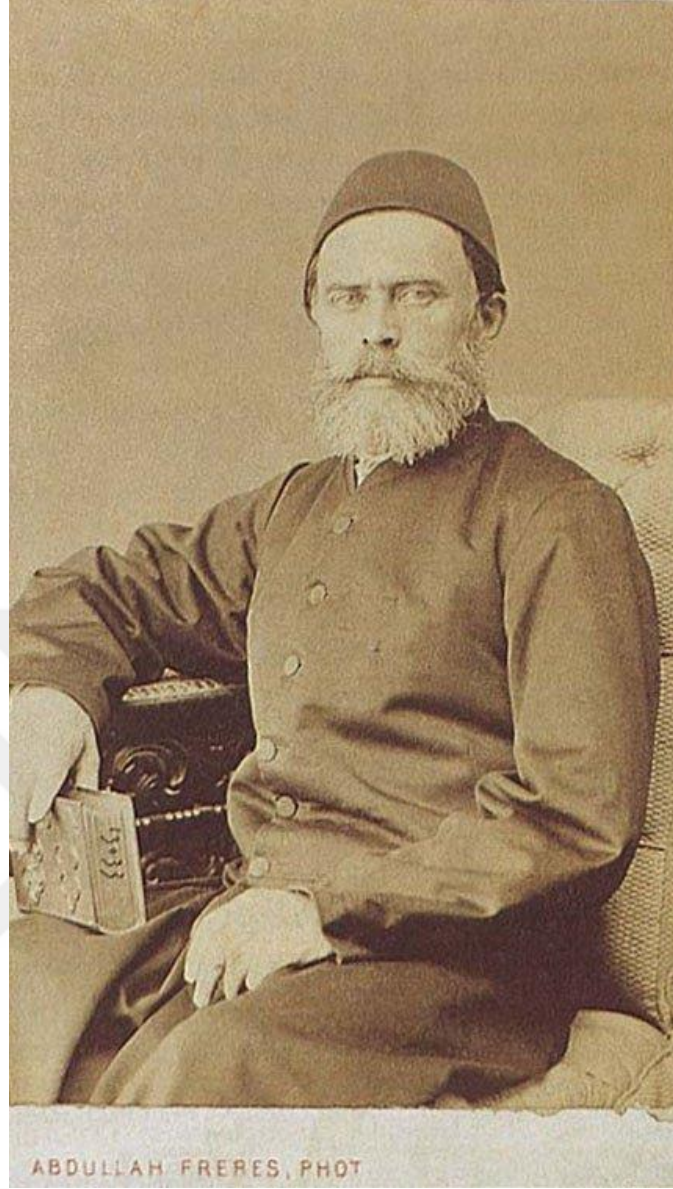
Ek 8: Školski vjesnik, C.1, s. 1-538, 1894.

Ek 9: Benjamin Kallay

Ek 10: Ömer Lütfi Paşa

Ek 11: Ahmet Cevdet Paşa, DİA

Ek 12: 1856-1878 tarihleri arasında Bosna-Hersek ve çevresinin siyasî değişimi. Kaynak: Zafer Glen, *Tanzimat Döneminde Bosna-Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 516.

ÖZET

1878 Berlin Kongresinde verilen karara göre Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edildi. Bu tarih Bosna-Hersek için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir çünkü bir çok alanda önemli reformlar yapılmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun eğitim ve dil politikası birbirinden ayrılmaz iki husus olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu bağlamda yenilikleri getiren ortak Maliye Bakanı Benjamin Kallay'dan bahsetmek gerekir. Bosna-Hersek valisi olarak 1882-1903 yılları arasında görevde bulunmuştur.

Benjamin Kallay'ın iktidarı iki önemli hedef etrafında yorumlanabilir: birincisi, yeni ele geçirilen topraklarında yeni hükümetinin otoritesini güçlendirmek, ikinci ise özellikle eğitim üzerinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na aidiyet duygusunu yaratacak şartlarını geliştirmek ve böylece Bosna-Hersek halkını komşu ülkelerinden gelen milliyetçi etkilerinin dışında tutmak. Mevcut olan din okullarının yerine, dinî ve milli kimliği fark etmeksizin tüm öğrencileri kapsayan ve sanayi gelişmesine ve bilime odaklı bir eğitim sistemi ön plana çıkmaktadır. Okulların çeşitliği, ders veren öğretmenlerin eğitimi, ders işlemindeki metodoloji, ders kitapları ve müfredatı bu yeniliklerin en önemli göstergeleridir. Kallay'ın diğer önemli siyasî adım dil politikası üzerinde Boşnak Ulusunu oluşturma girişimidir. Bosna-Hersek halkının tarihsel şartlarını ve özelliklerini eksikli olarak değerlendirmişti dolayısıyla uygulamak istediği politikalar istediği ve öngördüğü neticeleri vermemişti. Boşnak Milleti fikri ilerleyen dönemde sadece Bosnalı Müslümanlar tarafından benimsenecektir, Boşnak Dili ise 1908 ilhakı bir sene öncesinde yasaklanmıştır.

Bu çalışmada 1878-1908 yılları arasında Bosna-Hersek'te eğitim alanında yapılan yenilikler ele alınmıştır. Özellikle 1882-1903 yılları arasında Benjamin Kallay iktidarı döneminde uyguladığı politikalar, özellikleri ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Eğitim, Benjamin Kallay, Reform.

ABSTRACT

According to the decision made at the 1878 Berlin Congress, Bosnia and Herzegovina was occupied by the Austro-Hungarian Empire. This date is a turning point for Bosnia and Herzegovina because important reforms have been made in many areas. The education and language policy of the Austro-Hungarian Empire appear as two inseparable issues, and in this context, it is necessary to mention the joint Minister of Finance, Benjamin Kallay, who was the creator of these reforms. He served as the governor of Bosnia and Herzegovina between 1882-1903.

Benjamin Kallay's ruling can be explained by important goals: first, to strengthen the new government's authority in the newly conquered lands, and secondly, to enhance the conditions that will create a sense of belonging to the Austro-Hungarian Empire, specifically over education, and thus keep the people of Bosnia and Herzegovina out of the nationalist influences from their neighboring countries. Instead of the existing religious schools, an education system that includes students regardless of their religious or national identity and focused on industrial development and science. The diversity of the schools, the education of teachers, the methodology in the teaching, the textbooks, and the curriculum are the most important indicators of these innovations. Another important political step of Kallay was his attempt to form the Bosniak Nation based on language policy. He evaluated the historical conditions and characteristics of the people of Bosnia and Herzegovina incompletely, so the policies he wanted to implement did not yield the results he wanted and envisioned. The idea of the Bosnian Nation will be adopted only by Bosnian Muslims in the future, while the Bosnian language was banned a year before the 1908 annexation.

This study shed the light on innovations made in the education field in Bosnia and Herzegovina between 1878-1908 . Moreover, it examines the policies implemented during Benjamin Kallay's rule, especially between 1882-1903, and studies its features and importance.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Austro-Hungarian Empire, Education, Benjamin Kallay, Reform.